

*uit de serie
Belangrijke Amsterdamse
Architecten*

Hendrick de Keyser
(1565-1621)

Dit is een serie over architecten, maar het is zeer de vraag of De Keyser een gedegen opleiding als bouwmeester achter de rug had toen hij in 1595 een aanstelling kreeg in Amsterdam. Van alle gebouwen, kerken en woonhuizen die op zijn naam staan is de vraag wat het resultaat geweest zou zijn zonder de inbreng van meester-metselaar Cornelis Danckerts de Rij (1561-1634). Samen met meester-timmerman Hendrick Staets (1558-1631) vormden deze mannen een driemanschap in stedelijke dienst dat eind zestiende, begin zeventiende eeuw in het onstuimig groeiende Amsterdam alle overheidsgebouwen en aanzienlijke woonhuizen voor hun rekening nam en waarvan we vandaag nog een groot aantal kunnen bewonderen. De Keyser nam daarbij het uiterlijk voor zijn rekening, iets dat we later denigrerend ‘schortjesarchitectuur’ zijn gaan noemen. Veel belangrijker is echter zijn rol als beeldhouwer en daar werd hij dan ook voor aangesteld: als steenhouwer en beeldsnijder.

Hendrick Corneliszoon de Keyser werd in 1565 in Utrecht geboren als zevende kind van antiekdraaier en kistenmaker Cornelis Dirckszoon De Keyser. Het was, naar we mogen aannemen, in de werkplaats van zijn vader dat Hendrick de grondbeginselen van houtbewerking leerde. Toen de tijd rijp was ging hij in de leer bij bouwmeester Cornelis Bloemaert (1540-1593) die in 1576 in Utrecht was komen wonen, waar hij binnen korte tijd als stadsbouwmeester werd aangesteld. Bloemaert vertrok in 1591 naar Amsterdam waar hij eveneens een aanstelling als stadsbouwmeester kreeg. Hendrick volgde zijn leermeester naar Amsterdam waar hij zich als zelfstandig beeldhouwer vestigde en datzelfde jaar nog het poorterschap bemachtigde door zijn huwelijk met Beyken van Wilderen. Door zijn werk voor particulieren viel De Keyser op; tijdgenoten jubelden over deze uitblinker onder de beeldhouwers die “gans vast int bootseren” was. Dat ontging de stad natuurlijk ook niet en in 1595 mocht De Keyser de plaats van zijn overleden leermeester innemen. Let wel: niet als bouwmeester maar als steenhouwer en beeldsnijder. Naast gratis wonen en gratis brandstof ontving De Keyser een salaris van 320 gulden per jaar, waar het gezin zelfs in die tijd niet van kon rondkomen. Dat was ook niet de bedoeling. De stad had er geen enkel probleem mee dat ambtenaren in stedelijke dienst bijverdiensten hadden, zolang ze de opdrachten van de stad maar met voorrang afwerkten. Het salaris werd overigens in 1608 verhoogd tot f 400 en in 1610 tot f 600. Daarmee was De Keyser nog steeds de laagst betaalde van het driemanschap

Hendrick de Keyser

Hendrick de Keyser (1565-1621)

Onder: Portret van Hendrick de Keyser, gravure aan de hand van een schilderij door zijn zoon Thomas -1621 (SAA)

Hendrick de Keyser

Links: Ingang van 't Dolhuys op de Kloveniersburgwal. Welk aandeel De Keyser hierin gehad heeft is onduidelijk. Tekening door H.P.Schouten -1793 (SAA)

Rechts: Het beeld "De Razerij" dat De Keyser voor het Dolhuys maakte. Het beeld verhuisde mee naar het Buitengasthuis en kwam uiteindelijk in het Rijksmuseum terecht. (Rijksmuseum)

Staets, Danckerts en De Keyser. De eerste kreeg in 1610 al f 820 en Danckerts f 620. De Keyser ontving in de loop der jaren met zijn particuliere opdracht steeds een veelvoud van dat wat de stad hem betaalde. Alleen..., zonder die eervolle aanstelling had hij nauwelijks zoveel extra opdrachten gekregen.

Zo staan of stonden in Amsterdam vele werken van Hendrick de Keyser die niet in opdracht van de stad zijn ontstaan. Als ze voor de stad iets bijzonders verrichtten, dat niet onder hun taakomschrijving viel, kregen de fabrieksmeesters daarvoor extra betaald. Staets werd bijvoorbeeld ingeschakeld bij de vormgeving van de Derde Uitleg: de grachtengordel. Dit alles wetende stellen wij vast dat Hendrick de Keyser opviel als begenadigd vormgever en kunstenaar en daarom gewaardeerd werd.

Het Stadsfabrieksambt, de voorloper van Publieke Werken, gaf De Keyser de volgende taakomschrijving mee: het aansturen van een per opdracht sterk wisselende hoeveelheid vakkrachten en knechts, het beheren van gereedschappen en bewaken van voorraden en ervoor zorgen dat die op de meest efficiënte manier verwerkt werden. En..., zelf meewerken als dat nodig was. Verder moest hij alle ontwerpen voor versieringen, beeldhouwwerken en patronen maken en erop toezien dat die juist werden uitgevoerd. Dat houdt in dat de vele beeldhouwwerken en versieringen niet van zijn hand hoeven te zijn, maar alleen door hem zijn ontworpen.

Hendrick kwam te werken op de stads steenhouwerij die toen gevestigd was op de Amstel-oever, daar waar de Groenburgwal uitmondde. In één van de huizen aan de kade die later de Staalstraat zou worden, werd Hendrick met zijn gezin ondergebracht en zou daar de rest van zijn leven blijven wonen.

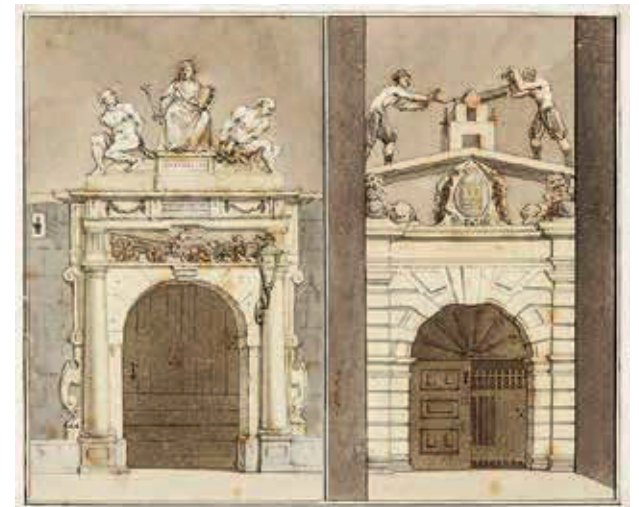
Meteen bij zijn indiensttreding kreeg hij te maken met voorbereidingen voor het beursgebouw boven het Rokin en de torenspits op de Montelbaanstoren. Hij zal gewerkt hebben aan de ingang van het Burgerweeshuis in de Kalverstraat (1598) en de binnen- en buitenpoort van het Rasphuis (resp. 1595 en 1603; tekening rechts). De torenspits op de Montelbaanstoren, waar we het hierboven over hadden volgde in 1606. In 1603 werd het Bushuis aan de Oude Hoogstraat verhuurd aan de VOC die er binnen een paar jaren uitgegroeid was. In 1606 kwam een nieuw kantoor ernaast gereed waar De Keyser ongetwijfeld aan meewerkte,

Hendrick de Keyser

*Boven: Detail uit de stadsplattegrond van Balthasar Florisz. Berckenrode waarop de steenhouwerij is aangegeven - 1625
Na verhuizing van de steenhouwerij naar het Molenpad werd hier een blok huizen gebouwd waardoor de Staalstraat ontstond.*

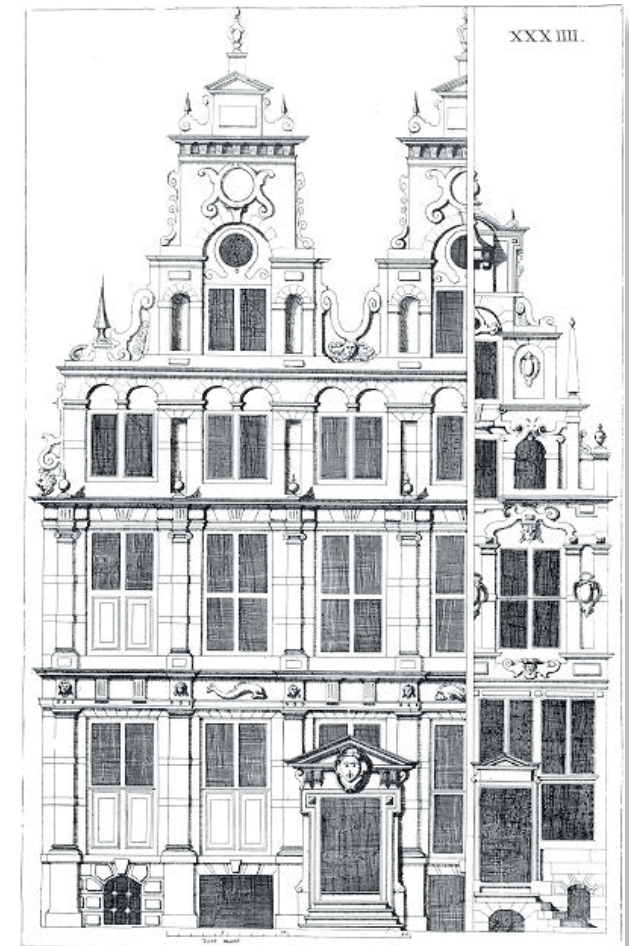
Onder: De buitenpoort (li - nog steeds bestaand) en de binnenpoort (re - verdwenen) van het Rasphuis, ingang Heiligeweg. Tekening door Reinier Vinkeles - 1764 (SAA)

net als de vervanging van dat Bushuis aan het Singel tussen de beide Doelen-gebouwen. Of de gevels helemaal van hem zijn, zullen we nooit weten maar de kenmerken zijn aanwezig. Dat zijn eerste grote particuliere opdracht door hem getekend is, weten we zeker: de Dolfijn op Singel 140-142 in opdracht van Hendrick Laurensz. Spieghel (±1600). De Keyser had nog niet veel in de melk te brokkelen; zijn ontwerptekening is bewaard gebleven maar de uitvoering is heel wat soberder geworden. Veel versieringen en pilasters blijken wegbezuinigd. Rond 1600 kreeg De Keyser de opdracht de Zuiderkerk te bouwen, de eerste nieuwgebouwde protestantse kerk in Amsterdam. De uitdrukkelijke aanwijzing van het kerkbestuur, een opstelling van een rond de preekstoel geschaarde gemeente, negeerde De Keyser en bouwde een klassieke driebeukige kerk volgens het basilicale principe met zelfs een pseudokoor dat

Hendrick de Keyser

Boven: Ontwerptekening voor het huis De Dolfijn op het Singel 140-142. De tekening komt uit het boek Architectura Moderna van Salomon de Bray - 1631

De rechterhelft is van een ander huis van De Keyser, De Gecroonde Raep op de Oudezijds Voorburgwal 57.

Links: Twee verschillende scheppingen op één schilderij: rechts huis De Dolfijn en links de spits op de Jan Roodenpoortstoren. Schilderij door Abraham Storck 1684

Een van de eerste projecten waar De Keyser zich in opdracht van de stad mee bezig moest houden was de toegangspoort van het Spinhuis in de Spinhuissteeg. Algemeen bewonderd wordt zijn oplossing om het stadswapen te plaatsen in een onderbreking van het boogvormige timpaan, waardoor het groter uitgevoerd kon worden. Onder het reliëf een vers van P.C.Hooft:

*Schrik niet ik wreek geen
quaat maar dwing tot goet
Straf is myn hant maar
lieftlyk myn gemoet*

Het reliëf erboven maakte De Keyser voor een ander onderdeel van het Spinhuis maar het werd in 1645 in de poort geplaatst, nadat een brand in 1643 het oude Spinhuis had vernietigd. In 1782 verhuisde het Reliëf mee naar het Nieuwe Spinhuis (Werkhuis) om in 1911 weer terug te keren naar de Spinhuissteeg.

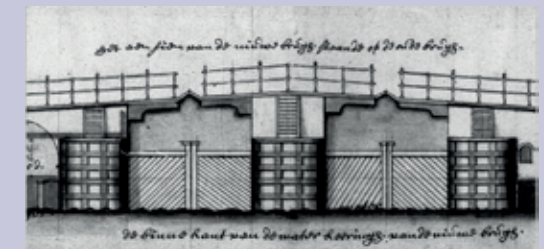
Hendrick de Keyser

Hendrick de Keyser heeft ook een paar octrooien op zijn naam staan. In 1612 was dat voor de vinding van kunstmarmer en in 1596 voor een verbetering van oorgaten in brugdekken. Dat octrooi kaapte De Keyser net voor de neus van mees-tertimmerman Staets weg. Hij had deze in 1595 leerde kennen en beide heren hadden ogenschijnlijk zitten brainstormen over deze verbetering. De Keyser had zijn oplossing in mei 1596 omgezet in een octrooi, Staets volgde in oktober van hetzelfde jaar. Het zal de relatie van beide heren niet bevorderd hebben.

Onder:

De Nieuwebrug zoals die rond 1680 herbouwd werd met de oorgaten volgens het nieuwe octrooi van Hendrick de Keyser

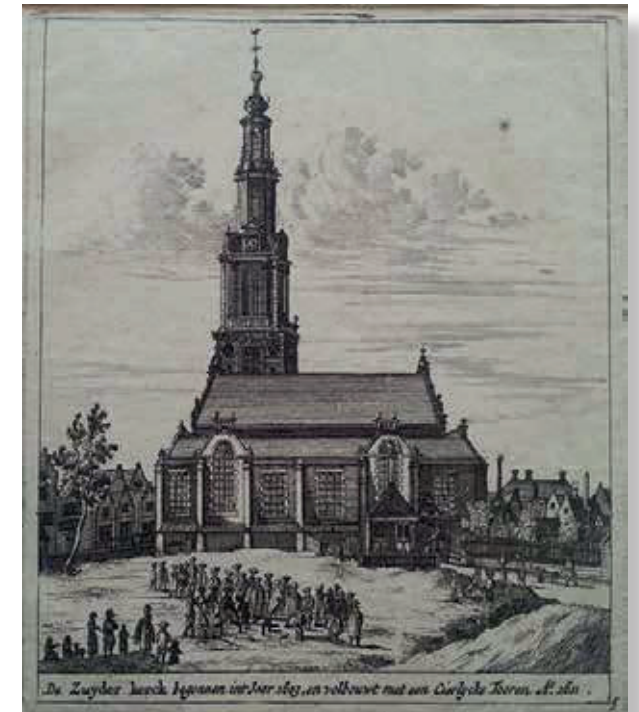

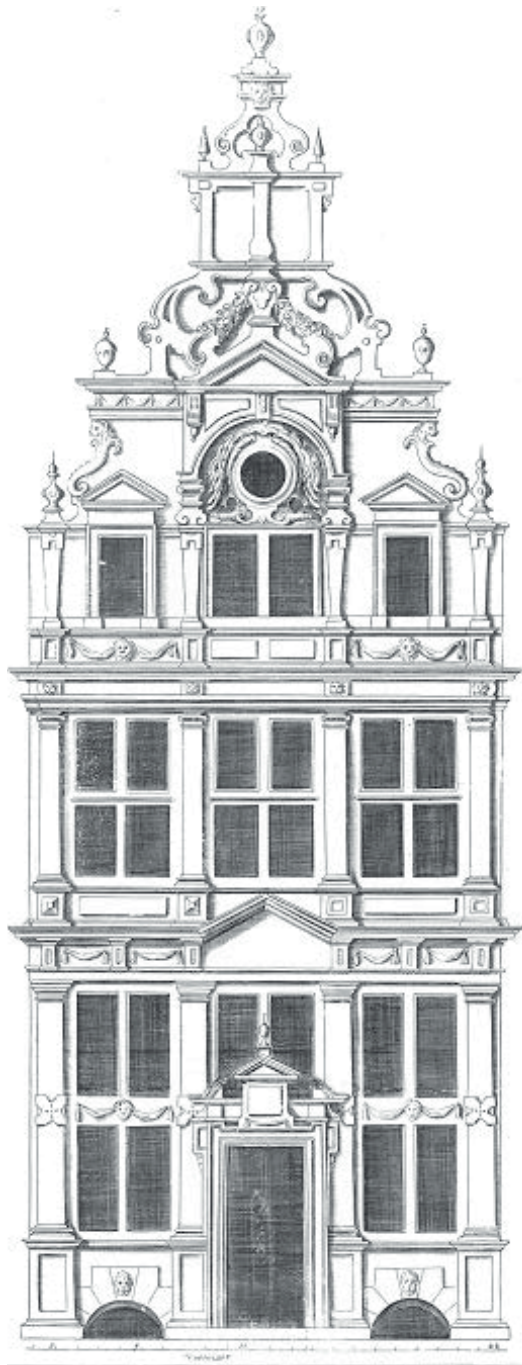
Boven: Interieur Zuiderkerk (SAA)

Links: Toegangspoort Zuiderkerkhof in de Sint Antoniesbreestraat (SAA)

Onder: Exterieur Zuiderkerk (SAA)

op het oosten georiënteerd is. Nadat in 1603 de eerste steen voor het fundament gelegd werd, lag het werk drie jaar stil door geldgebrek. In 1606 werd met werk weer opgepakt en in 1611 kon de eerste dienst gehouden worden. In 1614 pas kwamen toren en kerkhof gereed. Wanneer u nu denkt: “dit was toch geen opdracht van de stad?” dient u te bedenken dat de stad verantwoordelijk was voor de kerkbouw voor de Gereformeerde kerk. In de Derde en Vierde

*Links:
Huis Wely,
afbeelding uit
het boek
Architectura
Moderna*

Hendrick de Keyser

*Rechts:
Huis
Bartelotti
foto: Erwin
Meijers*

Uitleg zijn alle protestantse kerken door de stad gebouwd, vaak eerst als houten noodkerk en meestal met tegenzin vanwege de kosten.

In 1609 zien we de eerste opdracht buiten Amsterdam gerealiseerd, namelijk de Waag van Hoorn, gevolgd door de Oosterkerk in datzelfde Hoorn (1616). Wij willen niet te veel aandacht besteden aan de vele opdrachten buiten Amsterdam.

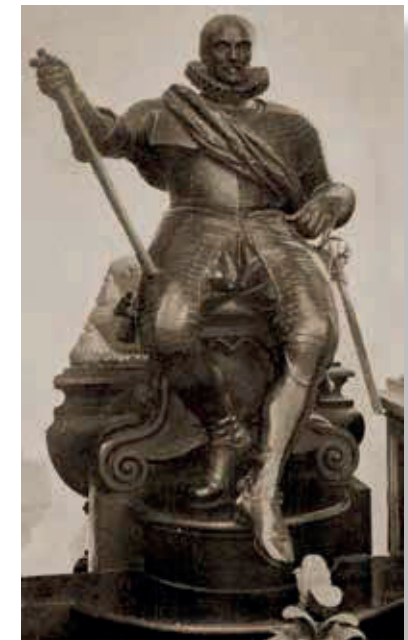
In 1611 begon de uitvoering van het beursgebouw boven het Rokin. Ter voorbereiding van dit project maakte De Keyser in 1607 op stadskosten een reis naar Londen om daar de beurs uit 1570 te bestuderen. Hij hield er blijvende contacten aan over; zijn dochter huwde een Engelse beeldhouwer en Hendrick Jr. woonde er jarenlang. Wie er voor de constructie van de Amsterdamse beurs verantwoordelijk was, blijft gissen maar diegene heeft zich hieraan behoorlijk verslikt. Onder het gebouw liepen twee overkluisde doorgangen naar de Damsluizen, waarvan één, de grootste, een schutsluis was. Het ontwerp toonde niet de sterkere rondbogen boven de doorgangen maar ellipsbogen die de krachten veel minder efficiënt op de fundering overbrachten (zie tekening pag.5). Dat had een eeuwenlange ellende van scheuren, wijken en verzakken tot gevolg. In 1622 werd de doorvaart afgesloten met een boom, zogenaamd vanwege het 'buskruitverraad' – eerder dat jaar – maar er bestond wel degelijk gevaar van instorting van delen van de overkluising. Maar het gebouw was fraai en hield het ruim twee eeuwen uit.

Wat beeldhouwwerk aangaat kreeg De Keyser in 1614 definitief de eervolle opdracht het praalgraf voor Willem van Oranje in Delft te vervaardigen. Daar ging een uitgebreide ontwerpfase aan vooraf, mogelijk al sinds 1609. Het werk begon in februari 1614 en werd pas in 1623 afgerond, twee jaar na de dood van de ontwerper. In het Rijksmuseum bevindt zich een door De Keyser geboetseerd model in terracotta. Hier zien we de beeldhouwer in zijn element. Maar ook hier is het niet zeker of hij alles zelf uitvoerde. Ook duikt een volgend woonhuis van zijn hand op: De Gecroonde Raep, Oudezijds Voorburgwal 57. De opdrachtgever was Eduard Emtinck en de oplevering was in 1615. In dat jaar begonnen ook de werkzaamheden aan de Haarlemmerpoort in de Derde Uitleg. Die duurden tot 1618 maar toen stond ook de fraaiste stadspoort die Amsterdam ooit gekend heeft. Jammer dat in de negentiende eeuw de middelen niet aanwezig waren om het gebouw te redden. In 1837 werd het poortgebouw afgebroken omdat het werkelijk te gevaarlijk werd in de buurt te komen. Als

Hendrick de Keyser

*Boven:
Praalgraf Wil-
lem van Oranje
in de Nieuwe
Kerk te Delft*

*Onder:
Onderdeel van
het praalgraf:
beeltenis van
de levende
Willem*

Hendrick de Keyser

Boven: Reliëfs Bergpoort Deventer

Links: Huis De Gecroonde Raep, Oudezijds Voorburgwal 157

Onder: Waag Hoorn

Hendrick de Keyser

beeld verhuisde met het krankzinnigengesticht mee naar het Buitengasthuis waar het in een waterpartij stond opgenomen. Vandaag bevindt het zich in het Rijksmuseum.

In 1617 kreeg De Keyser opdracht de Sint Anthoniespoort op de Nieuwmarkt te verbouwen tot waag en onderkomen voor een aantal gilden. In de oude hoektorens kwamen ingangen naar gildeverblijven met daarboven frontons met versieringen passend bij het gilde: de smeden, schilders en metselaars en verder nog ruimten voor de koekbakkers en de schoenlappers. Het binnenplein werd overdekt en daarin kwam de snijzaal van de chirurgijns: het Theatrum Anatomicum. Er wordt getwijfeld of De Keyser zelf aan de reliëfs boven de deuren gewerkt heeft; de uitvoering is grof, niet overeenkomstig wat van hem bekend is.

In 1616 brandde een glasblazerij, die tegen de Regulierspoort stond geleund, volledig uit, inclusief een groot deel van het poortgebouw. Besloten werd het grootste deel af te breken en alleen één van de twee torens te laten staan. In 1619 kreeg De Keyser de opdracht hier weer iets fatsoenlijks van te maken, onder andere door er een spits op te zetten. Het werk werd in 1620 afgerond en meteen kon De Keyser aan de slag met de Westerkerk. Eindelijk! In 1603 was al beslist dat de kerk er zou komen maar het gebakkelei over de kosten duurde jaren en jaren. De Keyser maakte de ontwerpen en de vroedschap aarzelde over de

*Boven:
Nieuwmarkt 19-21
bestaat nog steeds
(SAA).*

*Links:
Nieuwmarkt 20-22
waar nu "De
Flesseman" staat
(SAA)*

*Helemaal links:
Munttoren (SAA)*

hoge kosten. Hij voelde zijn gezondheid achteruit gaan en drong in 1619 bij het stadsbestuur aan op begin van op z'n minst het leggen van het fundament. Daarna zou er zeker nog drie tot vier jaar aan gewerkt moeten worden. Maar men was er zelfs nog niet uit waar de toren zou moeten komen, aan de Keizersgracht of aan de Prinsengracht. In januari 1620 vroeg de vroedschap om een begroting, hakte de knoop waar de toren zou komen door en in september van dat jaar werd de eerste steen gelegd. In mei 1621 overleed De Keyser dus hij heeft van de kerk niet veel meer dan fundamenteën in wording gezien. De uitvoering werd tussentijds voor jaren stilgelegd wegens 'geldgebrek'. Onder leiding van zijn zoon Pieter werd de bouw afgerond maar hij volgde niet helemaal het ontwerp, alhoewel het uiteindelijk toch een fraaie kerk opleverde. Het wordt algemeen als zijn belangrijkste ontwerp gezien.

Koud aan de Westerkerk begonnen dramde het Gereformeerde kerkbestuur dat er voor de noordelijke Jordaan een extra kerk, een eenvoudige kapel moest komen: de Noorderkerk. En deze keer geen katholieke fratsen meer maar een kleine centraalbouw of kruiskerk met een centrale plek voor de preekstoel en de gemeente met goed zicht op de dominee er omheen. Of Hendrick daar nog veel aan gedaan heeft, is niet overgeleverd. Hij had inmiddels een kwakkelende gezondheid en liet veel van het werk over aan zijn oudste zoon Pieter (1595-1676) die in de voersporen van zijn vader vanaf 1617 vooral de bouwkundige activiteiten van hem behartigde. Zijn eerste grote werk was het Huis Bartolotti naar ontwerp van zijn vader in opdracht van Willem van den Heuvel tot Beichlingen, die zich Guillelmo Bartolotti noemde. Het huis was pas in 1622 geheel gereed. Een ander woonhuis waar de 'handtekening' van Hendrick de Keyser overduidelijk op staat, maar waarvan hij de bouw niet zelf begeleid zal hebben, is het Huis met de Hoofden (1622).

Er staan of stonden een heel aantal woonhuizen in de stad die dezelfde handtekening vertonen maar waarvan het niet zeker is dat het werk van De Keyser betreft, o.a. Oudezijds Voorburgwal 22, het Slodt van Egmond en Nieuwmarkt 20-22. Huizen van de hand van De Keyser die gesloopt zijn, stonden op de Oudezijds Voorburgwal 127, het huis van Hans van Wely, op Nieuwmarkt 19-21 in opdracht van de stad en tegenover 'zijn' beurs op de hoek Beurssteeg en Dam.

Op 15 mei 1621, op zijn verjaardag, overleed Hendrick de Keyser. Pas in de uitgave van *Ar-Afbeeldingen rechts: de Westerkerk, boven het exterieur en onder het interieur gezien naar het oosten (SAA)*

chitectura Moderna in 1631 bracht auteur Salomon de Bray hulde aan het genie De Keyser. Van toen af was zijn reputatie gevestigd en werd/wordt hij geëerd als de grootste architect van de eerste helft zeventiende eeuw. Hij creëerde een eigen variant van de Hollandse Renaissance die men Amsterdamse Renaissance is gaan noemen. Over deze betitelingen wordt veel gedebatteerd: kunsthistorici willen na het midden van de zestiende eeuw niets meer over renaissance horen en noemen de stijl van De Keyser c.s. Manierisme.

Hendrick de Keyser heeft veel navolgers gehad en daarom is het achteraf moeilijk vast te stellen of een schepping van hem, van zijn zoon Pieter of van een navolger is. Van vorenstaande voorbeelden is zijn inbreng inmiddels bevestigd.

*Boven:
Het geschilderde portret
dat Thomas de Keyser
van zijn vader maakte in
1621*

*Links:
Exterieur van de Noor-
derkerk (SAA)*

*Helemaal links:
Interieur van de Noor-
derkerk (SAA)
Van dit bouwwerk is
bekend dat na de dood
van De Keyser het tech-
nische deel van de bouw
door Staets en Danckerts
uitgevoerd werd en dat
Pieter de Keyser slechts
zorgde voor correcte uit-
voering van het ontwerp..
In hoeverre Hendrick
daaraan meegewerkt
heeft, zal ons altijd ver-
borgen blijven.*

De Kerk van Binnen van t Oosten naa t Westen te Zien.

De Noorder Kerck is begonnen te bouwen. A°. 1620. en gereet geweest in den Jare 1623.

uit de serie
Belangrijke Amsterdamse Architecten

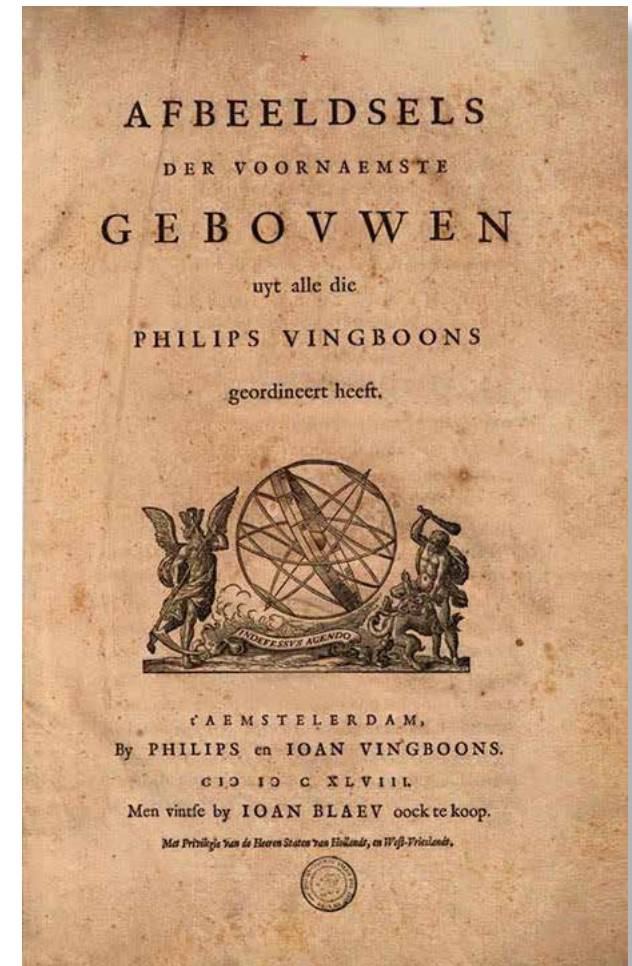

Philips Vingboons
(1607-1678)

Philips Vingboons werd in de Sint Antoniesbreestraat geboren, vlakbij de Salamandersteeg, anderen beweren op het huidige nummer 64. Zijn vader, David Vinckboons, was rond 1590 van Vlaanderen uitgeweken naar Amsterdam, maar dat was niet om het geloof want de familie bleef zijn leven lang katholiek, ook de kinderen. Het was eerder om de kansen die Amsterdam bood nu Antwerpen en de rest van Vlaanderen doodbloedde door de blokkade van Antwerpen's haven. David was schilder en tekenaar en startte in Amsterdam een werkplaats waar landschappen en Bijbelse taferelen werden vervaardigd, alsmede tekeningen, gravures en kaarten. Alle kinderen bleken zich kunstzinnig te ontwikkelen en veel van hen namen deel aan de productie in vaders werkplaats. De oudste zoon Pieter werd landmeter en cartograaf, Philips, waarschijnlijk geboren in 1607, legde zich aanvankelijk toe op schilderen en de geweldig populaire cartografie, voordat hij zich op de architectuur stortte. De derde zoon, Johannes, werd tekenaar, cartograaf en graveur en was daar zo goed in dat hij buiten het familiebedrijf ook nog voor de kaartmakers Gerrits, Visscher en Blaeu werkte. De vierde zoon was Julius die behalve cartograaf ook architect werd en furore maakte in Zweden. Daarnaast assisteerde hij regelmatig zijn broer Philips bij omvangrijkere opdrachten. De vijfde zoon David was in vaders atelier werkzaam en de zesde zoon Aernout werd advocaat en procureur, wat de familie bij de familie zaken ook best kon gebruiken. David kreeg in totaal tien kinderen, maar over de overige vier valt schijnbaar niets te vertellen.

Philips werd in 1636 tekenaar bij een architect en men neemt aan dat dit Jacob van Campen is geweest. Daar leerde Philips de architectuur kennen en kwam in aanraking met de bouwstijl die we het Classicisme zijn gaan noemen. Doodat vader Vingboons actief was in de prentenhandel kwamen Philips veel prenten van Italiaanse kunstenaars onder ogen. Daardoor raakte hij vertrouwd met de Italiaanse architectuur van bijvoorbeeld Andrea Palladia. Een opdracht waarbij Philips Van Campen mocht assisteren zouden in 1637 de Heiligewegspoort en de schouwburg aan de Keizersgracht zijn geweest. Al doende ontstond het Hollands classicisme met zijn zuilen, pilasters en frontons. Het werd vooral ingezet voor grote landhuizen en stadspaleizen. De kracht van Philips was het deze stijl te vertalen naar het simpeler grachtenhuis op een enkel perceel van 6 á 7 meter breed. Hij was de bedenker van de halsgevel, die in zijn oervorm volledig classicistisch is, met alle kenmerken als pilasters en frontons en in principe opgetrokken van natuursteen.

Philips Vingboons

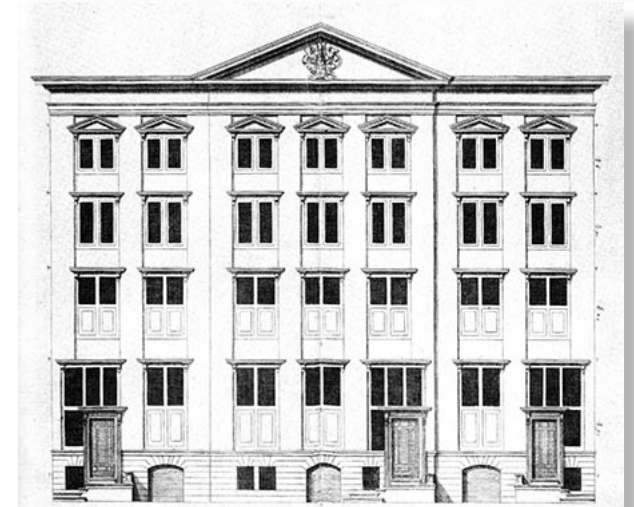
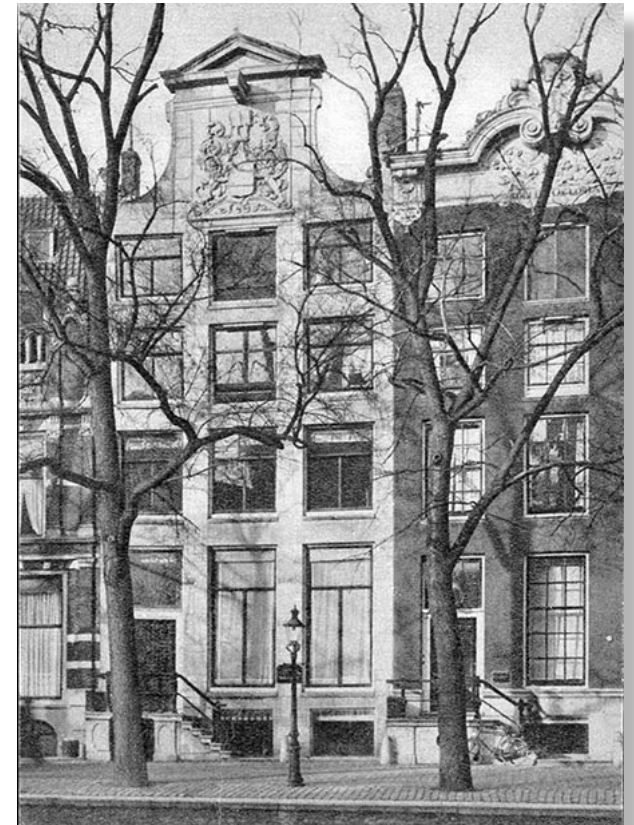

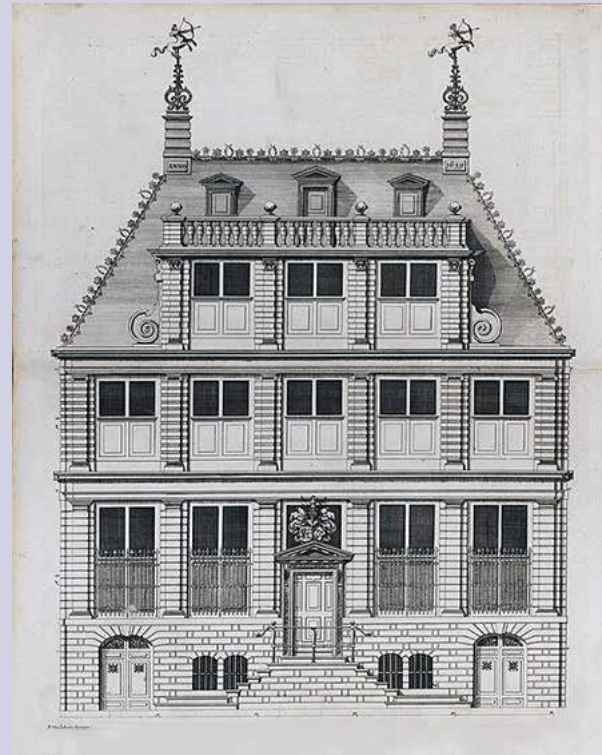
Boven: Omslag van het modellenboek "Afbeeldsels" van Philips Vingboons'scheppingen

Omslag: Cromhouthuizen Herengracht 364-370, gebouwd in 1660. Foto: Martin Alberts 2006, bron Stadsarchief Amsterdam

In 1645 trouwde Philips met Petronella Questiers, dochter uit een eveneens katholieke familie die net zo cultureel ontwikkeld was als de Vingboons, maar dan meer als dichters en schrijvers. Door katholiek te blijven miste Philips alle overheidsopdrachten, maar compenseerde dat door opdrachten van geloofsgenoten als Cromhout, Poppen en Belin la Garde. Burgemeesters behoorden wel tot zijn klantenkring. De eerste die iets in Philips zag, was Reinier Pauw voor wie hij in 1637-'38 Westwijk in de Purmer bouwde. Voor Pauws broer Michael verbouwde hij de voormalige suikerbakkerij Herengracht 168 (foto rechts). Aan de grachtzijde voorzag hij het huis van een nieuwe gevel die de eerste kenmerken van de halsgevel laat zien. In 1639 verbouwde Vingboons de drie panden Singel 282-286 voor burgemeester Anthonie Oetgens van Waveren (tekening rechts). Er kwam een nieuwe voorgevel voor de drie huizen die het geheel op een stadpaleis deden lijken maar in feite de drie huizen als aparte wooneenheden in stand lieten. Oetgens bewoonde alleen het middendeel en beide belendende panden werden verhuurd. Philips bouwde diverse buitenhuizen, van groot tot klein, maar in Amsterdam bleef het voorlopig bij verbouwingen. Het eerste volledig nieuw gebouwde huis in Amsterdam was in 1639-'41 dat voor Joan Huydecoper, Singel 548. Dat werd meer een stadpaleis van 50 voet breed. Daarvoor sloopte Huydecoper drie panden. Kenners ontdekken allerlei invloeden van buitenaf, zelfs van Franse architecten. Huydecoper was attent geworden op Vingboons doordat Westwijk in de Purmer naast zijn buitenhuis stond. In feite had Reinier Pauw de benodigde grond van Huydecoper gekocht. Huydecoper zou in de periode 1650-1660 zes maal burgemeester worden. Zijn huis werd in 1943 verwoest door een neerstortende Engelse bommenwerper.

Niet alleen regenten en burgemeesters gaven Philips Vingboons opdrachten, ook kooplieden lieten hem een huis bouwen. Op Keizersgracht 319 verrees in 1939 een 8½ meter breed woonhuis voor Daniel Sohier. Bijzonder daaraan is de halsgevel met een extra trap. De pilasters zijn heel consequent tot boven aan toe doorgezet. In 1641-'42 bouwde hij voor Pieter Jansz Sweelick, de zoon van de componist, een dubbel huis op Oude Turfmarkt 145-147. De twee aparte huizen waren perfecte spiegelbeelden van elkaar en ze deelden een statige dubbele stoep. De gevels waren deze keer bijna volledig van baksteen met enkele natuurstenen details. Door de dubbele breedte en de natuurstenen lijsten zijn de horizontale accenten bepalend voor het uiterlijk. Helaas vond architect A.L. van Gendt het in 1882-'84 nodig de

Links: Keizersgracht 319, het huis voor David Sohier

Boven: Twee stadia van het huis Singel 548 voor Joan Huydecoper, links het ontwerp en rechts de verbouwde versie die bij het bombardement vernield werd

Rechts: Het ontwerp voor de huurhuisjes van het Burgerweeshuis in de Sint Luciënsteeg

gevel van nr.147 opnieuw op te trekken in een soort neo-rennaissance.

Vlak bij op de Oude Turfmarkt bouwde Vingboons in 1642-'44 voor het Sint Pietersgasthuis een rij van negen huizen om te verhuren. Ze kregen allemaal de inmiddels vertrouwde halsgevel, op het huis in de knik van de Oude Turfmarkt na. Dat werd vijf traveeën breed waarvan de middelste drie weer eenzelfde gevel had als de overige acht. Voor het Burgerweeshuis bouwde Vingboons in 1652-'53 in de Sint Luciënsteeg een rijtje van acht eenvoudige huisjes, eveneens om te verhuren. Een dergelijk project aan de andere zijde van de steeg is niet doorgegaan.

Van andere statuur was het complex van vier huizen Herengracht 364-370 in opdracht (1660) van Jacob Cromhout. Hij was een geloofsgenoot van Vingboons en kreeg veel tegenwind van de Kerkeraad omdat ze hem ervan verdachten in de achterhuizen een schuilkerk te willen creëren. Er volgden diverse wijzigingen op de bouwplannen om de Kerkeraad tevreden te stellen. Uiteindelijk werd de bouw in 1662 afgerond. Omdat de bouw van de vier huizen niet tegelijk plaatsvond hebben ze het karakter van losstaande huizen. Een monumentale doorlopende gevel als bij eerdere ontwerpen van rijen huizen ontbreekt hier. Wel zijn ze van Bentheimer zandsteen in plaats van baksteen.

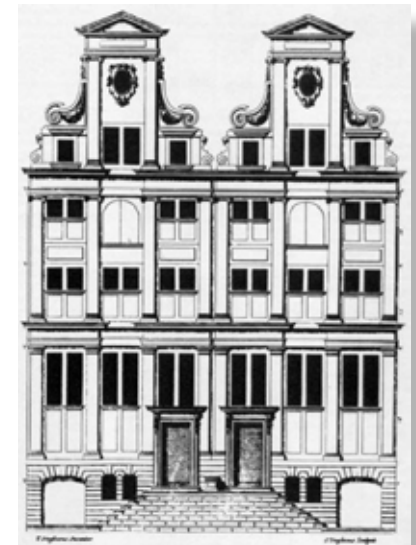
Het succes van zijn buitenhuizen en van zijn smalle stadshuizen bezorgde Philips zoveel faam dat hij ook opdrachten voor bredere, zogenaamde dubbelhuizen kreeg. In 1642 bouwde hij voor kruisfabrikant Abraham Croock op Geldersekaade 18 een groot huis van 7 traveeën breed (2007-'08 gerestaureerd) en voor de katholiek geworden Joan Poppen het kapitale Kloveniersburgwal 95 (staat er nog steeds, zij het enigszins verbouwd) en in 1650 bouwde hij voor de gebroeders Schuyt een groot huis Oudezijds Voorburgwal 205-207 (in 1927 afgebroken voor uitbreiding van het stadhuis). Eveneens in 1650 verrees Kloveniersburgwal 77 voor Nicolaas Bambeek en in 1655 Oudezijds Voorburgwal 316 (De Ladder Jacobs) voor suikerbakker Pieter de Mayer.

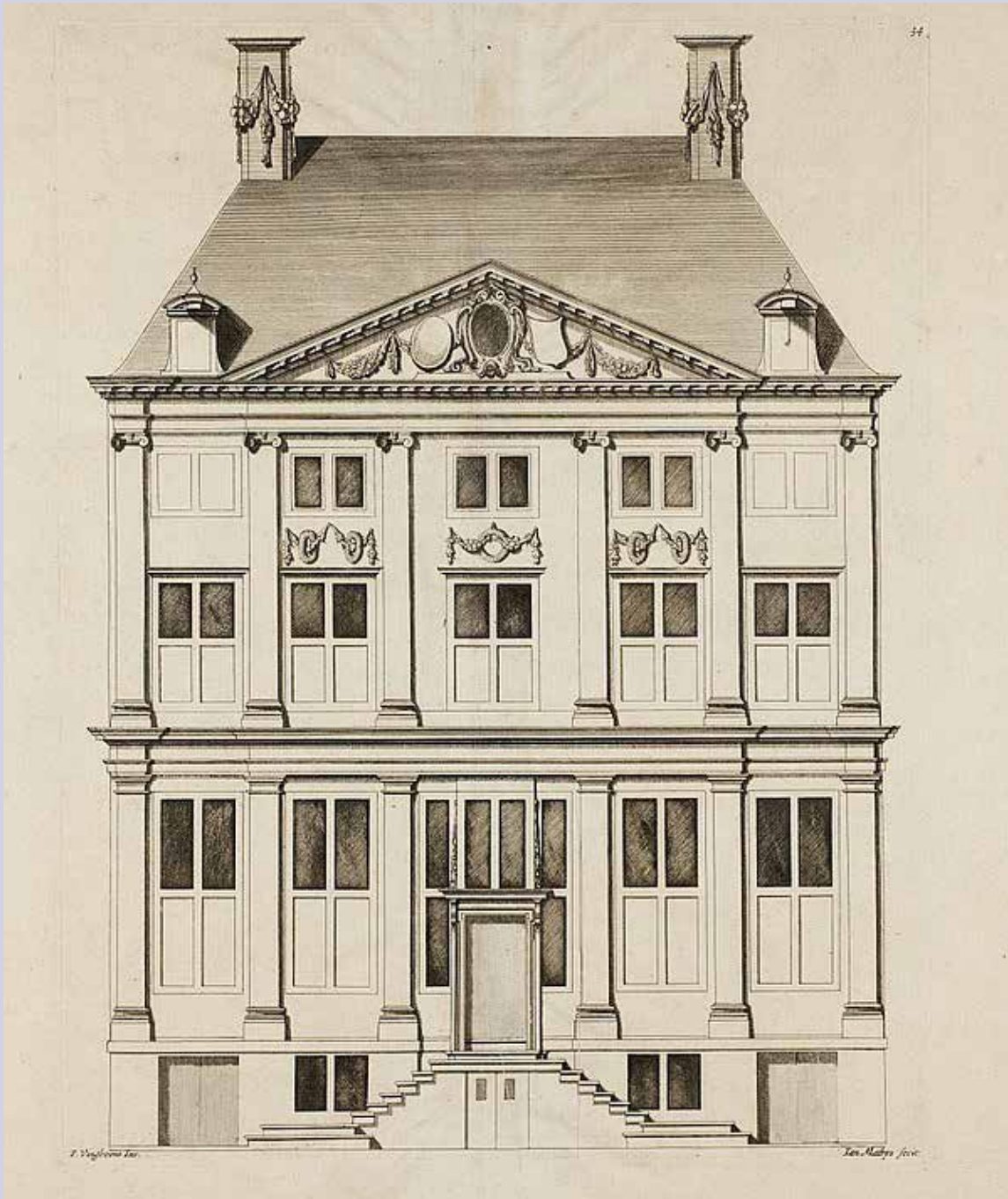
In de Vierde Uitleg bouwde Philips Vingboons ook diverse huizen, maar de smaak veranderde en hij moest noodgedwongen zijn ontwerpen aanpassen. De opdrachtgevers waren "pilaster-moe", de gevels werden strakker onder invloed van nieuwe architecten als Adriaan Dortsman. Niet dat Vingboons nooit zonder pilasters kon ontwerpen; hij bouwde eerder gladdere gevels (Pauw 1638 en Croock 1642). Voor Isaac Nijs bouwde hij Keizersgracht

Philips Vingboons

Oude Turfmarkt 145-147 werd gebouwd voor de zoon van componist Jan Pieter Sweelinck als een gespiegeld dubbel huis. In 1882-'84 vernieuwde architect A.L. van Gendt de voorgevel van nr. 147.

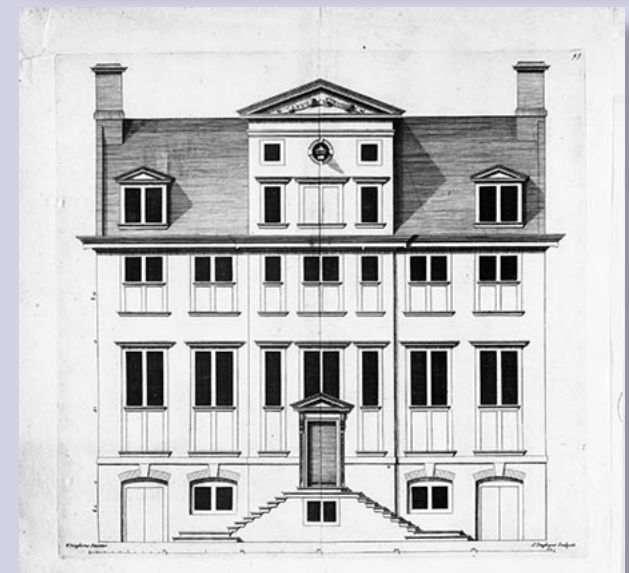
Philips Vingboons

Links:
Herengracht
386 voor Carel
Gerards

Re.boven:
Geldersekade 18
voor Abraham
Crock (met
zwaar verbouwde
gevel)

Re.onder:
Geldersekade 18,
de ontwerp-
tekening

577, voor Carel Gerards Herengracht 386 en voor Guillaume Belin la Garde Herengracht 412. Even verder op nr. 450 een huis voor Joseph Deutz en nr. 466 voor Jeronimus Haase. Er lagen nog veel meer plannen klaar om verwezenlijkt te worden maar door het Rampjaar (1672) kwam het er niet meer van.

In 1670 startte de bouw van meer dan 200 zogenaamde wevershuisjes in de Noordse Bosch. Hiervoor maakte Vingboons alleen het ontwerp en met de uitvoering had hij geen bemoeienis. Uit het ontwerp bouwden verschillende soorten huisjes, al naar gelang het grondstuk diep was. Deze huisjes was een gemeenschappelijk project van de instellingen Burgerweeshuis, de beide gasthuizen en het Leprozenhuis.

Door het Rampjaar raakte de bouwactiviteit in het slop en Philips Vingboons raakte zonder opdrachten. Hij wist nog wat inkomsten te halen uit een tweede deel van zijn "Afbeeldsels" dat tot ver over de grenzen gewilde lectuur werd.

We sluiten af met een vreemde eend in de bijt. U kunt het huis niet meer bekijken omdat het voor de bouw van het Scheepvaarthuis afgebroken werd. Op een vijfhoekig perceel op de hoek Prins Hendrikkade-Binnenkant creëerde Vingboons in 1649 een blok van vier woonhuizen voor Martin van der Schilde. Het werd gesloopt in 1916 en was toen al tamelijk onttakeld (afbeeldingen rechts).

Philips Vingboons' gloriëtijd lag net voor de Vierde Uitleg. Daarom zijn veel van zijn stads-huizen vervangingen van huizen in de oude stad of in de grachtengordel van de Derde Uitleg, meestal zeer eenvoudige optrekjes die inmiddels kostbaar geworden bouwgrond in beslag namen. Soms waren de bouwsels goed genoeg om via een verbouwing aan te passen aan de wensen van de eigenaar en kregen ze alleen een nieuwe gevel.

Wij stelden eerder dat Vingboons geen opdrachten van de stedelijke overheid kon krijgen omdat hij katholiek was en bleef. Dat neemt niet weg dat bij het ontwerpen van het nieuwe stadhuis op de Dam diverse tekeningen door hem gemaakt zijn. Dat is ongetwijfeld het gevolg van zijn goede band met Jacob van Campen en zijn eerdere werk voor deze architect. Het definitieve ontwerp voor het stadhuis is immers door Van Campen gemaakt.

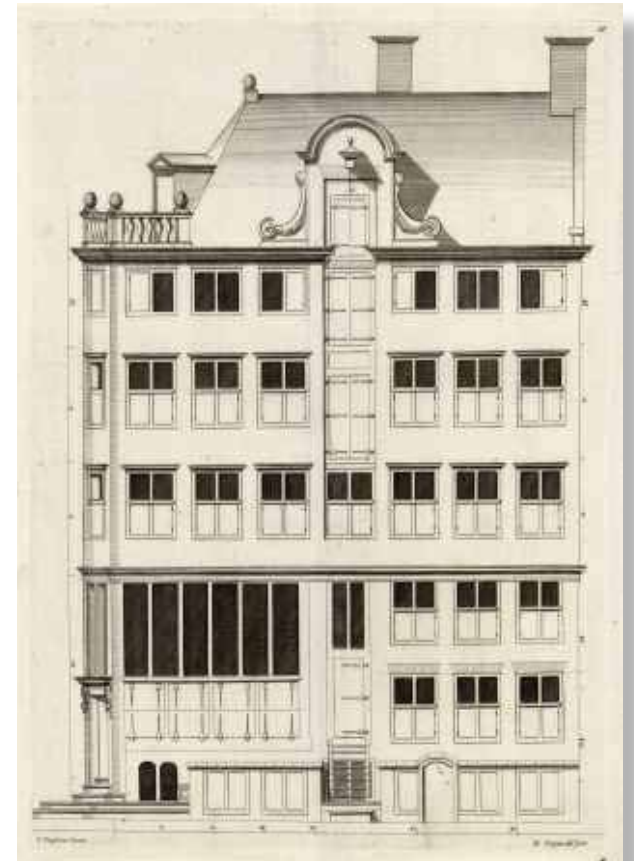
Voor een overzicht van zijn honderden scheppingen raadpleegt u omvangrijkere werken zoals bijvoorbeeld het boek van Koen Ottenheym ISBN 90-6011-626-7.

Philips Vingboons

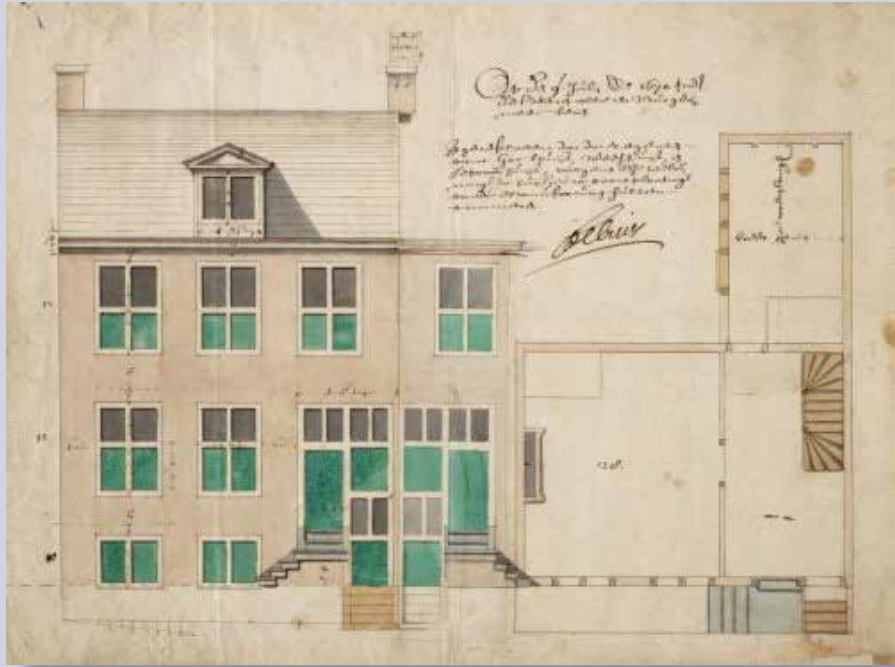

Boven: Prins Hendrikkade 1-3, zijde Binnenkant

Onder: Prins Hendrikkade 1-3, zijde Binnenkant, de ontwerptekening van Philips Vingboons

Wevershuisjes in de Noordse Bosch, het eenheidsontwerp voor de gevels

Tweede Weteringdwarsstraat, aquarel door H.J. Missët. Stadsarchief Amsterdam

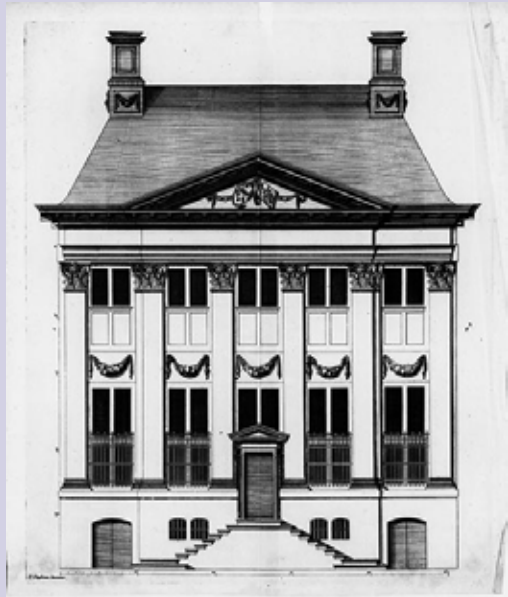

Kloveniersburgwal 95, ontwerp...

...en zoals het er vandaag bijstaat, zonder stoep

Herengracht 258, ontwerp...

...en vandaag, zonder kap

Philips Vingboons

uit de serie
Belangrijke Amsterdamse Architecten

Jacob van Campen
(1595-1657)

Als u gevraagd zou worden wat de beroemdste architect van de zeventiende eeuw is, komt tien tegen één Jacob van Campen eruit rollen. Maar als je dan zijn oeuvre bekijkt dat in Amsterdam terecht is gekomen, blijkt dat je aan de vingers van één hand wel genoeg hebt. Zeker als je je beperkt tot de bouwwerken die uitgevoerd werden. Bij bestudering blijkt al snel dat hij door het hele land werkzaam was en vooral in Den Haag, waar de stadhouderlijke familie een belangrijke opdrachtgever werd. In Amsterdam werd hij hoofdzakelijk ingehuurd voor overheids-bouwwerken. Iedereen weet dat die relatie nog tijdens de bouw van zijn beroemdste schepping, het stadhuis op de Dam, op de klippen liep en Van Campen het werk en de stad in de steek liet.

Jacobs opleiding

Jacob van Campen werd op 2 februari 1695 in Haarlem geboren als eerste kind van de koopman Pieter Jacobsz van Campen en Gerritge Claes Jansz Berendsdr. Pieters familie was wel in goeden doen maar door zijn huwelijk was hij in een voorname patriciërsfamilie geraakt. Jacobs grootvader en naamgever woonde en werkte wèl in Amsterdam, als rijk koopman in de Warmoesstraat. Deze katholieke ondernemer had Amsterdam verruild voor Haarlem door de Alteratie van 1578. Alle ingrediënten voor een gespannen verhouding tot Amsterdam waren dus aanwezig. Ook in Haarlem boerde de familie Van Campen goed; behalve het rijke huis aan het Spaarne bezat de familie nog een huis in de stad en veel grond in de directe omgeving en langs het Spaarne. Deze bleven ook na Pieters dood in de familie en bezorgden Jacob een vast basisinkomen. Het belangrijkste goed van de familie was het landgoed Randenbroek bij Amersfoort, dat door vererving in het bezit van Jacobs moeder en na haar dood in Jacobs bezit kwam. Het vormde een welkom pied-à-terre als hij zich wilde terugtrekken.

Na zijn schoolopleiding kwam Jacob op twaalfjarige leeftijd in de leer bij een schilder. Bij welke schilder blijft gissen, alle fantastische namen die geopperd worden ten spijt. Hij werd in 1614, nog geen twintig jaar oud, als meester-schilder in het Haarlemse Sint Lucasgilde ingeschreven. Dat gilde deed in die dagen van zich spreken als de 'Haarlemse School'. Carel van Mander was tot kort daarvoor prominent lid geweest.

In oktober 1615 overleed Jacobs vader en werd hijzelf hoofd van het gezin. Hij nam ook de functies bij de schutterij van zijn vader over, terwijl hij net twintig jaar oud was. Zijn directe meerdere was Johan van Schoterbosch die op het staatsieportret van de Haarlemse Klo-

Jacob van Campen

De dichter L. Meyer schreef een vers onder dit portret:

*Dus was het anschijn des weêrghadeloozen Bouwers
Van 't achste wonderstuk, het Raadthuys t'Amsterdam;
Zijn Geest wydtlustigh straalt in d'ooghen der anschouwers
Uit all' de werken, die zijn Konst in handen nam;
En schoonze in duurzaamheid voorbij alle and're streeven,
Zijn onverwelkb're lof zal z'ester overleeven.*

veniersdoelen voorkomt. Daar Jacob voor de wet nog steeds minderjarig was, werd zijn oom Cornelis van Campen als voogd aangesteld. Deze Cornelis leefde en werkte in Amsterdam en ging een belangrijke rol in Jacobs jonge leven spelen. Doordat Cornelis lid was van de rederijderskamer *d'Eglantier* raakte Jacob vertrouwd met het Amsterdamse culturele leven. Cornelis bemoeide zich intensief met de vijf kinderen van zijn broer en hij bedacht hen ook in zijn testament. In 1637 zou Jacob van hem de som van f 10.000,- erven. Dat was niets vergeleken met de erfenis van Jacobs grootmoeder die in 1616 overleed en van wie Jacob, omdat zijn vader al was overleden, het vermogen van f 225.000,- erfde. Ook de andere kinderen erfden geld of goederen, waaronder diverse huizen in Amsterdam. In 1625 overleed Jacobs moeder. Alleen de specifieke delen van de erfenis voor de stamhouder – waaronder het landgoed Randenbroek – kwamen direct aan Jacob, maar de rest bleef tot 1641 onverdeeld. Al met al mag je stellen dat Jacob en zijn broer en zussen in goeden doen kwamen te verkeren.

Belangrijk voor Jacobs verdere carrière is een reis door Italië, maar wanneer dat was is onduidelijk. Ook of deze reis iets te maken heeft met de ommezwaai in zijn carrière wordt niet duidelijk. Hij raakte gefascineerd door de klassieke bouwkunst zoals die in Italië nieuw leven ingeblazen werd door Palladio en Scamozzi. Van zijn reis heeft hij ongetwijfeld Scamozzi's lijvige standaardwerk *L'idea della architettura universale* (1615; 6 delen) mee terug genomen. Weer in de Republiek teruggekeerd wist Jacob van Campen wat zijn bestemming was: architect.

Jacob van Campen, de schilder

Laten we eerlijk zijn! Als schilder en tekenaar betekende Jacob van Campen niet veel. Als hij bij die professie gebleven was, waren wij hem allang vergeten. Uit die periode is zijn kennismaking met Pieter Saenredam en diens werk van belang omdat Jacob toen zijn fascinatie voor architectuur ontdekt zou kunnen hebben. In zijn latere leven kwam zijn opleiding tot schilder van pas als er wand-, plafond- of trompe-l'oeil-schilderingen gemaakt moesten worden. Dat kunnen wij in o.a. Huis ten Bosch in diverse zalen vaststellen. Maar later, bij grote bouwopdrachten, schakelde hij zelfs daarvoor liever gerenommeerde namen in. Van zijn hand zijn welgeteld 12 schilderijen bekend en men weet van zo'n 30 schilderijen dat ze gemaakt zijn, maar niet waar ze gebleven zijn of hoe ze er uitzagen.

Jacob van Campen

*Boven: Huis Randenbroek bij Amersfoort. Erfenis voor Jacob van Campen an moederszijde
Onder: Oude vrouw met boek
Schilderij door Jacob van Campen ±1625*

Jacob van Campen

Boven:
Mercurius, Argus
en Io
±1645
Links: Constantijn
Huygens en echtge-
note
±1635
Rechts:
Trompe-l'oeil in
v.m. Hoogerhuis bij
Amersfoort
1645-'50

Jacob van Campen, de architect

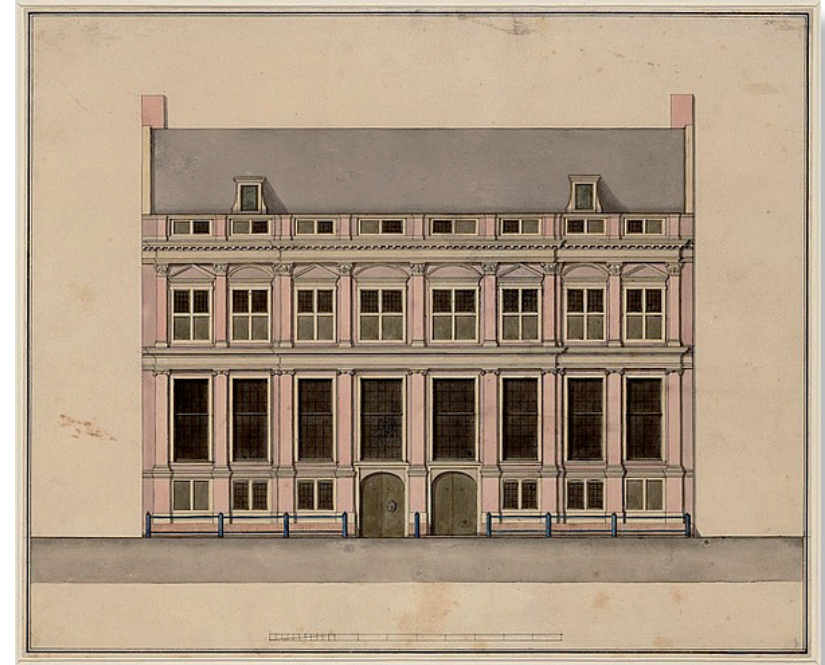
De eerste daad als architect verrichtte Jacob van Campen in zijn geboortestad Haarlem. In 1623 ontwierp hij een nieuwe voorgevel voor het Huis Guldewagen in de Grote Houtstraat. Het huis is al een tijd geleden afgebroken. Het was in de zeventiende eeuw niet ongewoon om een ervaren bouwer het casco te laten neerzetten en een kunstzinniger aangelegd persoon het uiterlijk te laten vormgeven. Dat is een gewoonte die tot in de twintigste eeuw aanhield, tot architecten in hun opleiding leerden de totale discipline onder de knie te krijgen.

Coymanshuis

In 1625 kreeg Van Campen door zijn oom Cornelis een grotere opdracht toegevoegd in Amsterdam. Balthasar Coymans Jr. had tegenover de Westermarkt een braakliggend perceel bouwgrond aan de Keizersgracht gekocht en wilde daarop bouwen. Ook hier weer mag Jacob alleen de voorgevel vormgeven, op aandringen van de opdrachtgever die wat ‘moderns’ wil. De rest van het gebouw werd volgens de vertrouwde renaissance-principes – in navolging van Hendrick de Keyser – gebouwd, zelfs de achtergevel. Het werd een dubbel woonhuis van ruim 26 meter breed waarop Van Campen helemaal los kon gaan. Omdat het perceel in een binnenbocht van de gracht ligt loopt het grondstuk taps toe, wat maakt dat de achtergevel nog geen 23 meter breed is. Van Campen volgde nauwgezet de voorschriften van Scamozzi en zette in Amsterdam het eerste classicistische gebouw neer. Op de ontwerptekeningen heeft de begane grond alleen twee toegangsdeuren en geen enkel raam. Dat was een gevolg van het imiteren van de Italiaanse gewoonte huizen als onneembare vestingen te bouwen. Feit is dat het Coymanshuis meteen vensters kreeg op de begane grond, zoals de tekening hiernaast laat zien.

Alleen vakbroeders vonden het huis geweldig; in Architectura Moderna steken Cornelis Danckerts en Salomon de Bray de loftrumpet over het Coymanshuis in een nawoord van een standaardwerk dat voor de rest volledig aan de Hollandse Renaissance gewijd is. “Wie dit niet als schoonheid herkent, begrijpt de bouwkunst niet”.

Jacob van Campen

Boven: Coymanshuis zoals het uitgevoerd is (SAA)

Onder: Coymanshuis verbouwd tot H.B.S. Alle ramen zijn vergroot ten koste van de classicistische gevelelementen (SAA)

Hofarchitect

Daarmee was het uitstapje naar Amsterdam even gedaan. In 1625 overleed Prins Maurits die opgevolgd werd door zijn halfbroer Frederik Hendrik. Diens moeder had hem een Franse opvoeding gegeven met de nadruk op kunst en cultuur. Zodra Frederik Hendrik geïnstalleerd was als stadhouder en legeraanvoerder omringde hij zich met kunstenaars en architecten die hij enkele paleizen liet bouwen en versieren. Jacob van Campen had de eerste bewijzen van zijn kunnen geleverd en mocht zich in het rijtje kunstenaars voegen. Door enkele opdrachten bewees hij de nieuwe vormentaal van het classicisme onder de knie te hebben, wat hem binnen korte tijd tot hofarchitect van de Oranjes maakte. Zijn bekendste project waar zijn naam als voornaamste deelnemende kunstenaar aan verbonden kan worden, is het Mauritshuis, een opdracht van de Duitse graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen die in dienst van de Staten-Generaal was. Als tekenaar trok Van Campen de jonge Pieter Post aan die in zijn latere leven zelf een belangrijk classicistisch architect zou worden. De heren konden alle tijd nemen; de opdracht werd uitgegeven in 1633 maar nog tijdens de voorbereidingen verdween Johan Maurits voor acht jaar naar Brazilië, als gouverneur in Staatse dienst. In 1644 keerde hij naar de Republiek terug en toen was het Mauritshuis net af en ingericht. Tijd genoeg voor ander werk tussendoor.

Burgerweeshuis

Een van die werken voerde hem opnieuw naar Amsterdam; zijn achterneef Nicolaas van Campen was vroedschapslid geworden en regent van het Burgerweeshuis. In die hoedanigheid haalde hij Van Campen naar Amsterdam voor een grote verbouwing van het voormalige Sint Luciënklooster dat sinds 1580 tot weeshuis diende. In 1632 ontwierp Van Campen een Dorische arcade voor de jongensbinnenplaats en in 1634-'35 volgden geheel nieuwe gevels rond de meisjesbinnenplaats. Vooral bij deze laatste opdracht ging Van Campen helemaal los en de binnenplaats werd een visitekaartje van het Burgerweeshuis.

Jacob van Campen

Boven: Mauritshuis in Den Haag

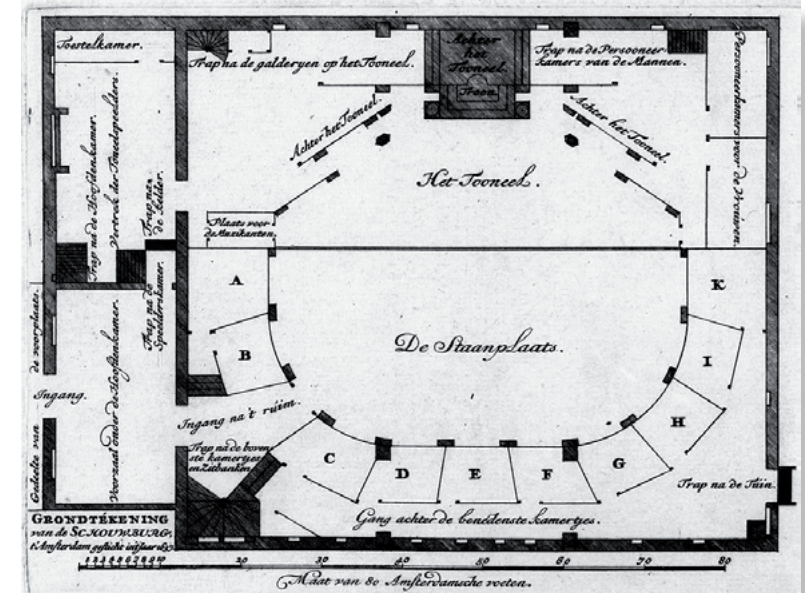
Onder: Burgerweeshuis, binnenplaats meisjesafdeling (SAA)

Nieuwe Schouwburg

Als inkomstenbron exploiteerde het Burgerweeshuis een schouwburg op de Keizersgracht. Na 15 jaar nam het weeshuis in 1632 de Duytse academie over van Samuel Coster en liet die verder bespelen door drie rederijkerskamers. Onmiddellijk werden plannen gemaakt voor een herbouw van de in pandig staande schouwburg, maar dan in steen. Dankzij zijn achterneef maar natuurlijk ook door zijn prestatie op de meisjesbinnenplaats kreeg Van Campen de opdracht de nieuwe schouwburg te ontwerpen. Omdat het gebouw helemaal ingebouwd stond was er aan de buitenkant niet veel eer te behalen, maar daarvoor besteedde hij zijn aandacht aan het interieur. Opnieuw riep hij de hulp van de antieken in, in dit geval de Romein Vitruvius die in het antieke Rome een theater had gebouwd dat door latere generaties vastgelegd was. En opnieuw verzekerde hij zich van de medewerking van een begenadigd tekenaar, de jonge Philips Vingboons. In april 1637 begon de sloop en elf maanden later trad het eerste gezelschap op met de Gijsbrecht van Amstel. De zaal was toen nog niet helemaal af en provisorisch ingericht. Van Campen had noodgedwongen aan paar wijzigingen ten opzicht van Vitruvius moeten aanbrengen. Het amfiteater had plaats gemaakt voor twee rijen loges boven elkaar en de ruimte vóór het toneel was niet ingericht voor het koor, zoals in Rome, maar voor de goedkoopste plaatsen voor het publiek. Het zuiver cirkelvormige ontwerp van Rome was in Amsterdam onder invloed van de beschikbare ruimte een ovaal geworden. Het toneel was een prachtstuk met rijk decor, maar dat was nu juist hetgene dat zijn langste tijd had gehad. Uit andere theaters waaide het gebruik van verwisselbare coulissen uit het barokke toneel over en dat was in het statische decor van Van Campen niet te implementeren. In 1664-'65 zou Philips Vingboons de opdracht krijgen de schouwburg aan de nieuwste eisen van het toneel aan te passen. Op de toegangspoort tot het binnenterrein na bleef er niet veel over van wat Jacob van Campen ontworpen had. Zoals u wellicht weet is de schouwburg in 1772 tot de grond toe afgebrand waarna op het Leidseplein een nieuw gebouw neergezet werd. De toegangspoort van Van Campen heeft ook die aanslag overleefd en staat er vandaag nog.

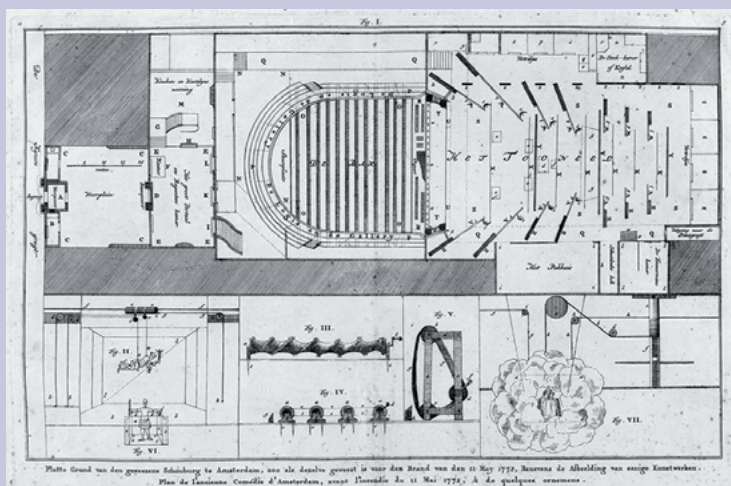
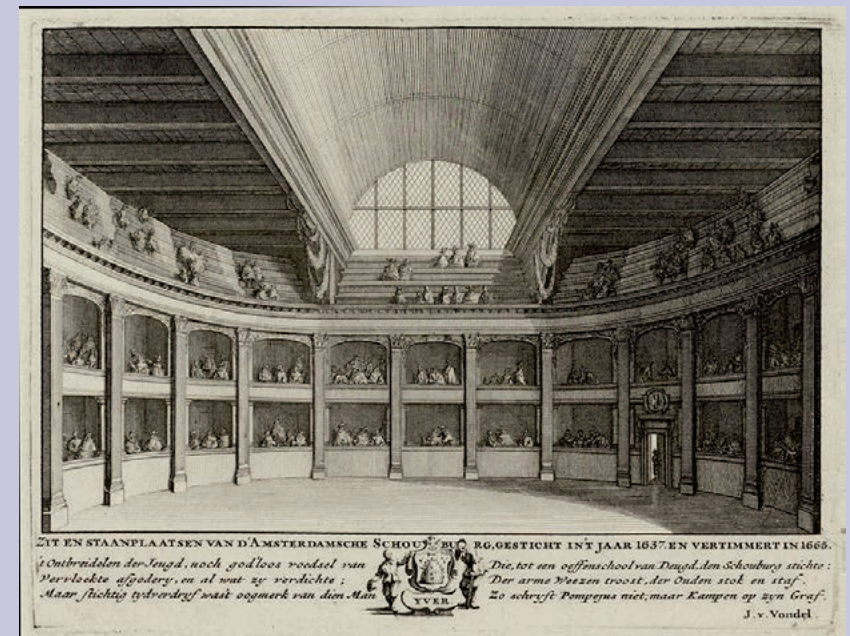
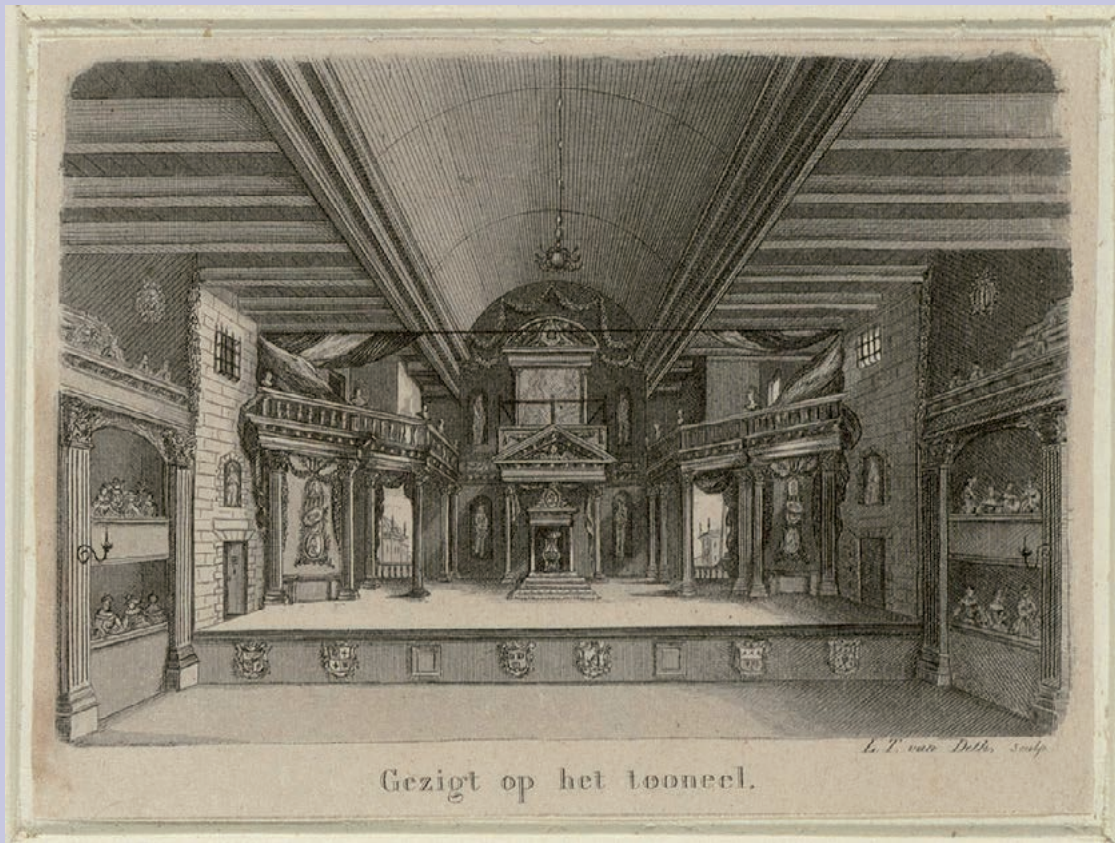
Jacob van Campen

Boven: Plattegrond schouwburg Keizersgracht naar ontwerp van Jacob van Campen (SAA)

Onder: Entree tot de binnenplaats waar de schouwburg stond (SAA)

Li.boven:
Het toneel van 1637 (SAA)

Re.boven:
De zaal met de dubbele rij loges
(SAA)

Links;
Plattegrond met de verbouwing
van 1665 (SAA)

Rechts:
Het toneel van 1665 (SAA)

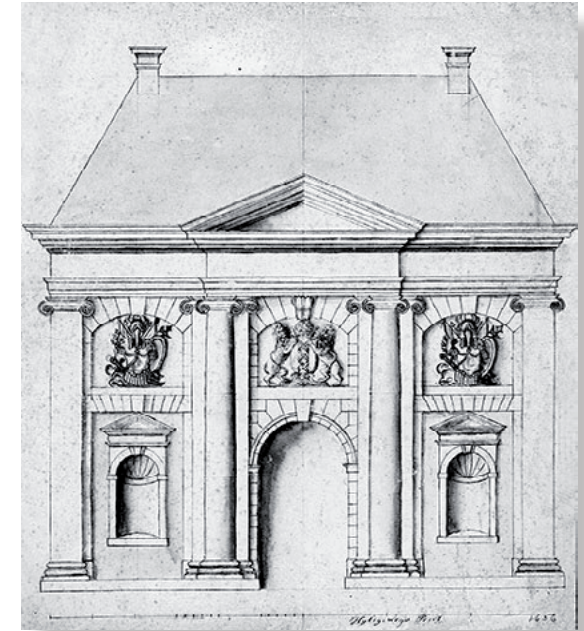
Heiligewegspoort

Tussen de Derde en Vierde Uitleg lag een halve eeuw en de stad besloot alle poorten, die bij het afmaken van de uitleg binnen de stad zouden komen en dus nutteloos zouden worden, alsnog te verstenen, dus in een meer solide uitvoering te herbouwen. Achtereenvolgens werd de Antoniespoort in 1636 vernieuwd, de Heiligewegspoort in 1637 opnieuw opgetrokken en tot slot de Regulierspoort in 1654-'55 in een kapitaal bouwwerk veranderd. De Antoniespoort werd ontworpen door Pieter de Keyser en voor de Heiligewegspoort werd Jacob van Campen aangezocht een ontwerp te maken. Om compleet te blijven: de verstening van de Regulierspoort volgde pas in 1654-'55 en werd opgedragen aan Hendrik Ruse, vestingbouwer in dienst van de stad. Die begon ongeduldig te worden over het uitblijven van de Vierde Uitleg en als zoethoudertje werd hij aan dit werk gezet. Men wist toen allang dat de poort heel binnenkort (1661-'62) volledig nutteloos zou zijn en heeft besloten er t.z.t. een boterwaag van te maken. Van Campen zette met de Heiligewegspoort een soort triomfboog neer. Hij zag haarfijn in dat in die onmogelijke knik geen enkele vorm van stadsverdediging te verwachten was en dat het een statusobject zou zijn. Hij kreeg het voor elkaar dat de boog solitair leek te staan terwijl hij toch aan twee kanten ingebouwd was door een aarden wal en de Herengracht. In tegenstelling tot alle andere poorten stond op het gebouw een normaal schilddak met twee nepschoorstenen, in plaats van een solide onderbouw met torenspits of ruiter met uurwerk. Verder vertoonde het gebouw de intussen gebruikelijke pilasters en timpanen waardoor het meer op een chique woonhuis leek dan op een vestingpoort (*zie afbeelding rechts; SAA*).

Nieuwe Kerk

Toch rondde hij dit project ook naar tevredenheid van de stad af. Toen in 1645 de Nieuwe Kerk getroffen werd door brand werd Van Campen uitgenodigd deel uit te maken van het team kunstenaars dat moest zorgen voor de herbouw. Van Campen had zijn visitekaartje afgegeven met de geslaagde nieuwe orgelkast van de Laurenskerk in Alkmaar. Ook die van de Nieuwe Kerk moest vernieuwd worden en dat werd de hoofdtaak voor Van Campen. Ook dit object benaderde Van Campen als een gebouw, een portico met 'zuilen' die het instrument maskeerden (*zie afbeelding rechts*). Pas als de luiken opengingen bleek daar een orgel achter te schuilen. Of Van Campen bij de verdere werkzaamheden aan interieur en exterieur ingezet werd, is onbekend.

Jacob van Campen

Tijdens de langdurige opknappbeurt voor de Nieuwe Kerk bedacht burgemeester Backer dat een behoorlijke toren ook wel eens aan de beurt was. Nu Van Campen toch in de buurt was werd hem gevraagd een ontwerp te maken. Er waren al ontwerpen door andere architecten gemaakt maar schijnbaar geen enkele tot tevredenheid. Van het ontwerp van Van Campen zijn uitgewerkte schetsen bekend, die waarschijnlijk door Willem de Keyser zijn gemaakt (*afbeelding rechts; SAA*). Hij heeft zich beheerst en een bij de gotische kerk passende toren ontworpen, waar alleen op kleine details classicistische ornamenten toegepast zouden worden. De toren moest de hoogste van het land worden en dus werd de onderbouw zo omvangrijk dat een punt in de Nieuwezijds Voorburgwal zou komen te staan. Er is werkelijk in 1646 begonnen met het heiwerk en 20 juli 1647 werd de eerste steen gelegd. Door allerlei vertraging viel de werkelijke bouw van de toren samen met die van het nieuwe stadhuis en daarvoor ontbrak de mankracht. In juli 1652 brandde het oude stadhuis tot de grond af en werd het plaatsgebrek nijpend. In oktober daarop overleed burgemeester Backer die zich zo sterk had gemaakt voor de toren. De vroedschap besliste nu dat het stadhuis voorrang kreeg en het werk aan de toren werd stilgelegd. Zoals we

weten is die nooit afgemaakt en in 1783 werd meer dan de helft van de onderbouw gesloopt zodat er een soort portiek overbleef. Het is van belang dat we daaraan goed kunnen zien wat Van Campen met de toren van plan was; diverse elementen die in het interieur terecht zouden komen, vertonen classicistische trekjes, timpanen en zuilachtige standers.

Rechts: Toren Nieuwe Kerk, tekening door Willem de Keyser naar ontwerp Jacob van Campen (SAA)

Links: Onderbouw van de toren Jan de Beijer 1757 (SAA)

Jacob van Campen

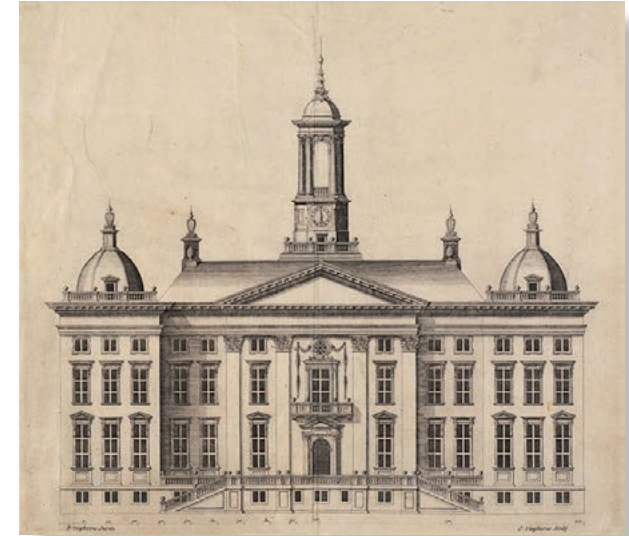

Stadhuis op de Dam

Zoeven kwam het nieuwe stadhuis ter sprake. Het besluit daartoe werd al in 1639 genomen maar er werd niet meteen aan Van Campen gedacht om als architect op te treden. Deze hoorde in 1640 wel van het besluit een nieuw stadhuis te bouwen maar hield zich op de vlakte. Hij had genoeg werk. In 1646 waren zoveel afgekeurde plannen van tafel geveegd dat men besloot vakkundige mensen in te schakelen, of 'luijden dies verstaende' zoals men het noemde. Daarmee werd ook een ontwerp ter zijde geschoven waar de broers Philips en Justus Vingboons sinds 1643 aan hadden gewerkt.

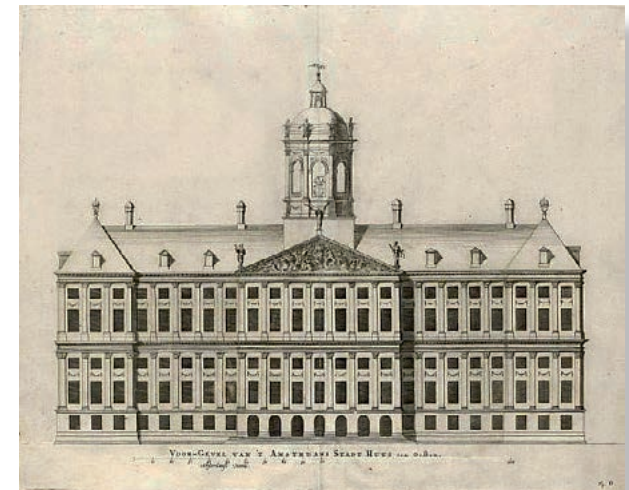
In april 1647 diende Van Campen zijn ontwerp in dat meteen in goede aarde viel. Van Campen bepaalde dat het breedste front naar de Middeldam gekeerd zou zijn, terwijl dat steeds dwars daarop gedacht was. We weten dat het heiwerk op 20 januari 1648 begon zonder dat precies bekend was hoe groot het stadhuis zou worden. Tijdens het heien nog werd de plattegrond gewijzigd en het heiwerk aangepast. Nergens is geboekstaafd dat Van Campen officieel de opdracht kreeg om het ontwerp te maken zodat we ook niet weten wat zijn taken en bevoegdheden waren. Op zich niet zo vreemd daar we net hoorden dat het oude stadhuis in 1652 afbrandde. Er zijn toen heel veel stukken verbrand of anderszins vernield.

Van Campens plan voor een nieuw stadhuis belooft intussen zijn meesterwerk te worden. Hij bewees zijn gelijk dat de architect die de mathematiek beheerste in staat was ook in de schaalvergroting een evenwichtig bouwwerk neer te zetten. Om het ontwerp helemaal technisch te ontleden ontbreekt hier de ruimte en dat is allemaal al uitvoerig gedaan. Het stadhuis heeft inclusief het souterrain 6 bouwlagen en 2 grote binnenplaatsen die voor meer licht in het interieur zorgen. De gevels zijn rondom volledig uitgewerkt; het gebouw staat solitair. De voor- en achtergevel zijn mathematisch uitgewerkt; drie stevige risalieten brengen reliëf in de gevels. De breedteverhoudingen hoekpaviljoen:wand:middenrisaliet:wand:hoekpaviljoen zijn 2:3:4:3:2. Het middenrisaliet laat zeven traveeën zien die gedekt worden door een timpaan met een rijk van beeldhouwwerk (Quellinus) voorzien fronton. De pilaster- en kapitelenordering kwam opnieuw regelrecht uit de boeken van Scamozzi. Afwijkend daarvan is de forse koepel die het geheel bekroont, kopergedekt, opengewerkt om het carillon (Hemony) te kunnen horen en voorzien van een uurwerk. De entree was door de zeven traveeën van het middenrisaliet verdeeld over evenveel poortjes. De eigenlijke ingangen zijn achter de tweede

Boven: Stadhuisontwerp van Philips en Justus Vingboons ±1645 (SAA)

Onder: Stadhuisontwerp Jacob van Campen ±1648 (SAA)

en zesde poort. Dat was voor Italiaanse begrippen misschien niet vreemd maar de Amsterdammers waren gewend tegen officiële gebouwen ‘op te zien’ middels hoge dubbele stoepen zoals de waag tegenover het stadhuis bijvoorbeeld. Er is altijd veel over te doen geweest; beroemd is de sneer: “Het Paleis is een gebouw zonder ingang en Zochers beurs een ingang zonder gebouw”.

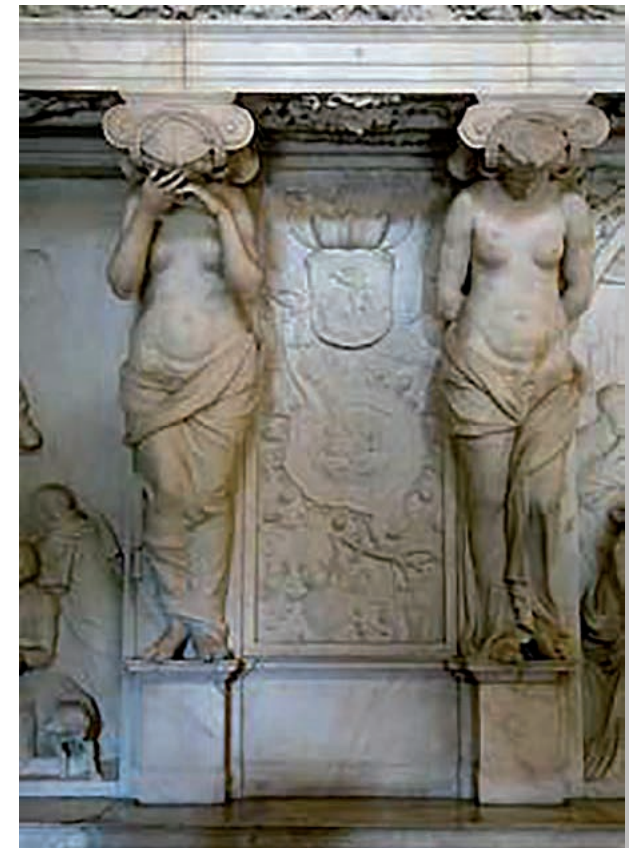
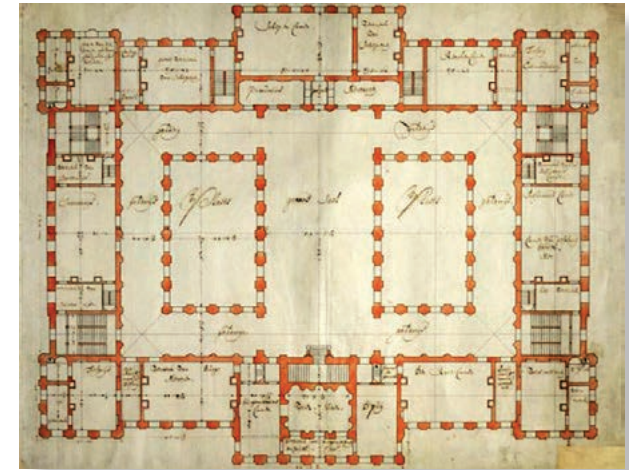
Het interieur werd in hoge mate door de burgemeesters bepaald. Zij gaven aan waar zij wilden zetelen, waar de schutterij gehuisvest werd, waar de wisselbank moest komen en hoe die ingericht diende te worden, inclusief de opslag in de kelder. Zij bepaalden dat er geen trappenhuisen in de hoek geperst zouden worden maar dat het riante dubbele trappen vanuit de vier hoeken van de galerij dienden te zijn (*zie plattegrond rechts*).

Die galerij was wel een inbreng van Van Campen, min of meer gekopieerd van het Romeinse forum zoals dat door Palladio gereconstrueerd was. Zij ging doorlopend rond de binnenplaat- sen en gaf toegang tot de diverse kamers aan de buitenmuur. De trappen in de vier hoeken verbonden alle verdiepingen en kelder onderling.

Het wordt algemeen geprezen hoe Van Campen alle bijzondere wensen van het stadsbestuur heeft verwerkt tot nog steeds een evenwichtig geheel.

In oktober 1648, meteen na het voltooiën van het heiwerk, werd als dagelijkse leiding bij de bouw een stadsarchitect benoemd: Daniël Stalpaert. Zijn taakomschrijving was wel van algemene aard maar het tijdstip verraadt dat hij speciaal voor de omvangrijke bouwactiviteit op de Dam werd aangetrokken. Verder werd op de steenhouderswerf een extra man aangesteld voor het werk aan het stadhuis: Willem de Keyser, zoon van Hendrick de Keyser. Zijn taak was het met zijn ploeg de gevelornamenten en blokken zandsteen pasklaar voor de bouw aan te leveren. Voor het overvloedige beeldhouwwerk werd de Antwerpenaar Artus Quellinus naar Amsterdam gehaald (*zie kariatiden in de Vierschaar rechts; foto Roelof Koning*).

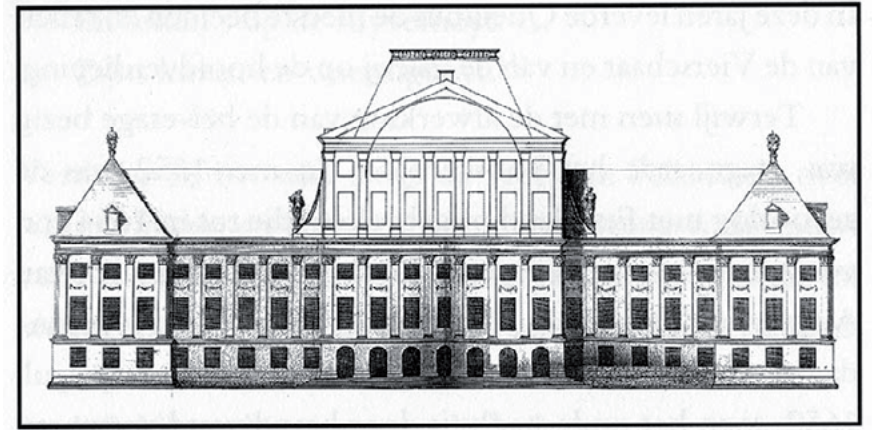
Jacob van Campen was vooral in het begin van de bouw regelmatig wekenlang in de stad aanwezig om de bouw te begeleiden. Hij logeerde op stadskosten eerst in het Oudezijds Heeren Logement, later in een eenvoudiger logement en nog later als gast van Quellinus. Dat had alles te maken met geldnood van de stad. In 1652 brak de Eerste Engelse oorlog uit, die al snel een flinke aanslag op de stedelijke financiën betekende. In juni 1653 was dat zo nijpend geworden dat men besloot de bouw na twee verdiepingen te stoppen en met een

dak af te werken. Dat zal een flinke klap voor Van Campen zijn geweest maar we zien hem via ontwerpschetsen het beste ervan maken om de vier verdiepingen hoge burgerzaal tussen de twee verdiepingen van de rest van het gebouw in te passen (zie schets hiernaast).

In juni 1654 werd de oorlog beëindigd en verbeterden de financiën van de stad snel weer. Begin 1655 draaide men de bezuinigingen weer terug en werd de bouw verder uitgevoerd zoals oorspronkelijk ontworpen. Alleen werd de bouw enigszins bemoeilijkt doordat allerhande stadsdiensten alvast in de gereedgekomen verdiepingen trokken, gedwongen door de kantorennood na de stadhuisbrand van 1652.

Veel erger vond Van Campen het eigenzinnige optreden van Stalpaert, die details wijzigde zonder overleg met, laat staan goedkeuring van de ontwerper. Het allerergst vond Van Campen het feit dat de burgemeesters Stalpart steeds in het gelijk stelden en ingrijpende details van zijn ontwerp lieten 'verknoeien'. Het is niet bekend of Stalpaert geprest werd haast te maken en dat hij daarom bewerkelijke onderdelen vereenvoudigde. Hij zag bijvoorbeeld geen kans de zolderingen van zalen, kamers en galerijen van de ontworpen 'gedrukte bogen' (ellipsvormig) te maken en verving die door eenvoudiger te maken rondbogen. Omdat de galerijen minder breed waren dan de kamers ontstond een visueel probleem dat alleen in een schets uitgelegd kan worden (zie afbeelding rechts). Voor Van Campen een onoverkomelijk bezwaar en hij stevende op hoge poten naar de burgemeesters. Die kozen partij voor Stalpaert en nu was voor Van Campen de maat vol. In december 1654 verliet hij het werk en de stad om er nooit meer terug te keren. Stalpaert voltooide de bouw op eigen houtje. De inrichting en decoratie van de diverse zalen nam nog de rest van de eeuw in beslag. Willem de Keyser, die Van Campen door dik en dun gesteund had, werd ontslagen. Daarmee hebben we alle bouwwerken van Jacob van Campen in Amsterdam gehad. We stelden in het begin al dat je ze op de vingers van één hand kan tellen.

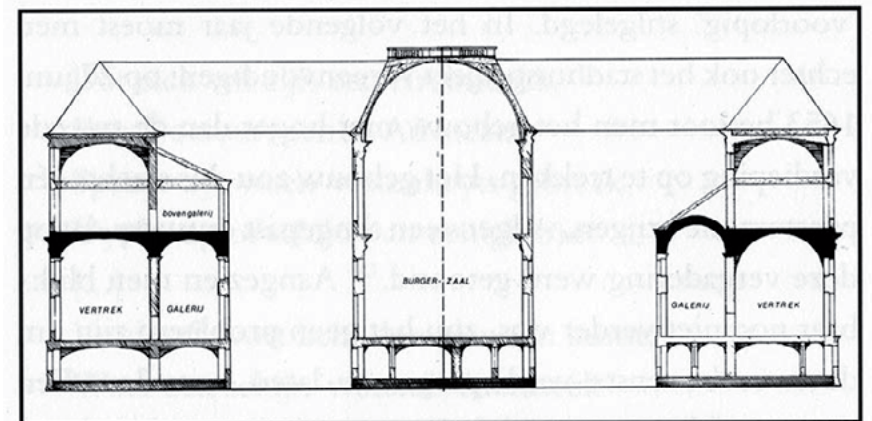

Boven: Noodoplossing voor lager stadhuis door bezuinigingen 1653 (Stichting Koninklijk Paleis te Amsterdam)

Onder: De controverserige Van Campen-Stalpaert in beeld.

Links zoals ontworpen door Van Campen, met gedrukte bogen als zoldering van galerij en bel-etage. Door die oplossing konden de zolderingen op gelijk niveau blijven.

Rechts zoals Stalpaert ze uitvoerde, met eenvoudiger te maken rondbogen. Hierdoor verschilde - door de verschillende breedten van galerij en kamers - de hoogte. Bovendien begon de ronding bij Stalpaert al tussen de ramen en niet erboven (zie volgende pag.). (Stichting Koninklijk Paleis te Amsterdam)

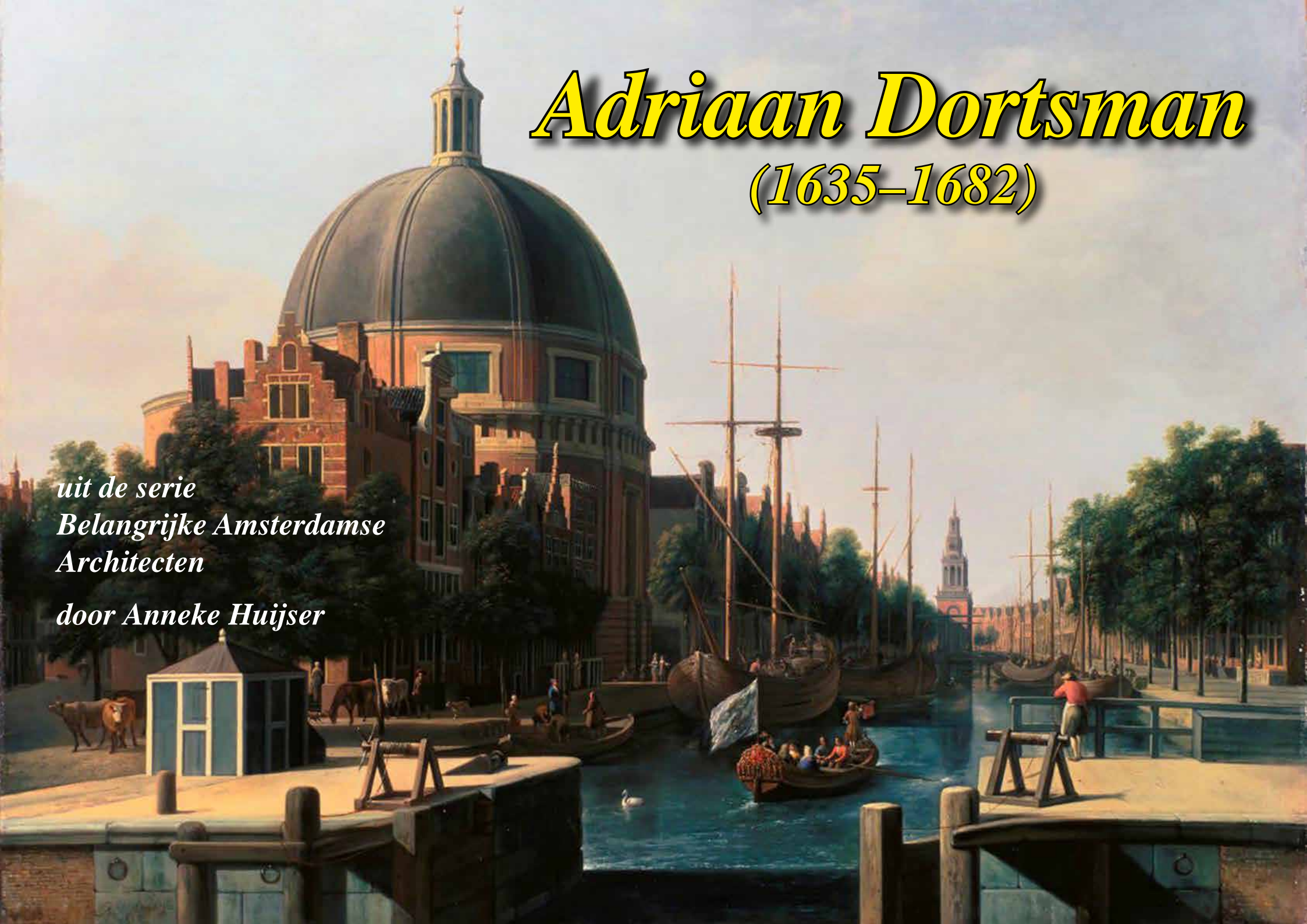
Jacob van Campen

Adriaan Dortsman

(1635–1682)

uit de serie
Belangrijke Amsterdamse
Architecten
door Anneke Huijser

Bouwmeester Adriaan Dortsman of Dorsman (geboren rond 1635 in Vlissingen en begraven 8 oktober 1682 in de Oosterkerk in Amsterdam) was in de zeventiende eeuw een van de belangrijkste architecten die het Hollandse Classicisme, met name de Nieuwe Stijl, in de bouwkunst introduceerden. Toch is hij wat onderbelicht gebleven ten opzichte van Jacob van Campen en Philips Vingboons. Dortsman kwam uit een geslacht van Vlissingse timmerlieden, leerde het vak van zijn vader, mogelijk Adriaen Adriaensz Dortsman, die in de Walstraat te Vlissingen woonde en in 1658 overleed. De doop- en familiegegevens zijn helaas bij een brand verloren gegaan. In elk geval had Adriaan, zoals na zijn dood bleek, een broer, Anthony, en drie zusters, Jacomijntje, Elisabeth en Jannetie. Adriaan had grotere ambities dan in zijn familie gebruikelijk was. Hij vertrok in 1653 uit Vlissingen en studeerde o.a. landmeetkunde en vestingbouwkunde, waarschijnlijk in zijn woonplaats Haarlem of in Utrecht rond 1657, waar hij examen deed in landmeetkunde en aldaar zijn certificaat hiervoor behaalde. Hij volgde colleges wiskunde aan de Universiteit van Leiden rond 1658-59.

De vroegst bekende tekening die Adriaan Dortsman, mogelijk al omstreeks 1658, in Leiden heeft gemaakt, wordt (volgens Wouter Kuyper in 1982) bewaard in het Leidse gemeentearchief. Het ontwerp is gesigneerd met 'dortsman', Het is een pentekening voorzien van arceringen en aquarel in licht grijsblauw. Het blijkt een voorloper te zijn voor zijn latere ontwerpen in Amsterdam. Ook bij de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) in Amersfoort worden vroege tekeningen van Adriaan Dortsman bewaard, die helaas niet in de beeldbank van de dienst zijn opgenomen. In 1663 verbleef hij enige tijd in Vlissingen en ontwierp voor het Prinsenhuis aldaar een bordestrap, die echter nooit werd gebouwd.

Het is niet bekend wanneer Adriaan Dortsman naar Amsterdam kwam, maar dat moet omstreeks 1665-66 zijn geweest, want na die tijd ontwierp en bouwde hij het huis van Jan Six aan de Herengracht 619. Waar hij vóór en in die periode woonde is niet bekend. In een akte bij de kwijtscheldingen wordt vermeld dat Joan Six op 17 november 1667 het erf aan de Reguliersgracht naast het hoekhuis met de Herengracht, het tegenwoordige huisnummer 4, overgedragen kreeg van Johan Wolters en er een huis op liet bouwen. Hier woonde Adriaan Dortsman van 1669 tot 1673 tijdens de bouw van de huizen aan de Herengracht, de Amstel en de diverse andere grachtenhuizen die verderop ter sprake komen. Van zijn persoonlijke

Adriaan Dortsman

Adriaan Dortsman (1635-1682)

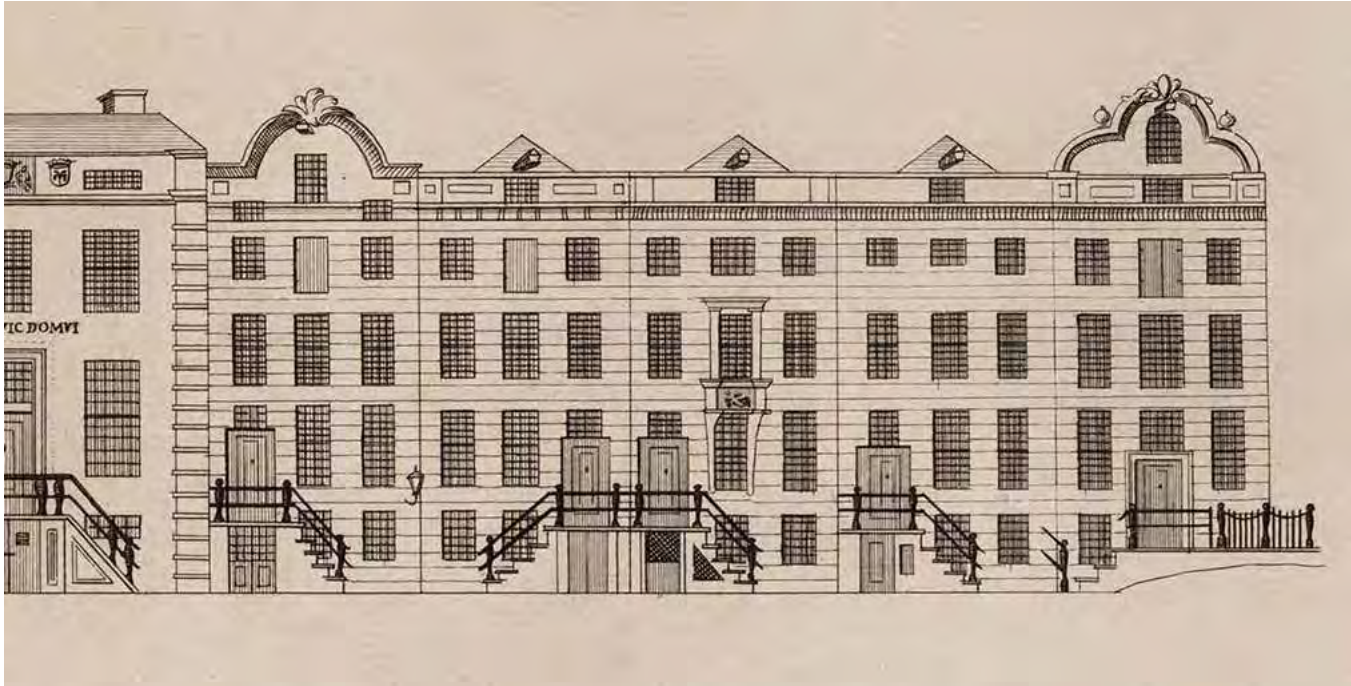
Dit's DORSMAN Amstelaars, ziet, ziet, met Eerbied 't wezen.

Ge kunt de Bouwkunst uit het schrander aanzicht lezen.

Hij heeft uw trotse stad voor eeuwen lang verplicht. Hij, hij heeft Romens vrucht in uwe wal hersticht.

Onderschrift: Jan Goeree, graveur en dichter

Afb: Ets door Pieter van der Plas naar een schilderij van David van der Plas; Stadsarchief Amsterdam

Isabella van Eeghen meldt dat het pand aan de Reguliersgracht in oktober 1670 werd getaxeerd op naam van Dortsman, volbouwd in 1669. Een koopakte op zijn naam werd niet gevonden. Op 7-3-1673 droeg Dortsman het huis over aan Pieter van Vliet.

Hij woonde dus zelf tijdens zijn bloeiperiode, tussen 1669 en 1673, waarin hij zijn belangrijkste werken ontwierp en als bouwmeester toezicht hield op de uitvoering ervan, in dat eenvoudige huis aan de Reguliersgracht, vlak bij de in aanbouw zijnde huizen van hemzelf en zijn opdrachtgever en vriend Jan Six.

leven is niet zo veel bekend. Hij was niet getrouwd en had geen kinderen, zodat hier geen aktes van zijn in te zien. Wel komt zijn naam voor in een aantal kwijtscheldingsakten.

Mogelijk had Adriaan Dortsman toen hij omstreeks 1657 in Haarlem woonde daar al zijn latere huishoudster Cornelia van der Gon (23-11-1644 Haarlem) leren kennen. Zij is waarschijnlijk na de dood van haar vader in 1667 naar Amsterdam verhuisd. Cornelia was maker van pronk-poppenhuizen, waarbij Adriaan haar hielp met het vervaardigen ervan en waarin zijn interieurstijl te herkennen was. Het is niet bekend of zij alleen zijn huishoudster was of dat zij een intiemere relatie onderhielden. In elk geval erfde Cornelia, volgens het testament van de kennelijk toen al ernstig zieke of stervende 47-jarige Adriaan Dortsman, dat op 29 september 1682 bij notaris Pieter Sas werd opgesteld, na zijn dood en begrafenis op 8 oktober 1682 een viertal van zijn huizen aan de Herengracht, 623 en 629 en aan de Amstel, 210 en 208. In het begraafregister van 8 oktober 1682 staat dat *Aderjaen Dorsman woonde bij de Blaauwe Brug bij de Heeregragt, dus aan de Amstel, hoogstwaarschijnlijk samen met zijn huishoudster in het pand 210*. Adriaan Dortsman werd begraven in de Oosterkerk,

Adriaan Dortsman

Links: De huizen Herengracht 621-629 die door Dortsman in 1673-'74 als geldbelegging werden gebouwd. Zelf ging Dortsman in het middelste huis met het balkon wonen.

Onder: Meesterteken van Adriaan Dortsman van Vlissingen (ADV) zoals dat aan de onderzijde van het balkon van Herengracht 625 werd aangebracht.

waarvan hij zelf de bouw had afgrond, in een eigen graf met het nummer 51, dat tijdens een verbouwing van de kerk in 1980 werd verwijderd. In dit graf waren later ook de lichamen bijgezet van Cornelia van der Gon, David van der Plas, Pieter van der Plas en hun zuster Johanna van der Plas, de weduwe van kunstschilder Govert van der Leeuw. Het blijkt dat Dortsman, van der Gon en de familie van der Plas nauwe banden met elkaar hebben gehad. Cornelia van der Gon woonde bij haar ondertrouw op 10 maart 1684 in Amsterdam in het pand Amstel 210 en haar toekomstige echtgenoot, de kunstschilder David van der Plas, woonde in de Kalverstraat, zeer waarschijnlijk bij zijn neef, de kaarten- en gravureuitgever Justus Danckerts, die hem bij de ondertrouw assisteerde. Kistenmaker en medewerker van Dortsman, Abraham van Daakenburg assisteerde Cornelia. David en Cornelia trouwden op 26 maart 1684 officieel in Diemen. De broers David en Pieter van der Plas waren al rond 1670-1671 bekenden van Adriaan Dortsman en Cornelia van der Gon. David van der Plas heeft rond 1670 het enig bekende portret van Adriaan Dortsman geschilderd, waarna zijn broer, de beeldhouwer en graveur Pieter van der Plas, die vanaf 1686 op de Prinsengracht 790 woonde, in 1687 de ets in mezzotint ervan zou uitvoeren. Pieter vervaardigde rond 1670-1671 het familiewapen en mogelijk ook de beelden, die op de dakbalustrade van het door Dortsman gebouwde huis van Guiliam Sweedenrijck op Herengracht 462 prijken. In 1683 vervaardigde David van der Plas het schilderij van Magdalena Poulle boven de schouw van

Rechtsboven: David van der Plas (1647-1704), schilder in Amsterdam; detail uit ets door Jacob Houbraken

Rechtsonder: Pieter van der Plas (1655-1708), Amsterdams prentkunstenaar, tekenaar en beeldhouwer; ets door Pieter Schenk

Links: Poppenhuis van Sara Rhoté. De wand met schouw en lambrisering is afkomstig uit een van de poppenhuizen van Cornelia van der Gon. Ontwerp vermoedelijk van Adriaan Dortsman, beschildering wellicht door David van der Plas (coll. Gemeentemuseum, Den Haag).

buitenplaats Gunterstein in Breukelen, welk pand door Adriaan Dortsman gerestaureerd was. David van der Plas schilderde ook diverse taferelen in de poppenhuizen. Na het overlijden van Cornelia in januari 1701 en David in april 1704 kwamen de poppenhuizen via een aantal veilingen in 1704 en 1743 in het bezit van de rijke koopmansvrouw Sara Rothé, die ze uit elkaar haalde en diverse elementen voor haar eigen poppenhuizen gebruikte.

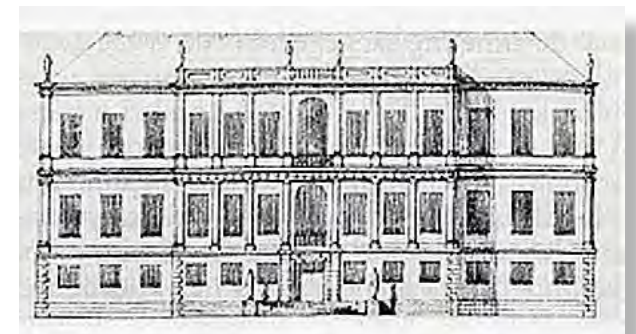
De Nieuwe Stijl in de architectuur na 1665

Onder andere Jacob van Campen, Pieter Post, Daniël Stalpaert, Justus en Philips Vingboons hanteerden bij hun ontwerpen in Amsterdam het Hollandse Classicisme, met als voornamelijk kenmerk pilastergevels en vaak grote frontons. Adriaan Dortsman legde zich bij de grote herenhuizen, een soort huispaleizen, die met name langs de Heren- en Keizersgracht na de Vierde Uitleg (1663) onder zijn leiding verrezen, verder op het Classicisme toe, waarbij onder zijn invloed de nadruk in het vierde kwart van de zeventiende eeuw kwam te liggen op de nieuwe 'Strakke Stijl', als laatste fase van het Hollandse Classicisme, welke later ook door de Vingboons, Steven Vennecool en Jacob Roman toegepast werd. Hoewel Adriaan Dortsman waarschijnlijk nooit in Frankrijk en Italië is geweest, al wordt dit wel in sommige publicaties gesuggereerd, werd hij vooral geïnspireerd door de klassieke bouwkunst van Parijs en Rome. Hiervoor zal hij ongetwijfeld de werken van de Italiaanse architecten Andrea Palladio (1570) en Vincent Scaramozzi (1615) en de Fransen Pierre Lemuet (1647) en Jean Marot (1660) hebben geraadpleegd. De Strakke Stijl werd gekenmerkt door een voorname strenge gevel met een Dorische kroonlijst, zonder pilasters, zuilen of veel versieringen, behalve bij de veelal grote voordeur. Verder scherp uitgesneden vensteropeningen en een attiek boven aan de gevel, soms met een balustrade, zodat het dak vanaf de straat niet te zien was. Ook kwamen hier vaak Romeinse goden- en godinnenbeelden op te staan. Als bouw materiaal voor de gevels werd veelvuldig gebruik gemaakt van Bentheimer zandsteen, dat werd geleverd door de Amsterdamse handelaar Nicolaes Berckelius.

Boven: Herenhuis Keizersgracht 672 door Dortsman in opdracht van Jeremias van Raeij gebouwd in 1671, nu museum Van Loon

Onder: Tekening van een buitenhuis door Dortsman in het 'vriendenboek' van Jan Six (coll. Six)

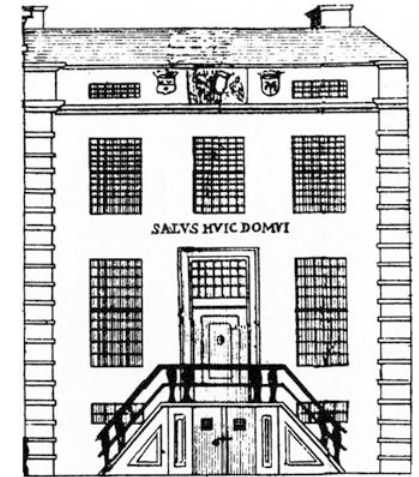
Adriaan Dortsman en Jan Six

Adriaan Dortsman had een goede band met Jan Six (1618-1700) met wie hij bevriend was, wat blijkt uit zijn schetsen van een aantal gebouwen in Jan's *album amicorum de Pandora*, een vriendenboek met tekeningen van o.a. Rembrandt en gedichten van Vondel. Ook is er sprake van diverse geldleningen, die Adriaan van Jan kreeg voor het bouwen van een huizenblok aan de Herengracht en de Amstel, die na zijn dood door zijn erfgenamen aan Six werden terugbetaald. Het blijkt dat de invloed van Jan Six bijzonder groot moet zijn geweest op de carrière van de jonge architect. De rijke adellijke textielverver, regent, schepen en latere burgemeester had overal zijn contacten, o.a. in de Waalse Gemeente. Bovendien was hij getrouwd met Margarita Tulp, de dochter van de medicus professor Nicolaas Tulp, destijds een invloedrijke Amsterdammer en burgemeester. Hoe kwam Dortsman met Jan Six in aanraking? Mogelijk

was dat via de moeder van Six, Anna Wijmer, die in Vlissingen had gewoond en de familie Dortsman aldaar kende. Adriaan ontwierp in februari 1666 voor Six het dubbelhuis aan de Herengracht 619, waarvoor Six in 1665 twee erven had aangekocht. Dit was een van de eerste grachtenhuizen die Dortsman in de 'Nieuwe Stijl' ontwierp en ten uitvoer bracht. De bouw van het monumentale pand werd in 1669 afgerond. De gevelopbouw is zuiver vierkant, met drie raampartijen in plaats van de toen gebruikelijke vijf. Ook het ontwerp van het interieur komt op rekening van Dortsman, wat zeer uitgebreid staat beschreven in het artikel van Pieter Vlaardingerbroek in het bulletin van het KNOB (1996). Het huis staat er nog steeds na een grondige verbouwing, die echter Dortsman's oorspronkelijke werk teniet heeft gedaan.

Adriaan Dortsman

Rechts: Herengracht 619 zoals het voorkomt in het Grachtenboek van Caspar Philips Links: Het dubbele grachtenpand dat Dortsman in opdracht van Jan Six bouwde in 1666-'69; situatie 2017 (ACHV)

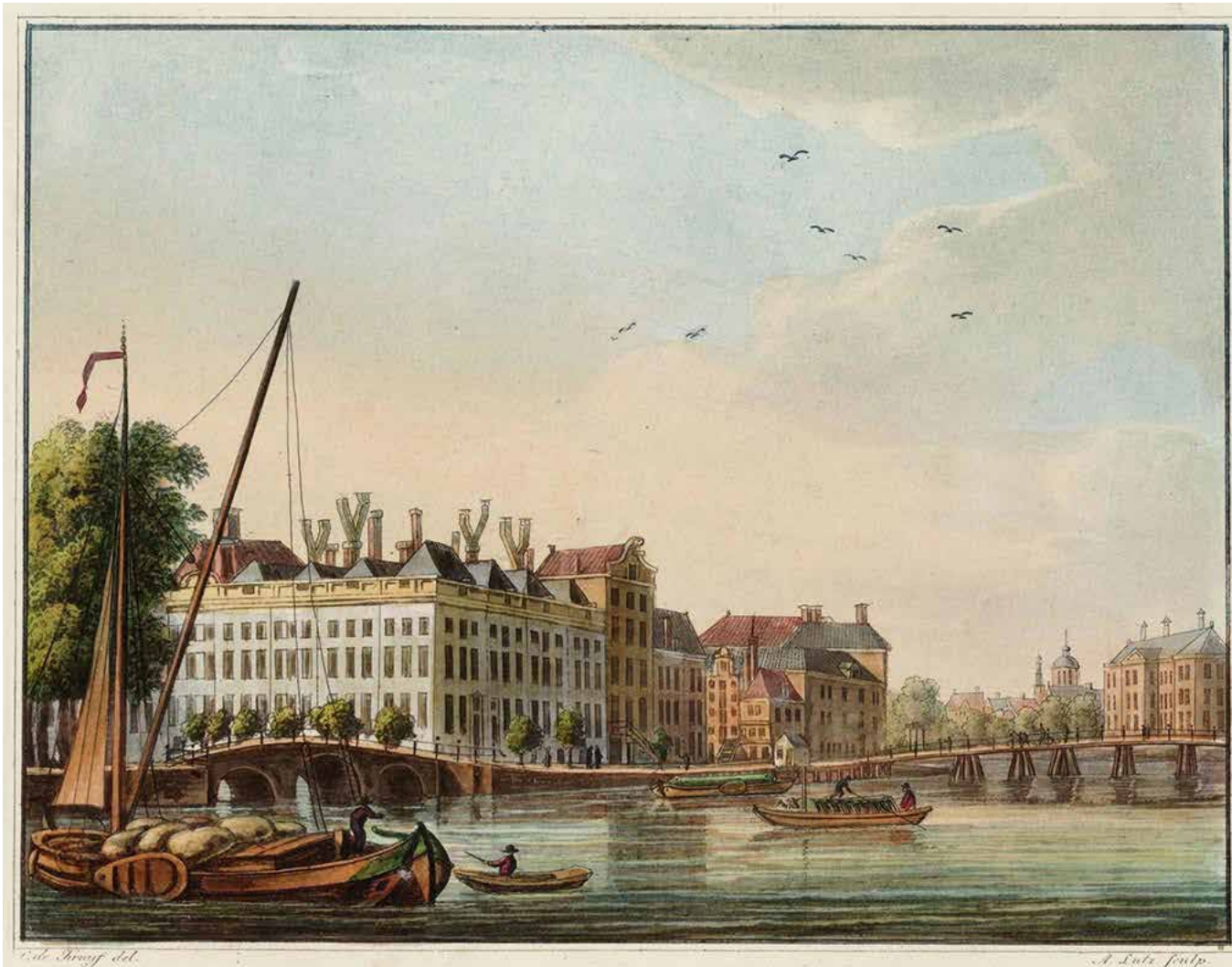

Onder: Portret van Jan Six door Wallerant Vaillant - olieverf op doek 1649 (RKD)

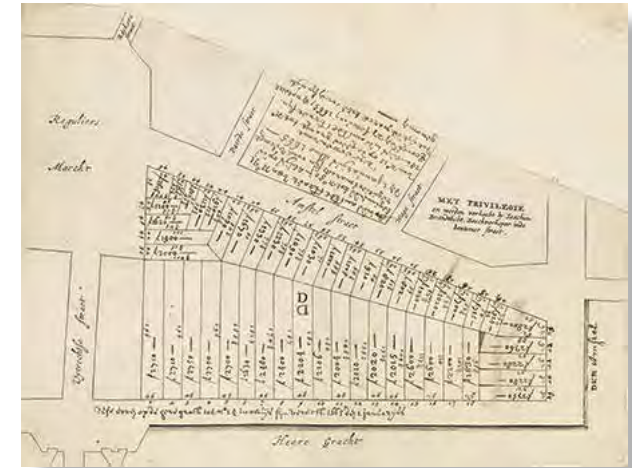

Het grachtenpaleis aan de hoek Herengracht en Amstel

Vanaf Herengracht 619 lag nog bouwgrond open tot aan de Binnen Amstel, waar ook nog een paar percelen tot aan de bebouwing van de Amstelstraat lagen. Adriaan Dortsman kocht op 17 juli 1671 een opstal, erf en stenen wal, aan de westzijde van de Amstel, hoek Herengracht van Jan Six. Hij liet er vijf huizen aan de Herengracht (621, 623, 625, 627, 629) en drie aan de Amstel (208, 210, 212) onder leiding van meester metselaar Jan Willemsz Krabbendam

Adriaan Dortsman

Boven: Uitgiftekaart van park D: tussen Amstel, Herengracht, Utrechtsestraat en Amstelstraat (SAA)

Links: Binnen/Amstel bij Herengracht met het blok huizen dat Dortsman liet bouwen+ ingekleurde ets door Cornelis de Kruijff (SAA)

Onder: Dezelfde hoek op een foto uit ±1855 (SAA)

op bouwen. De huizen Amstel 208 en 210 waren in 1671 klaar en de huizen Amstel 212 en de overige aan de Herengracht in 1673. Toen was echter al in het Rampjaar 1672 de omslag gekomen in het uitbundige architectuurwereldje en het ongebreideld doorbouwen van kapitale panden aan de grachten van de Vierde Uitleg. Adriaan Dortsman werd door het bestuur van Amsterdam opgeroepen om zich in te zetten voor de verdediging van de stad, waar wij later op zullen terugkomen. Van zijn droomstadspaleis aan de Herengracht en Amstel heeft Adriaan maar negen jaar van zijn creatie mogen genieten, tot aan zijn dood in 1682.

De eenvormigheid van de acht aaneen gebouwde panden maakten op het eerste gezicht de indruk van een rijk en voornaam grachtenpaleis. Het waren qua oppervlakte per stuk echter vrij kleine huizen, zeker de hoekhuizen, die geen achtertuin hadden. De gevels werden uitgevoerd met gegroefd zandsteen in de 'Strakke Stijl'. De gevels hadden een triglyfenlijst, een houten attiek en alle huizen waren voorzien van een stoep. Op Herengracht 625, het middel-

Adriaan Dortsman

Boven: 'De Balcon boven de Deur' van Herengracht 625, de woning waar Dortsman woonde; nu in het Rijksmuseum

Links: Herengracht 619-627, waarvan nr. 623, samen met Amstel 210 het restant van een trots huizenblok vormt (SAA)

Onder: Detail uit een kaart van Jacob Bosch met de hoek Amstel-Herengracht (Weesoper-veer) met de bebouwing van de nieuwe uitleg zoals die tot 1681 gevorderd was (SAA)

ste van deze vijf huizen, werd een balkon aangebouwd met daarin aan de onderkant een monogram verwerkt. Hierin waren de letters ADV, voor Adriaan Dortsman Vlissingen, aangebracht, die door gradenbogen, passers, winkelhaken en schietloden werden gevormd. Het front van de balustrade van het balkon toont een vrouw met een zwaan. Het huis werd om deze reden 'De Balcon boven de Deur' genoemd. In dit huis heeft Dortsman zelf enige jaren gewoond.

Wat gebeurde en na het overlijden van Adriaan Dortsman met zijn huizen? Zoals eerder vermeld erfde Cornelia van der Gon de vier huizen Herengracht 623, 629 en Amstel 208 en 210. Het huis aan de Herengracht 621 legateerde Dortsman in zijn testament van 29 oktober 1682 aan zijn zusters Jacomijntje, Elisabeth en Jannetie Dortsman. Adriaans broer Anthony Dorstman erfde het pand Herengracht 625, woonde er zelf nooit, maar verhuurde het. Hij verkocht het in 1711 weer door vanuit Batavia. Nog tijdens het leven van Adriaan Dortsman werden de panden Herengracht 627 en Amstel 212 aan meester-metselaar Jan Willemsz Krabbendam toebedeeld als betaling voor de geleverde metselwerkzaamheden.

Het balkon van nummer 625, dat later werd afgebroken, bevindt zich tegenwoordig in de tuin aan de achterkant van het Rijksmuseum. Alleen de huizen Herengracht 623 en Amstel 208 en 210 zijn nog bewaard is gebleven. De ander panden zijn afgebroken en vervangen door nieuwbouw.

Rechts: Amstel 208-210, lichtelijk verminkt, het andere restant van het huizenblok dat Adriaan Dortsman op de hoek Amstel-Herengracht liet bouwen

Adriaan Dortsman

De Ronde Lutherse Kerk aan het Singel

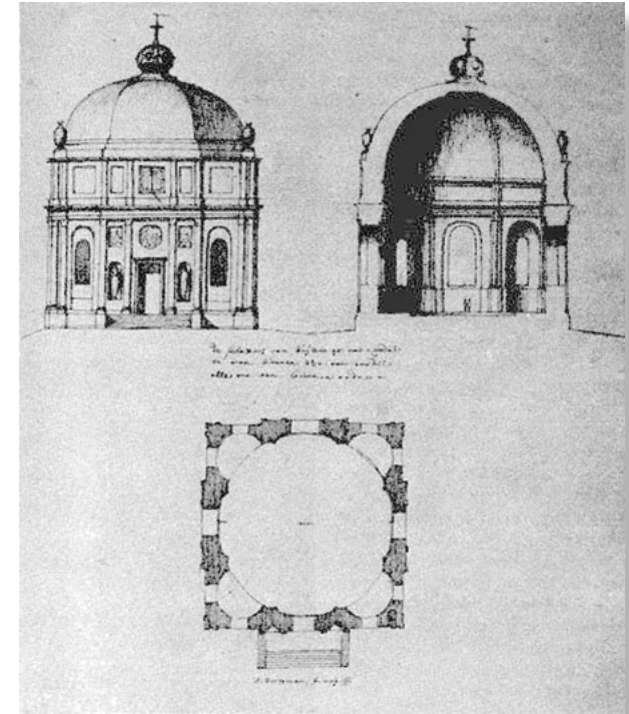
Adriaan Dortsman moet al eerder dan 1666-1667 naam gemaakt hebben als architect, aangezien hij in 1667 een prestigieuze opdracht had gekregen om de nieuwe Lutherse Kerk te ontwerpen, aangezien de bouw van het huis van Jan Six aan de Herengracht 619 pas in 1667 begon en 1669 werd afgerond. Jan Six heeft met vooruitziende blik Adriaan Dortsman in het Amsterdamse architectenwereldje in het zadel weten te helpen en hem zijn kenmerkende ontwerpen laten overtekenen in zijn Album Pandora. De schoonvader van Jan, Nicolaas Tulp, was in 1666 burgemeester dus had Adriaan maar een kleine introductie nodig!

De Oude Lutherse Kerk aan het Spui was te klein geworden voor de inmiddels uitgegroeide Lutherse Gemeente. Deze had, nadat Dortsman een ontwerp tekening had ingestuurd in

1667, hem aangezocht om een ontwerp voor een nieuw kerkgebouw te maken, hetgeen goedgekeurd werd, zodat de bouw ervan aan het Singel in 1668 kon beginnen. Uiteindelijk zou het tot 1685 duren totdat de bouw en inrichting geheel waren afgerond. Omdat de Lutheranen geen toren op de kerk van de gereformeerde bestuurders van Amsterdam mochten bouwen, was Dortsman op het idee gekomen om er een koepel op te zetten, waardoor het gebouw al snel de naam 'Ronde Lutherse Kerk' kreeg, en daardoor des te opvallender was als magistraal kerkgebouw. Door twee heftige branden in 1822 en 1993 is de kerk aan verbouwingen onderhevig geweest, zodat het oorspronkelijke bouwwerk niet meer bestaat.

Adriaan Dortsman

Boven: Kerkontwerp van Adriaan Dortsman. Pen-tekening op één bladzijde van het Album Pandora (vriendenboek) van Jan Six. Aanzicht, doorsnede en plattegrond. Diameter als 100 voet aangegeven, schaal van de tekening ongeveer 1:550 Mei 1666. (Collectie Six)

Links: Aanzicht van de Lutherse Nieuwe Kerk of Ronde Lutherse Kerk, Singel 11, met portretje van Maarten Luther en lijst van predikanten, (oud-)joudelingen en diakenen. Ets naar een tekening van Pieter Rodingh (SAA) Zie ook het omslag

Het Walenweeshuis

Het grootste bouwwerk dat door Adriaan Dortsman in Amsterdam werd ontworpen is het Walenweeshuis aan de Vijzelgracht, in opdracht van koopman en slavenhandelaar bij de WIC Paulus Godin en ijzer- en wapenhandelaar Jeremias van Raey, beiden regent van het weeshuis. De laatste

zullen wij hieronder nog een keer als opdrachtgever voor een dubbel woonhuis Keizersgracht 672-674 tegenkomen.

De strakke voorgevel onder het schilddak bestaat uit gebosseerde bakstenen hoeklisenen en een brede middenrisaliet waarin twee omlijste ingangen, een voor de jongens en een voor de meisjes. De eerste steen werd gelegd op 29 oktober 1669 en het gebouw

was in 1671 al zover voltooid dat de wezen er hun intrek in konden nemen en dat als zodanig tot 1967 in gebruik is gebleven. Daarna is het gekocht door de Franse staat en huisvestte het Maison Descartes, een instituut voor de Franse taal en cultuur, die de regentenkamer weer in ere herstelde. Het instituut verkocht het pand in 2016 aan een projectontwikkelaar, die er sindsdien kantoren in heeft gehuisvest.

Adriaan Dortsman

Boven: Walenweeshuis, ets door Petrus Schenk uit ±1710 (SAA)

Links: Walenweeshuis, ingekleurde ets door Caspar Philips uit 1771 (SAA)

Onder: Prentbriefkaart van de situatie rond 1960

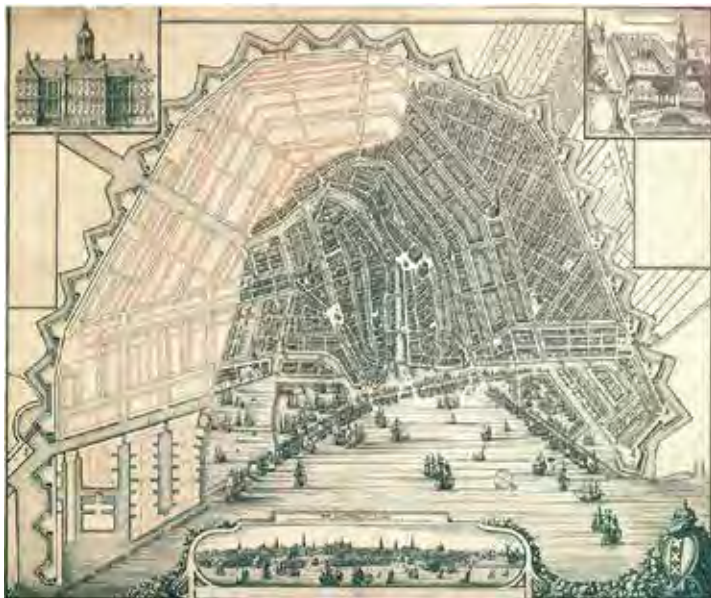

Links: Deelplattegrond Amsterdam met de invulling van de Vierde Uitleg tussen Leidsegracht en Amstel; vervaardigd door Jacob Bosch 1681 (SAA)

Li.ond: Ontwerpkaart uit 1661 door Daniël Stalpaert vervaardigd in opdracht van het stadsbestuur; dit is een overlay over de kaart van de Derde Uitleg door Nicolaas Visscher (SAA)

Onder: Kaart van de Vierde Uitleg door Daniël Stalpaert, opnieuw op basis van een kaart van Nicolaas Visscher van de Derde Uitleg; toegevoegd werd een verdedigingsplan dat door Nicolaes van der Heyden op 27 december 1672 voor het eerst afgetekend werd; de kaart moet dus op z'n vroegst van die datum zijn. (SAA)

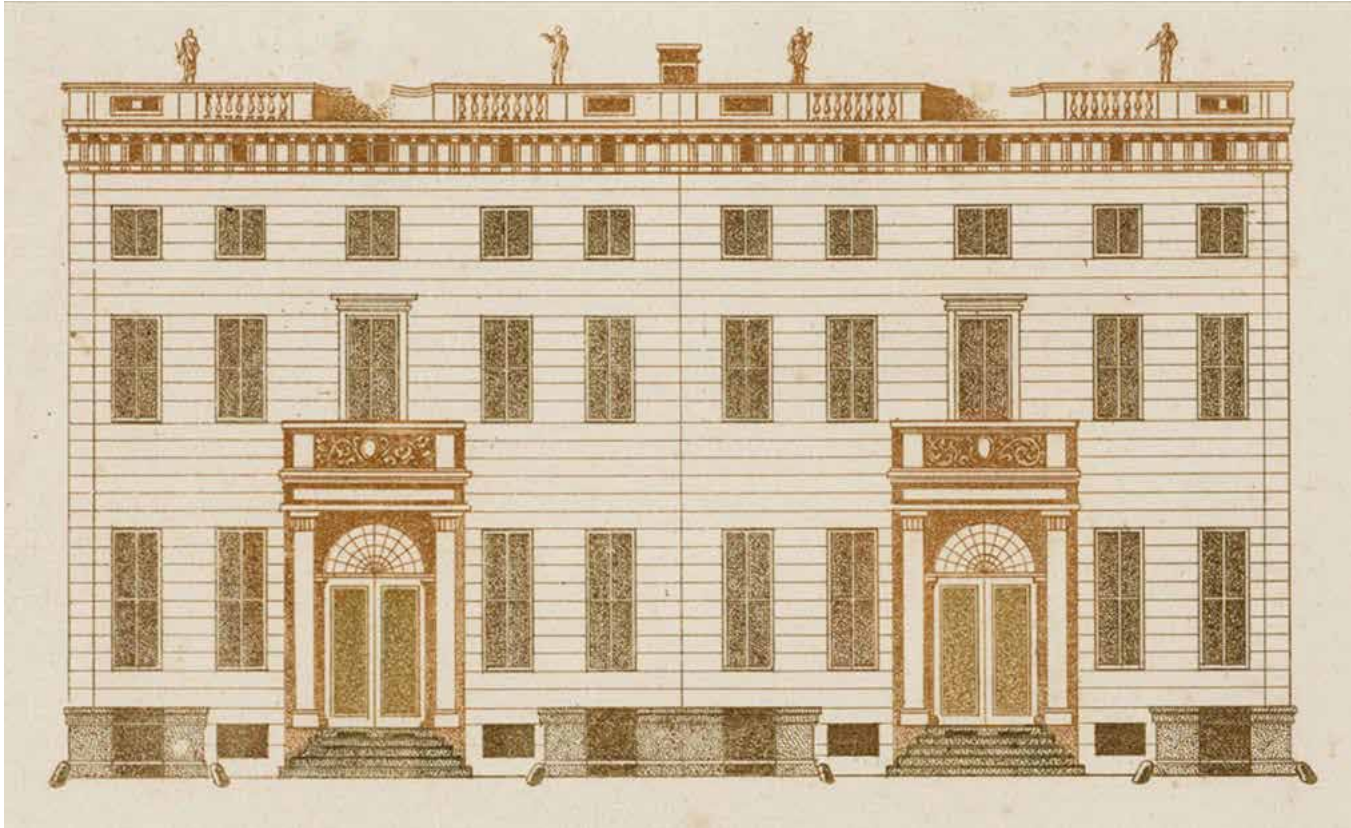

De Vierde Uitleg

In zijn bloeitijd en naar aanleiding van zijn steeds groter wordende bekendheid kreeg Adriaan Dortsman meerdere opdrachten voor de bouw van patriciërshuizen aan de grachten in verband met de Vierde Uitleg. Er moeten waarschijnlijk veel meer huizen door Dortsman ontworpen en gebouwd zijn geweest, maar deze werden soms niet als zodanig benoemd of ontkwamen niet aan de slopershamer.

Adriaan Dortsman

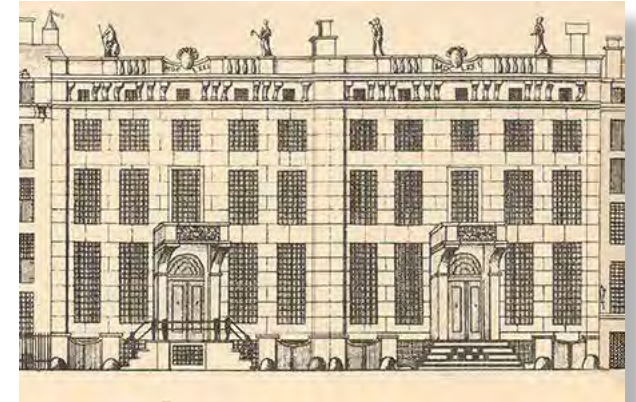

Keizersgracht 672-674

Jeremias van Raey liet in 1671 een dubbel pand door Dortsman bouwen aan de Keizersgracht 672-674, met koetshuis en stallen in de Kerkstraat, waarin op 672 het tegenwoordige Museum van Loon is gevestigd. Van Raey ging zelf op nummer 674 wonen. In mei 1672 huurde de schilder Ferdinand Bol nummer 672. Op 23 november 1752 kochten Dr. Abraham van der Hagen en Catharina Trip nummer 672 en lieten het van binnen grondig verbouwen, waarbij de uit Milaan afkomstige Amsterdamse pleister- en beeldgieter Carel Sartori het gehele pleisterwerk vernieuwde. Pieter Vlaardingerbroek vermeldt in 'De ideale gracht' dat er volgens een mondelinge overlevering van Maurits van Loon (1923-2006) onder de stucplafonds in de linker voorkamer op de eerste verdieping nog delen van originele schilderijen uit Dortsman's tijd moeten zijn te vinden. Er is echter geen verder onderzoek naar gedaan, om het stucwerk niet te verstoren.

Adriaan Dortsman

Boven: Keizersgracht 672-674 zoals het voorkomt in het Grachtenboek van Caspar Philips 1768; hierop is de verbouwing van 1752 weergegeven (SAA)

Links: idem, gravure uit het Grachtenboekje van Cornelis Danckerts ±1700 (SAA)

Onder: Idem, situatie 2015 (foto Erwin Meijers)

Adriaan Dortsman

Herengracht 502

Paulus Godin liet in 1671-1672 het dubbele pand aan de Herengracht 502 bouwen, dat aan een ontwerp van Adriaan Dortsman wordt toegeschreven. Oorspronkelijk had dit huis een bakstenen gevel met een rechte lijst, waaronder consoles met trigliefen. De ingang werd geflankeerd door twee marmeren Dorische zuilen met hierboven een balkon. Eind 18e eeuw werd de voorgevel ingrijpend gewijzigd door stadsarchitect Abraham van der Hart. Sinds 1927 is dit de ambtswoning voor de Amsterdamse burgemeesters.

Re.bov: Herengracht 502 zoals het voorkomt in het Grachtenboek van Caspar Philips 1768 (SAA)

Rechts: Idem opmetingstekening A.v.d.Hart 1791 (SAA)

Links: Situatie in mei 1943 (SAA)

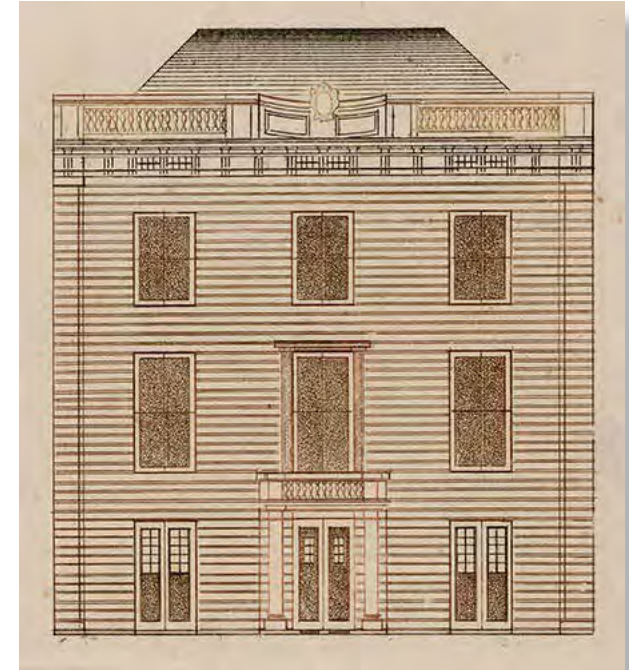

Amstel 216 en Herengracht 592

Het dubbele monumentale pand aan Amstel 216 werd in opdracht van koopman Gijsbert Dommer door Dortsman ontworpen, gebouwd en voltooid in 1671. Het werd een sober huis met een vierkante zandstenen gevel, drie ramen over de breedte en een ingangspartij met balkon. In het attiek met balustrade bevindt zich een wapenstein. Dommer overleed al snel na de voltooiing van de bouw en zijn erfgenamen verhuurden het huis in 1686 aan burgemeester Coenraad van Beuningen, die in een vlag van krankzinnigheid met zijn eigen bloed zijn naam en die van zijn vrouw, kabbalistische tekens, Hebreeuwse letters en een paar driemasters op de gevel aanbracht. Al gauw kreeg dit pand de naam 'Het Huis met de Bloedvlekken'. Deze tekens zijn nog steeds vaag te zien. Amstel 216 werd – volgens Pieter Vlaardingbroek – samen met het aan de Herengracht 592

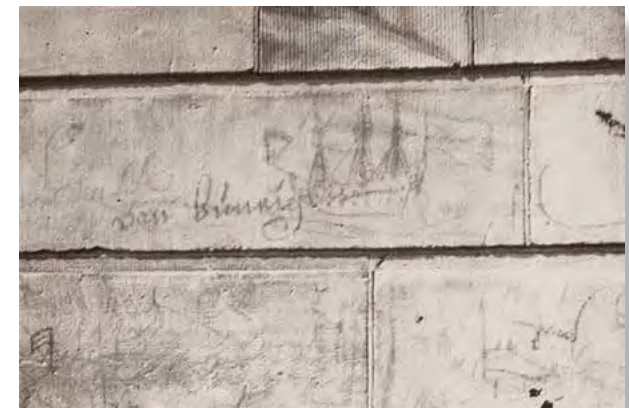
Adriaan Dortsman

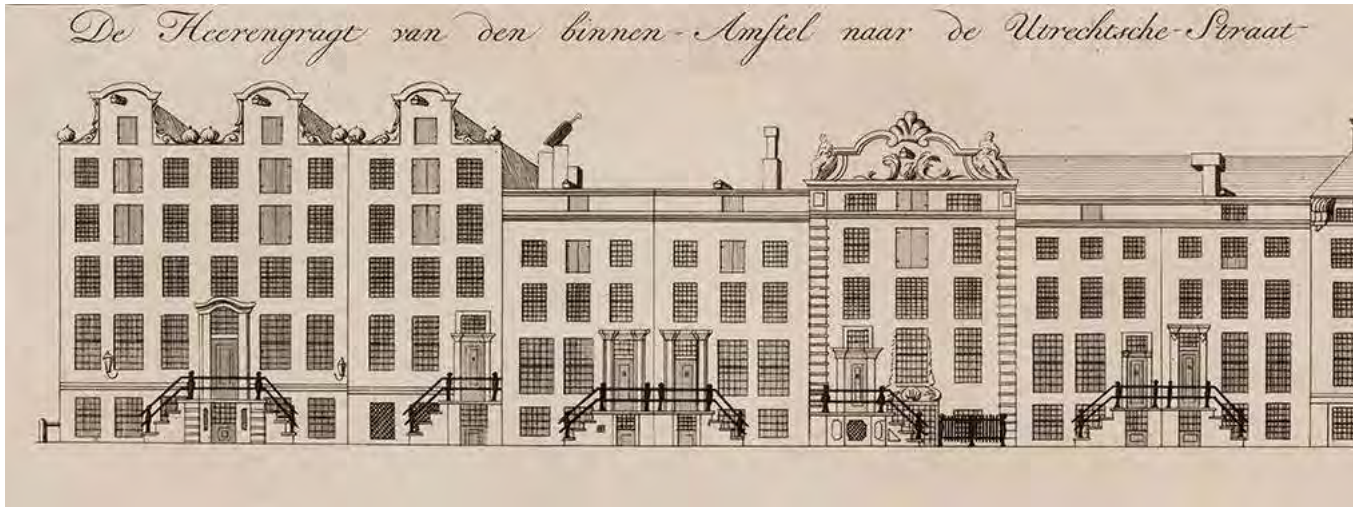

Boven: Amstel 216 kleurenets door Cornelis Dancerts II rond 1700 (SAA)

Links: Amstel 216, de situatie in 2006 (SAA)

Onder: Tekens en vlekken op de muur van Amstel 216 die het de bijnaam 'Het Huis met de Bloedvlekken' opleverde (SAA)

Links: *Herengracht 588-600 zoals ze voorkomen in het Grachtenboek van Caspar Philips 1768 (SAA)*

Rechtsonder: *Fragment van een prent van de Binnen-Amstel door Jan van Call ±1690 (SAA)*

Onder: *Herengracht 592, de situatie in 2015; de zandstenen bekroning is van 1712 foto: Erwin Meijers*

gelegen huis. Dit is het enig overgebleven huis (met een later verfraaide bekroning) dat eens onderdeel uitmaakte van een blok van vijf huizen, die zeer waarschijnlijk allemaal door Dortsman ontworpen en gebouwd zijn rond 1671. Dommer wilde graag een grote tuin achter zijn huis en kon dat alleen realiseren door deze vijf erven er bij te kopen, zodat de tuinen ervan bij zijn tuin getrokken konden worden. De huizen werden verhuurd. Op de prent van Jan van Call (links) is dit aaneengesloten blok huizen goed te zien tegenover het huis van Jan Six op Herengracht 619 en de Dortsmanhuizen ernaast.

Adriaan Dortsman

Keizersgracht 730-734

Ook wel genoemd 'De Dorsman'. Achter de gemeenschappelijke zandstenen gevel met rechte kroonlijst werden oorspronkelijk drie koopmanshuizen met elk een eigen stoep ontworpen en in 1671 gebouwd door (of toegeschreven aan) Adriaan Dortsman, in opdracht van Jan Nicolaesz Somer. Op de balustrade stonden beelden, die helaas verdwenen zijn. In 1923 werden de panden van binnen en van buiten geheel veranderd vanwege de vestiging van het laboratorium voor de Keuringsdienst van Waren. De drie stoepen werden afgebroken en vervangen door een dubbele stoep in het midden. Aan het eind van de twintigste eeuw werden er negentien appartementen in het gebouw gerealiseerd, waarbij het als naam 'De Dorsman' kreeg.

Adriaan Dortsman

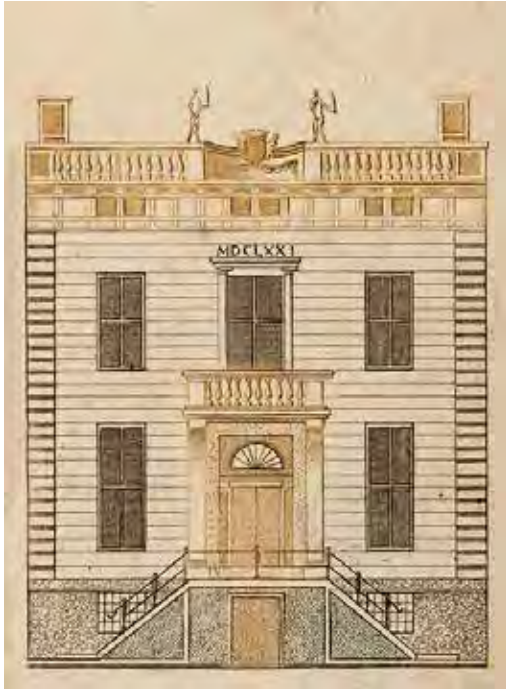

Boven: Keizersgracht 730-734 vóór de verbouwing van 1923 (SAA)

Links: Keizersgracht 730-738 op een kleurenets door Cornelis Danckerts II rond 1700 (SAA)

Onder: idem, na de verbouwing, situatie in 1940 (SAA)

Herengracht 456

Het huis aan de Herengracht 456 werd volgens Pieter Vlaardingebroek ontworpen door Adriaan Dortsman en in 1671 voltooid in opdracht van Johan Corver, die burgemeester was van 1681-1715. De bergstenen gevel was voorzien drie ramen van een rechte lijst met daaronder het jaartal MDCLXXI. Op de dakbalustrade stonden twee beelden, waarschijnlijk Mars en Hercules, met tussen hen in het gekroonde wapen van Corver. Boven de oorspronkelijke dubbele stoep was een balkon aangebracht. Rond 1825 is de gevel totaal vernieuwd, zodat het pand niet meer lijkt op de ets die Cornelis Danckerts (links) ervan vervaardigd heeft.

Herengracht 462

In de beroemde Gouden Bocht van de Herengracht staat op nummer 462, het huis dat voltooid werd rond 1671-1672. Het is bekend onder de naam 'Sweednriek', naar de opdrachtgever koopman Guiliam Sweedenrijk. De erven 15 en 16, elk met een breedte van 26 voeten (14,90 m), waren in 1665 door Sweedenrijk aangekocht voor twee maal 6000 gulden en werden in 1666 aan hem overgedragen. Wanneer de bouw precies begon is niet bekend. Het zou wel eens een van de eerste huizen in Amsterdam kunnen zijn die door Adriaan Dortsman werden ontworpen. Het huis werd gebouwd met vijf ramen over de breedte, wat toen nog gebruikelijk was, voordat Dortsman de 'Strakke Stijl' met drie ramen over de breedte als

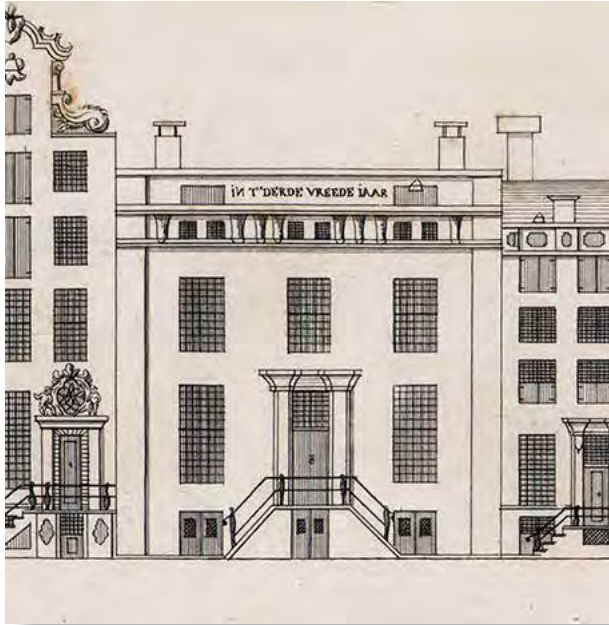
zijn kenmerk invoerde. De gevel van zandsteen is uitgevoerd met rusticabanden, wat een gegroefd effect geeft. De nog originele frontale stoep heeft Dorische pilasters en de beelden Geloof en Liefde (foto rechtsonder).

In de fries van de kroonlijst is een meanderpatroon aangebracht, wat een specifiek kenmerk van Adriaan Dortsman is. Het attiek met balustrade boven de lijstgevel is voorzien van twee dakvazen, de beelden Flora en Mercurius, respectievelijk symbolen voor de welvaart en de handel, met in hun midden het familiewapen van Sweedenrijk, voorstellende een gekroonde leeuw, vervaardigd door beeldhouwer Pieter van der Plas. De gevel is in 1941 gerestaureerd. Het huis heeft een stal in de Nieuwe Spiegelstraat, met de huidige nummers 2 en 2A.

Adriaan Dortsman

Keizersgracht 604

Dit dubbele woonhuis werd in 1670 ontworpen en gebouwd voor oud-schepen Mr. Pieter Schaep, waarschijnlijk door Adriaan Dortsman. Het heeft een rechte kroonlijst met atiek en zes zolderramen tussen de consoles. De dubbele stoep heeft een extra onderingang en aan weerszijden twee kelderdeuren. In de gevel staat: 'In 't derde vrede jaar', hetgeen een verwijzing is naar de Vrede van Aken in 1668. Pieter Vlaardingbroek zegt hierover: "een kopie van het Sixhuis en onmiskenbaar door Dortsman ontworpen".

Herengracht 450

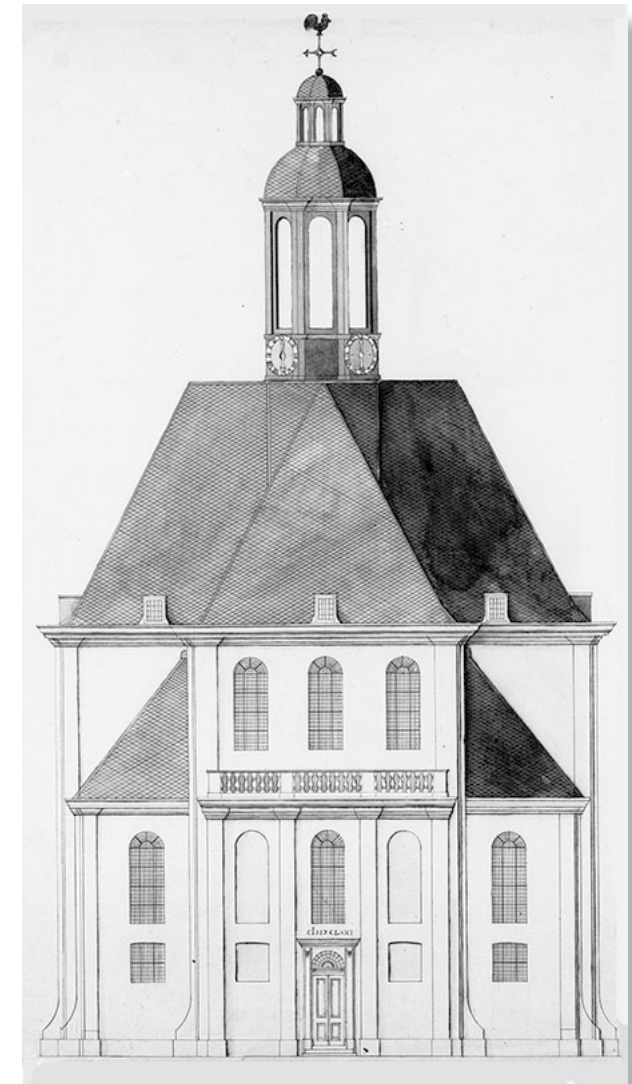
De Strakke Stijl van het Hollandse Classicisme in Amsterdam was niet alleen voorbehouden aan Adriaan Dortsman. Diverse van zijn collega-architecten voerden deze sobere stijl ook rond 1670 uit, bijvoorbeeld Philips Vingboons, die tussen 1669-1671 in de Gouden Bocht een dubbel woonhuis (één van zijn laatste huizen) liet bouwen voor bankier Joseph Deutz. Dat pand is in 1922 met een verdieping verhoogd, waardoor het oorspronkelijke ontwerp teniet is gedaan.

Links: *De Oosterkerk op een prent uit 1725 (SAA)*

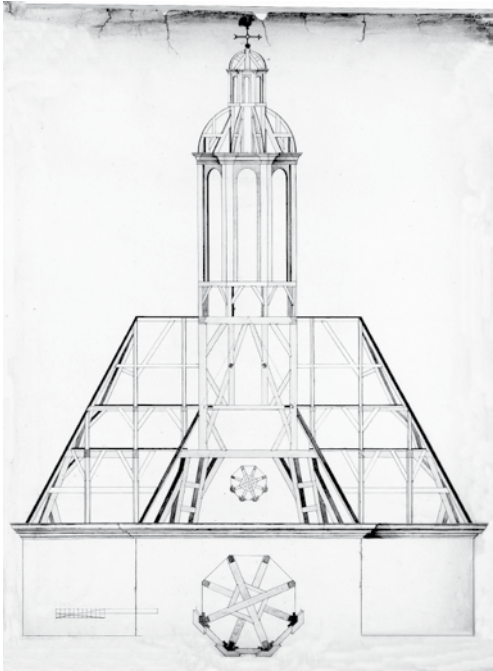
Onder: *Bouwtekening van de Oosterkerk, voorgevel Wittenburgergracht (SAA)*

De Oosterkerk aan de Wittenburgergracht

In opdracht van het stadsbestuur van Amsterdam ontwierp Daniel Stalpaert in 1669 de Oosterkerk aan de Wittenburgergracht. Al snel werd met de bouw ervan begonnen. Het werd een kruiskerk in Griekse stijl met lage hoekvlakken, zodat er een vierkante plattegrond ontstond met vier zware pijlers in het interieur. De uitvoering en de begeleiding van de bouw al gauw werd overgedragen aan Adriaan Dortsman, die volgens zijn eigen stijl veranderingen in het

Adriaan Dortsman

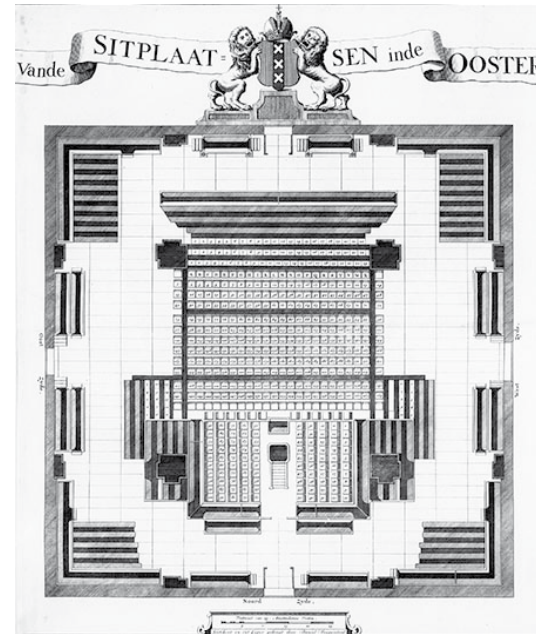
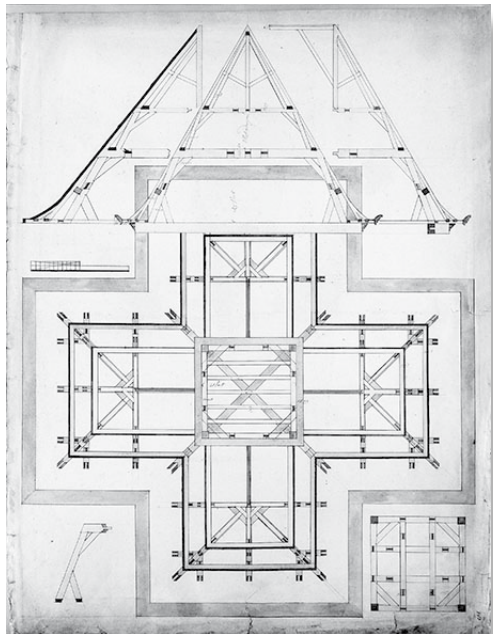
Linksonder: Bovenaanzicht houtconstructie (SAA)

Linksonder: Bovenaanzicht houtconstructie (SAA)

Rechtsboven: Detail van een prent van de Oosterkerk door Johannes de Ram ±1680 (SAA)

Rechtsboven: Detail van een prent van de Oosterkerk door Johannes de Ram ±1680 (SAA)

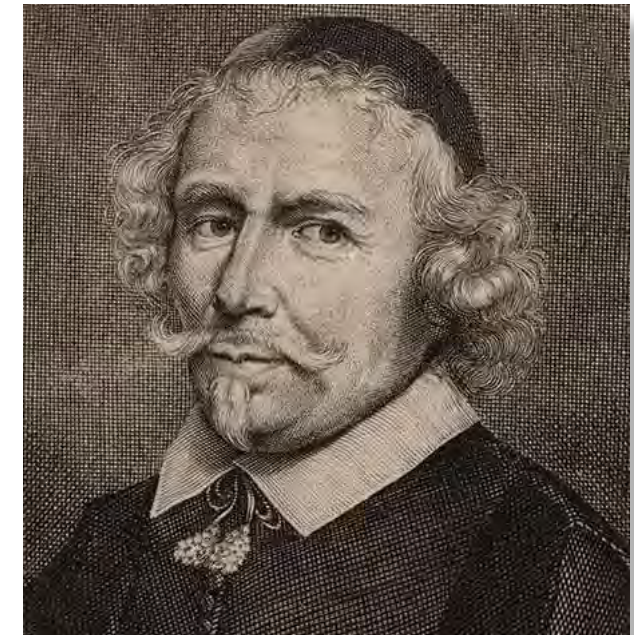
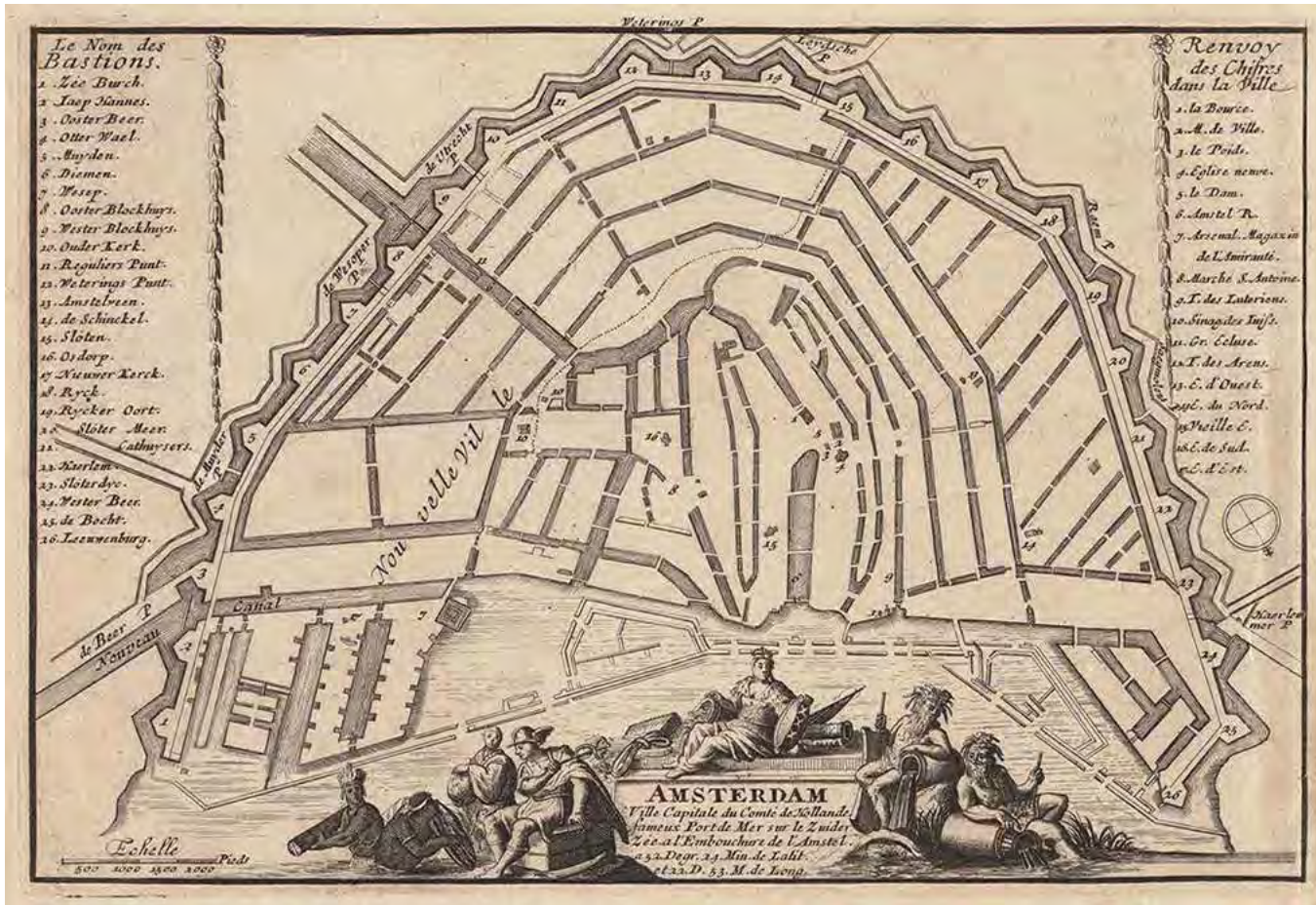
ontwerp van Stalpaert aanbracht. Hij maakte veelvuldig gebruik van natuursteen en ook de inrichting verraadt de hand van Dortsman, o.a. de nog steeds aanwezige preekstoel. In 1671 werd de kerk feestelijk in gebruik genomen, ondanks dat er nog een en ander aan de afwerking moest gebeuren. Nadat de kerk in de loop der eeuwen tekenen van verval begon te vertonen, kocht de gemeente Amsterdam het gebouw in 1974 op voor het symbolische bedrag van één gulden. Daarna werd het in min of meer historische staat

gerestaureerd en heeft het tegenwoordig een culturele bestemming.

Links: Plattegrond met de zitplaatsen in 1671 (SAA)

Boven: Portret van Nicolaas Tulp (1593-1674)
 Links: De vestingwerken rond Amsterdam in 1696 in kaart gebracht door Nicolaas de Fer voor de Fransen (SAA)
 Onder: Bolwerk Westerbeer met molen De Beer en daarachter de Haarlemmerpoort. Tekening Jan de Beijer 1766 (SAA)

Fortificatiewerken: bolwerk Westerbeer

Na het rampjaar 1672, waardoor het ontwerpen en het bouwen van de grote patriciërshuizen langs de grachten nagenoeg stil kwamen te liggen, werd Adriaan Dortsman in 1672, waarschijnlijk op voorspraak van Nicolaas Tulp (lid van de Gecommitteerde Raad en de schoonvader van Jan Six) door stadhouder Willem III verzocht om de wallen, grachten en bastions van Amsterdam te helpen moderniseren. Dortsman werd onder leiding van stadsingenieur en landmeter Jacob Bosch aangesteld als architect en opzichter over de arbeiders. In het archief van de Thesaurieren Ordinarius (van de Gecommitteerde Raad) staat dat 'Adriaen Dorsman, Architect', op 27 juni 1672 door de 'Heeren Burgemeesters' was aangesteld tot het uitvoeren

Adriaan Dortsman

‘Controleur der Kleine Hollandse Fortificatiën’. Voor de vestingwerken van Weesp ontwierp hij de Naarder- of ’s-Gravelandse Poort en de Utrechtse Poort. Voor Naarden ontwierp hij de Amsterdamse Poort die in 1685 gereed kwam en afgebroken werd in 1915. De Utrechtse Poort in Naarden van zijn ontwerp werd in 1877 vervangen door een geheel nieuw gebouw.

De Vesting Naarden werd omgeven door een gracht en bestaat uit zes ommuurde bastions, zes bemuurde ravelijnen en twee stenen beren. De Bastions dragen de namen; Katten, Oranje, Promers, Turfpoort, Nieuw Molen en Oud Molen. In 1681 werden er diverse mankementen ‘ontdekt’, bijvoorbeeld dat bepaalde plekken niet goed onderheid waren. Omdat Adriaan Dortsman de controleur van de bouwwerken was kreeg hij de schuld van de overigens al jarenlange problemen met frauderende bouwlieden en leveranciers. Mogelijk saboteerde het bestuur van Amsterdam de bouw omdat zij de vesting Naarden als bedreiging voor hun eigen stad beschouwden. Dortsman werd echter nooit officieel in staat van beschuldiging gesteld. Was Dortsman al ziek of was hij teleurgesteld en zwaarmoedig door deze aantijgingen? In elk geval overleed hij vrij snel daarna in oktober 1682. Na de dood van Adriaan Dortsman voltooide Willem Paen in 1685 de bouw van de vesting. Nog steeds is Naarden met zijn unieke stervorm een van de best bewaarde vestingsteden.

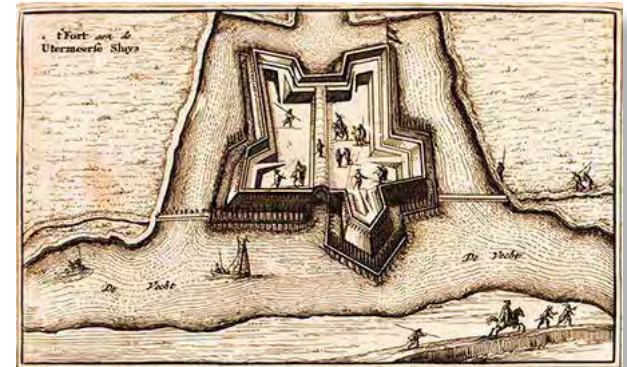
Na het overlijden van Adriaan Dortsman maakte arts en dichter Govert Bidloo een ode met toespelingen op de ongelukkige toestanden in Naarden:

*Had ooit de boukunde eer, 't was door uw brein en hand;
Zij sterft met u, en straft 't ondankbaar vaderland.
Gij echter, die u wel en wijslijk hebt gequeten,
Zult bij 't onsterffelijk het sterflijk lot vergeten.*

Kasteel Nijenrode Breukelen

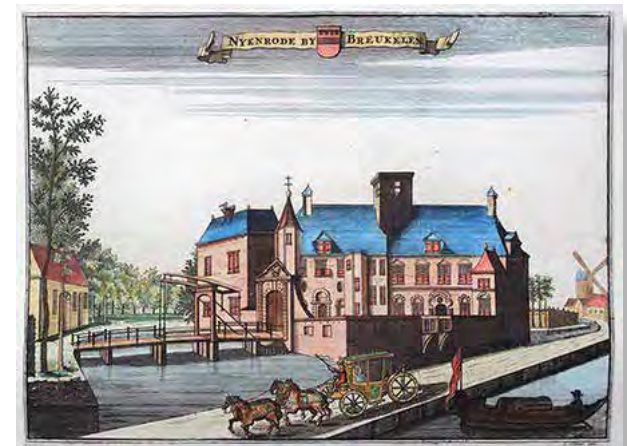
In 1673 werd het kasteel Nijenrode te Breukelen door het Franse leger in brand gestoken, nadat zij dit een aantal maanden als hoofdkwartier had gebruikt. De Amsterdamse koopman Joan Ortt kocht de overblijfselen ervan en liet het weer opbouwen. Adriaan Dortsman herstelde het gebouw en het interieur en hij liet een grote paardenstal bouwen, die nu niet meer bestaat. In het begin van de twintigste eeuw werden het kasteel en het park eromheen grondig opgeknapt. Sinds 1946 is de Nyenrode Business Universiteit in het gebouw gevestigd.

Adriaan Dortsman

Boven: Versterkingen Hinderdam en Uitermeersluis

Onder: Kasteel Nijenrode te Breukelen

Adriaan Dortsman

Gunterstein

Gunterstein in Breukelen is een kasteel dat in de strakke classicistische stijl door Adriaan Dortsman werd hersteld in opdracht van de rijke Amsterdamse weduwe en voormalige regentes van het Walenweeshuis, Magdalena Poulle, die in 1680-1681 de ruïne van Gunterstein kocht, nadat het in 1672 door de Fransen was vernietigd. Het gebouw heeft een Dorische kroonlijst en een ingang met zuilen. Op het dak staat een torentje, met vier beelden. In het interieur zijn nog veel zeventiende eeuwse elementen te vinden. In de salon van Gunterstein hangt boven de schouw in de zaal met wandtapijten het portret van Magdalena Poulle en haar neefje Pieter Poulle (helaas reeds in 1684 overleden), een zoon van haar broer Benjamin. Op het schilderij, dat David van der Plas in 1683 vervaardigde, houdt Pieter een kaart in de hand van het huis en de parkaanleg.

*Boven: Gunterstein op een litho door P.J.Lutgers
Het Utrechts Archief*

*Links: De salon van Gunterstein met schouw en
daarboven het schilderij van David van der
Plas uit 1683*

Foto: Bureau A. J. Vlaardingebroek

Onder: Recente foto van Gunterstein

NH kerk Bennebroek

In opdracht van Adriaan Pauw werd bouwmeester Pieter Post in gevraagd de kerk in Bennebroek (nu gemeente Bloemendaal) te ontwerpen. In 1664 werd met de bouw begonnen, maar stopte toen de fundering was gelegd. In 1669 overleed Pieter Post, waardoor de bouw stil kwam te liggen tot 1679. Hierna werd de kerk volgens de eigen inzichten van Adriaan Dortsman afgebouwd, waarna op 24 mei 1682

de eerste dienst werd gehouden. De preekstoel van het kerkje (linksboven) is vrijwel identiek met die van de Oosterkerk in Amsterdam.

Kasteel Finspång in Zweden

Het enorme buitenhuis van Louis de Geer de jongere in Finspong, Zweden, werd tussen 1668 en 1672 gebouwd aan de hand van de tekeningen die hem door Adriaan Dortsman waren opgestuurd, waarschijnlijk op voorspraak van Jan Six, die tot dezelfde Waalse groep als de Geer behoorde. Dortsman zelf is echter nooit in Zweden geweest. De ronde zaal aan de achterkant van het buiten is in dezelfde stijl gebouwd als de Ronde Lutherse kerk in Amsterdam.

Linksboven: Hervormde kerk Bennebroek, interieur met preekstoel (Kerkfotografie.nl)

Rechtsboven: idem exterieur (Wikipedia)

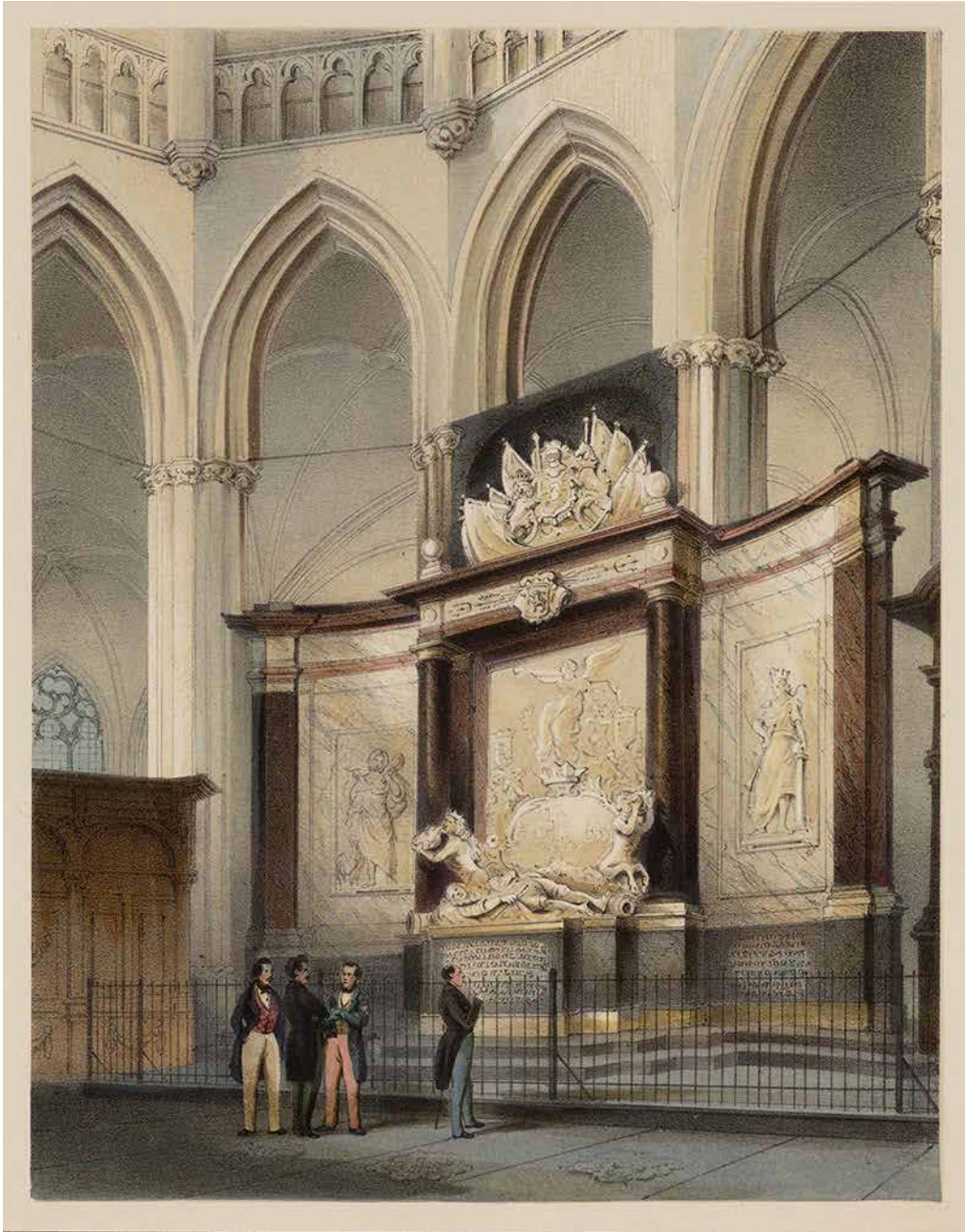
Midenrechts: Zeventiende-eeuwse prent van slot Finspång in Zweden

Linksonder: idem huidige situatie, voorzijde (Wikipedia)

Rechtsonder: idem, achterzijde (Wikipedia)

Praalgraf van Michiel de Ruyter in de Nieuwe Kerk te Amsterdam

Adriaan Dortsman

Adriaan Dortsman was de hoofdarchitect voor de aanpassing van de Nieuwe Kerk in Amsterdam voor het marmeren praalgraf na de dood van Michiel de Ruyter in 1676, waarbij hij de ruimte waar voorheen het hoofdaltaar stond voorbereide voor de bouw van het graf. Hij ontwierp het grafmonument van rood, wit en zwart marmer en had toezicht op de bouw ervan. Het beeldhouwwerk werd verzorgd door Willem de Keyser en Rombout Verhulst. In 1681 werd het werk afgerond.

Anneke Huijser 2021

Bronnen:

Dr. I. H. van Eeghen, e.a. Vier eeuwen Herengracht, Genootschap Amstelodamum 1976

Dr. I.H. van Eeghen, Een Amsterdams grachtenboekje uit de zeventiende eeuw. Het plaatwerk van Cornelis Danckerts, Genootschap Amstelodamum 1963

Dr. I.H. van Eeghen, Adriaan Dortsman en Jan Six, Maandblad Amstelodamum, jaargang 57, 1970 p. 152-159

Pieter Vlaardingerbroek, Adriaan Dortsman en Jan Six. Architectuur en interieurs van hand van Herengracht 619, Bulletin KNOB jaargang 95 (1996) p. 149-169

Pieter Vlaardingerbroek, Adriaan Dortsman 1635-1682. De ideale gracht, WBooks/Museum van Loon 2013

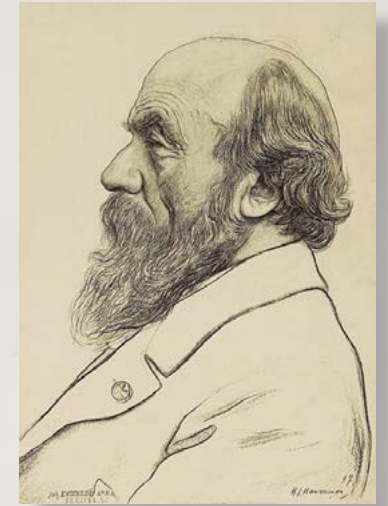
Wouter Kuyper, Dichtung ind Wahrheit in tekeningen van Adriaan Dortsman en Pieter Roman, Bulletin KNOB jaargang 83 nummer 5, november 1984 p. 241 e.v.

Beeldbank Stads Archief Amsterdam (SAA)

www.amsterdamsegrachtenhuizen.nl

Pinterest

uit de serie
Belangrijke Amsterdamse Architecten

Pierre Cuypers
(1827–1921)

Pierre Cuypers had al ruimschoots carrière gemaakt in Zuid-Nederland en België voordat Nederland 'boven de rivieren' in beeld kwam. Hij werd op 16 mei 1827 in Roermond geboren en hij groeide op in een kunstminnend milieu. In 1844 vertrok hij naar Antwerpen om daar aan de Kunstacademie architectuur te studeren. Die studie ronde hij in 1849 af en behaalde daarbij de Prix d'Excellence. Terug in Nederland probeerde hij stadsarchitect van Maastricht te worden, wat mislukte. In 1851 werd hij wel stadsarchitect van Roermond. In 1852 richtte hij met Frans Stoltzenberg een atelier voor kerkkunst en -inrichting op, dat over een eigen werkplaats beschikte. Dit was het begin van een bedrijf waar kerkbesturen onderdelen voor een kerkinterieur 'vanaf de plank' konden kopen. Uiteraard leverde Cuypers desnoods ook de kerk eromheen.

Cuypers had de wind in de zeilen; door de Grondwetsherziening (1848) werd de algehele rehabilitatie van katholiek Nederland een feit. In 1853 werd de bisschoppelijke hiërarchie voor Nederland hersteld en beide gebeurtenissen hadden o.a. een stroom van bouwplannen voor nieuwe kerken tot gevolg.

Pierre Cuypers

In 1854 volgde Cuypers enkele lessen bij de Franse architect en architectuurhistoricus Viollet-le-Duc met wie een hechte vriendschap ontstond. Zijn vriend raadde hem aan naar een grote stad te verhuizen omdat een kunstenaar daar meer tot zijn recht zou komen.

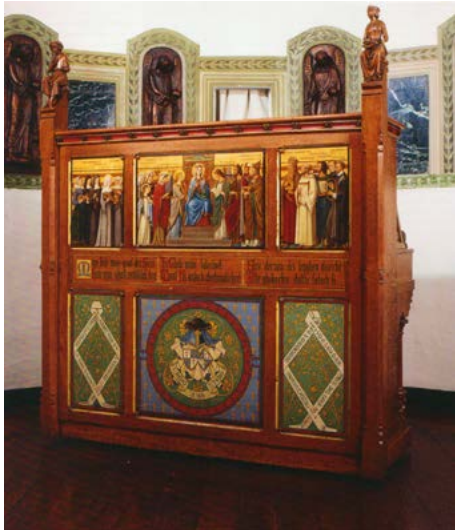
In Antwerpen huwde Cuypers in 1850 Maria Rosalia Vande Vin, met wie hij in 1852 een dochtertje Catharina kreeg. In 1855, tijdens een zakelijke reis van Cuypers kwam Rosalie te overlijden, iets dat hem wel heel erg aangreep. Hij zocht vergetelheid door zich als bezeten op zijn werk te storten.

In datzelfde jaar 1855 kwam Cuypers in contact met de Amsterdammer Joseph Alberdingk Thijm, die al diverse artikelen over de gotiek had gepubliceerd en erg actief was

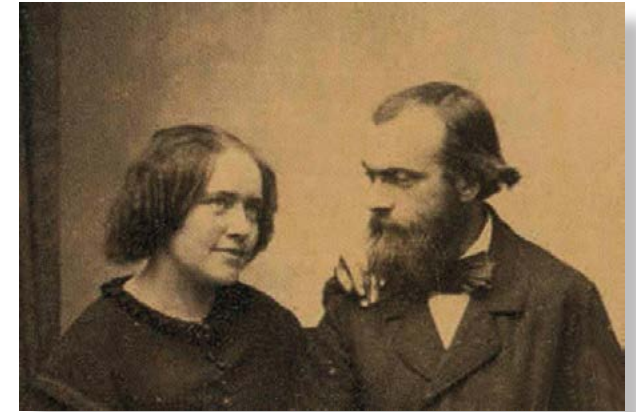
Boven: Pierre Cuypers in 1849 op een schilderij dat zijn mede/leerling Polydore Beaufaux in Antwerpen maakte ter gelegenheid van de verloving van Pierre en Rosalie

Links: Het jonge paar Cuypers met baby Catharina. Er zou nog een dochter volgen maar moeder en dochters overleden in 1855 aan tuberculose

in Vlaanderen. Dat jaar zou hij een nieuw tijdschrift uitgeven: *De Dietsche Waranda* voor 'aesthetische beschaving' en Thijm had Cuypers gestrikt om bijdragen te leveren voor dat tijdschrift. Ook begon hij Cuypers te bewerken naar Amsterdam te verhuizen, zodat beide mannen vaker contact konden hebben. Cuypers nam dit pas serieus in overweging nadat hij Antoinette (Nenny; 1829-1898), de zuster van Joseph had ontmoet en meer dan gesteld raakte op deze kunstzinnige vrouw. Zij was zeer belezen, sprak vloeiend Frans, Duits, Engels en zelfs Italiaans en zong zeer verdienstelijk met een prachtige altstem. Alhoewel zij eigenlijk van plan was in een klooster in te treden, raakte Nenny onder de indruk van Cuypers en liet die plannen varen. Eind 1858 verloofde het paar zich en in 1859 volgde het huwelijk.

Cuypers bleef voorlopig vanuit Roermond werken, daar waar de grootste opdrachten lagen. Zijn zwager Jos ging voor hem in Amsterdam op zoek naar een woonhuis met atelierruimte. Dat probeerde hij eerst in de concessie van Samuel Sarphati maar daar stegen de prijzen inmiddels torenhoog. In de binnenstad was niets groot genoeg om ook een atelier in te kunnen richten en zo bewoog de zoektocht zich buiten de Singelgracht. Daar waren diverse grondstukken met theetuinen en plezierparken in de aanbieding. De Nederlanden was te decentraal, Tivoli met f35.000 te duur en zo koos Cuypers uiteindelijk voor theetuin *Nabij Buiten*, naast Tivoli. In 1864-'65 verbouwde Cuypers het theehuis, dat gedeeltelijk van hout was gebouwd en – voordat het afgebroken werd – te vinden waar vandaag Vondelstraat 9 is. In 1865 betrok het stel hun nieuwe woonhuis dat Leyerhoven gedoopt was, maar zou daar slechts tot 1877 in wonen. Zijn atelier en werkplaats in Roermond bleven overigens onder leiding van Stoltzenberg gewoon doorwerken.

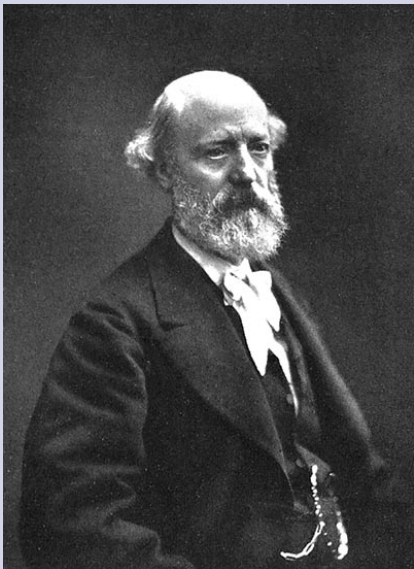
Boven: Foto van Pierre en Nenny ter gelegenheid van hun verloving

Links: Partituurkast die Cuypers voor zijn verloofde maakte en zelf beschilderde

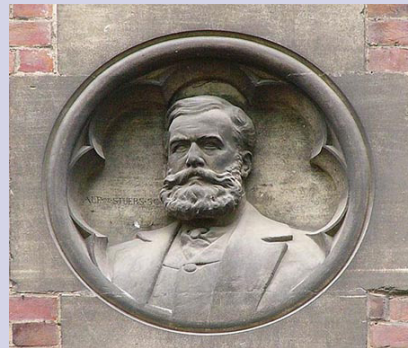
Onder en linksonder: Cuypers ontwierp en beschilderde eigenhandig deze piano als huwelijksgeschenk voor Nenny

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879) was een Frans architect die bekend werd door de vele restauraties van middeleeuwse gebouwen. Hij raakte bevriend met Prosper Mérimée, een inspecteur van de Franse Monumentenzorg, die Viollet-le-Duc belangrijke opdrachten bezorgde. Zo werd hij een autoriteit op het gebied van de Gotiek en zette een aantal neo-gotische bouwwerken neer. Ook schreef hij een standaardwerk over de architectuur van 11de t/m 16de eeuw. Zijn hoogtepunten waren de restauratie van de basiliek van Vézelay en de Notre-Dame in Parijs en de reconstructie van de citadel van Carcassonne. Internationaal had hij grote invloed op architecten die in neo-gotische stijl ontwierpen, waaronder Pierre Cuypers. Beiden raakten zelfs bevriend en nog jaren later zou Cuypers zijn vriend raadplegen inzake bouwkundige problemen.

Jonkheer Victor Eugène Louis de Stuers (1843-1916) was van origine advocaat maar raakte in Den Haag bij de politiek en overheidsaangelegenheden betrokken. Hij was vooral geïnteresseerd in het behoud en restaureren van belangrijke bouw- en kunstwerken. In tijdschriften als De Gids bekritiseerde hij op hoge toon de nationale monumentenzorg, het functioneren van de Rijksgebouwendienst en het museumbeleid. Minister Geertsema maakte De Stuers in 1874 secretaris van het College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Na een vloedgolf aan ongevraagde adviezen besloten de betreffende departementen van OK&W de afdelingen te splitsen en De Stuers referendaris van Kunsten en Wetenschappen te maken. Het werk in overheidsdienst leidde er toe dat het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst en de Rijksnormaalschool voor Teekenenonderwijs werden opgericht. Ook stond hij aan de wieg van een verbeterde Rijks Monumentenzorg. Tijdens al deze activiteiten kreeg hij contact met Joseph Alberdingk Thijm en door hem ook met Pierre Cuypers.

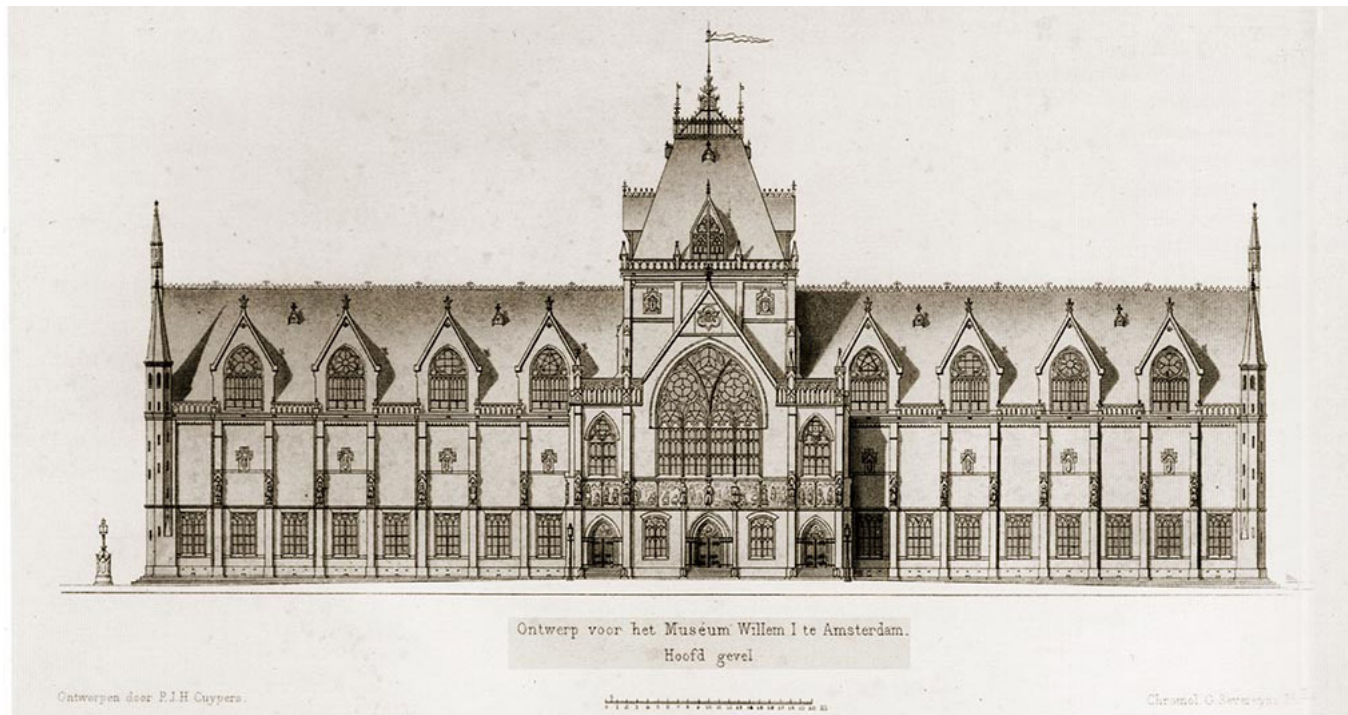

Josephus Albertus Alberdingk Thijm (1820-1889) was een katholiek dichter en essayist die weliswaar opgeleid was tot koopman, maar meer interesse in de schone kunsten had. Frappant is de carrière van Thijm die – als autodidact – eindigt als hoogleraar in de kunstgeschiedenis aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in zijn woonplaats Amsterdam. Teneinde zijn gedachtegoed te kunnen verspreiden gaf hij een eigen tijdschrift uit: Die Dietsche Waranda. Daarvoor nodigde hij Pierre Cuypers uit om bijdragen te leveren. Het klikte wonderwel tussen beide mannen, maar Cuypers was geen schrijver maar een doener. Cuypers gaf regelmatig aan het jammer te vinden dat de afstand Roermond-Amsterdam te groot was voor een regelmatig contact. Hij werd wel vriend van de familie en ontmoette daar Thijms zusje Antoinette, zijn latere echtgenote.

Rijksmuseum, eerste fase 1863

Het is zeker niet de bedoeling hier een totaaloverzicht te geven van het werk van Pierre Cuypers. Wij beperken ons tot zijn bouwwerken in de stad Amsterdam en zijn privéleven alhier. Belangrijk daarin was zijn deelname in 1863 aan een ontwerpwedstrijd voor een nieuw Rijksmuseum in Amsterdam, wat zijn magnum opus zou worden. De prijsvraag was uitgeschreven door een particuliere instelling: *Kommissie tot voorbereiding der stichting van een Kunstmuseum*. De nasleep van zijn ontwerp zou de belangrijkste drijfveer zijn om naar Amsterdam te verhuizen. Alberdingk Thijm was secretaris van deze commissie en had Cuypers voorgedragen om in de commissie plaats te nemen. Hij zette hem er ook toe aan zelf een ontwerp in te dienen, maar Cuypers leverde meteen vier ontwerpen in; anoniem en onder motto. Het onderstaand ontwerp heeft als motto *'Elke vorm die niet wordt aangegeven door de constructie moet worden afgewezen'*, het motto van Viollet-le-Duc. Hij won de tweede prijs en ontving daarvoor f 300. De eerste prijs was voor het Munchener architectenduo Ludwig en Emil Lange. Er is in de commissie lang gesteggeld over de uitslag en Alberdingk Thijm forceerde een herkansing voor Cuypers waarbij deze zijn plan verbeterde in samenwerking met architect

Pierre Cuypers

Boven: Voor de bebouwing van de Vondelstraat zette Cuypers de toon met dit ontwerp voor Café Vondel, gerealiseerd in 1873 (SAA)

Links: Cuypers' ontwerp voor het Museum Willem I, waarmee hij een tweede prijs won, zeer tot ongenoegen van Alberdingk Thijm die secretaris van de commissie was die de inzendingen moest beoordelen (NAI)

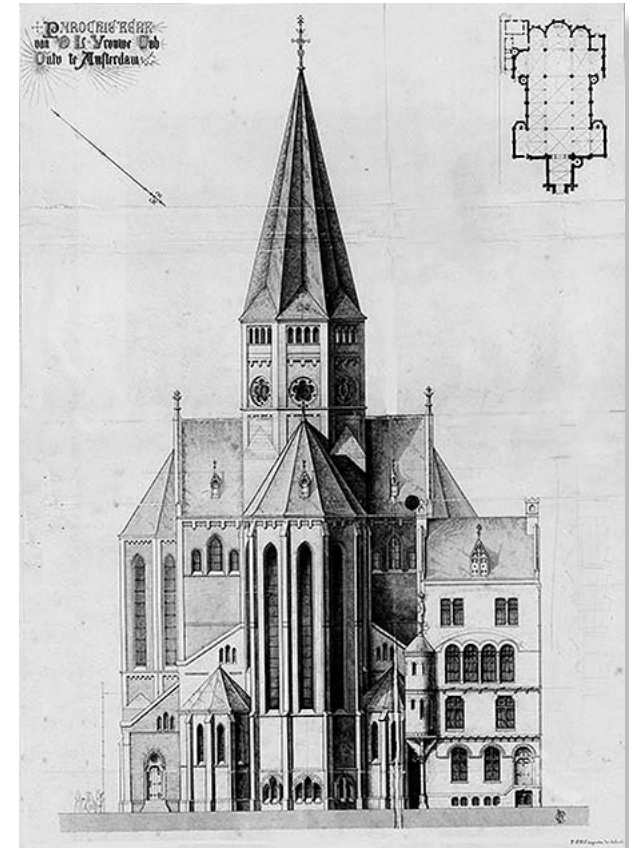
Pag.6: Een bijgewerkt plan voor het museum met twee paviljoens aan de uiteinden (NAI)

Boven: De Posthoornkerk in 1907, gedecoreerd voor een viering
Pierre Cuypers

Posthoornkerk 1860-'63

Nog in Roermond ontving Cuypers opdracht voor zijn eerste kerk in Amsterdam, de Posthoornkerk, gewijd aan Onze Lieve Vrouwe Onbevlekt Ontvangen. Cuypers en Alberdingk Thijm stortten zich op het ontwerp en Cuypers zou ook Viollet-le-Duc regelmatig consulteren. Het grondstuk liet niet toe dat de kerk georiënteerd kwam te staan, d.w.z. het koor naar het oosten gericht. Tussen Haarlemmerstraat en Haarlemmer Houttuinen lag een tamelijk smal perceel van 16,5 meter breed waar Cuypers een driebeukige kerk met minstens 1000 zitplaatsen op moest realiseren. Het werd een smalle slanke met steen overwelfde kerk met de nok op 19 meter hoogte. De zitplaatsen realiseerde Cuypers door een dubbele galerij. Daardoor werd de uitzonderlijke hoogte op een logische wijze gevuld, meldde hij trots aan Alberdingk Thijm. Hij was ook trots op de koorpartij aan de Houttui-

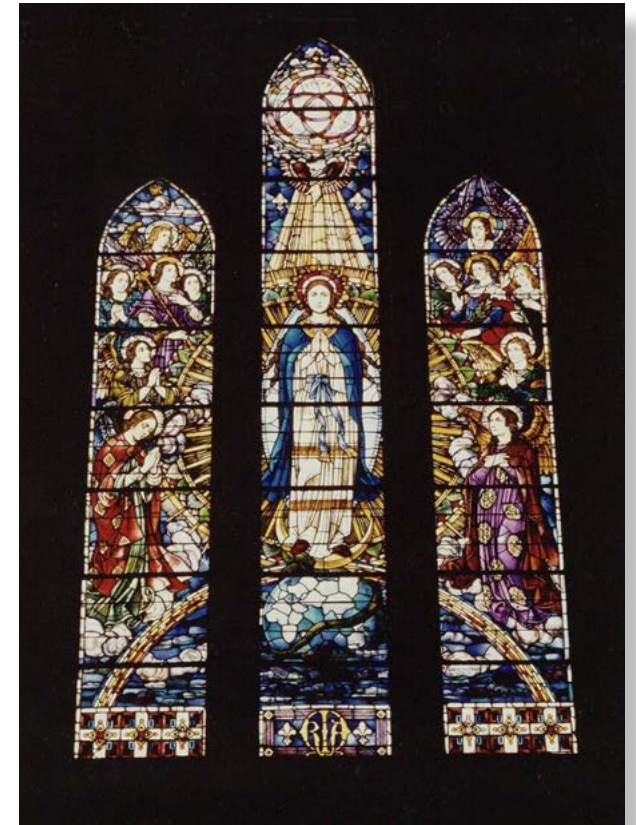
Boven: De definitieve bouwtekening van de Posthoornkerk... (NAI)
 Onder: ... in 1889 aangevuld met dubbele toren

nen waar het perceel meer breedte toeliet. Vooral de hangende traptoren aan de pastorie leek hem een vondst. De vieringtoren was 30 meter hoog en voorzien van een bakstenen gewelf, een waagstuk! De problemen met materialen kwamen echter op een ander punt; tijdens de bouw begaf een zandstenen kolonette aan de westgevel het en op aanraden van Viollet-le-Duc verving Cuypers de hele rij door gietijzeren kolommen. De ingangspartij aan de Haarlemmerstraat vervalt aanvankelijk en wordt pas in 1889 alsnog gerealiseerd en dan met twee toren in plaats van de geplande enkele toren.

Pierre Cuypers

*Boven: Detail van het westvenster, voorstellende
Onze Lieve Vrouwe van Goeden Raad*

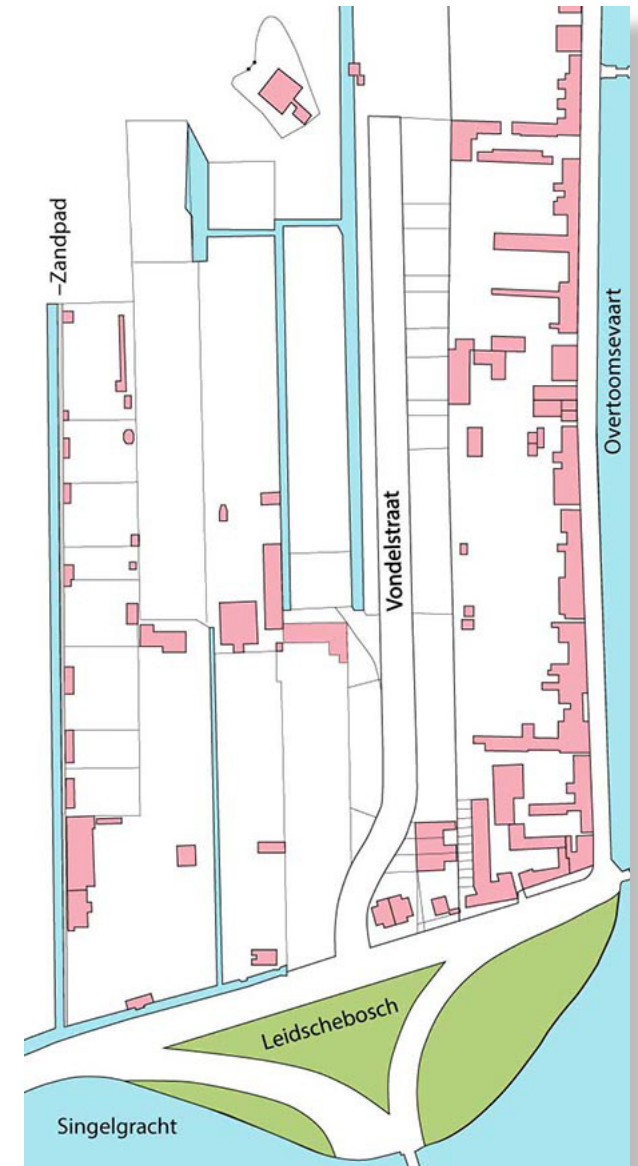
*Links: De vieringtoren is 30 meter hoog en heeft
een bakstenen gewelf. Het koor is extreem
ondiep (Stadsherstel)*

Cuypers als projectontwikkelaar

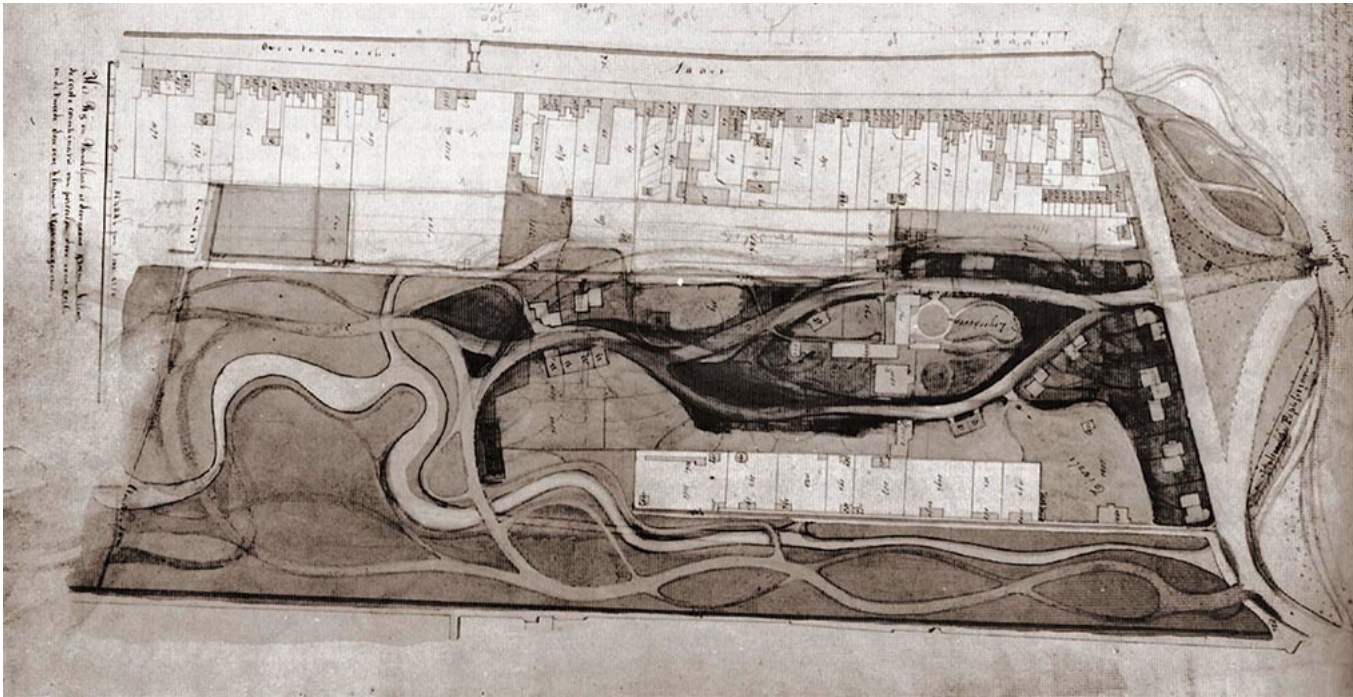
De omgeving van het Leidsebosje lijkt Alberdingk Thijm de meest geschikte locatie voor luxe huizen van de hand van zijn vriend Cuypers. Hier zou – naar het zich liet aanzien – het treinstation van Amsterdam komen. Op loopafstand was de schouwburg en voor het flaneren lonkte sinds kort het nieuwe “Rij- en Wandelpark” dat later Vondelpark zou gaan heten. De dichter Joost van den Vondel was voor de katholieke toplaag een voorbeeldfiguur, de beroemde dichter die zich op z'n oude dag tot het katholicisme bekeerde. Behalve dat Cuypers de uitspanning *Nabij Buiten* kocht om zijn eigen woonhuis te verwezenlijken, kocht hij op aanraden van Alberdingk Thijm ook andere grondstukken waarop hij zijn eerste woonhuizen bouwde: *Vondelhoven*. Een wat moeilijke situatie; aan de Buitensingel, vanaf 1872 Stadhouderskade, stond in het verlengde van een door stadsarchitect Van Niftrik geplande straat een villa die niet gesloopt werd. Sindsdien maakt de Vondelstraat een vreemde slinger om die villa.

Pierre Cuypers

Boven: Omgeving Vondelstraat aan de vooravond van de stadsuitbreiding waar Cuypers zich als projectontwikkelaar ontpopte
Links: Vondelhoven aan het begin van de Vondelstraat, gezien vanaf Stadhouderskade (SAA)

Cuypers moest ook nog wennen aan de invloed van de Amsterdamse bureaucratie op de inrichting van de nieuwe wijken. Hij stelde zich de Vondelstraat voor als een romantisch slingerende straat met een aaneenschakeling van stadvilla's met grote tuinen en diende dat plan in 1866 bij de Gemeente in (boven). Stadsarchitect Van Niftrik, belast met de inrichting van de nieuwbouwwijken buiten de Singelgracht, besloot anders. De bebouwing aan de noordzijde van de kaarsrechte straat (zie plattegrond p.9) zou een gesloten rij herenhuizen worden en de zuidkant mocht dan met villa's bebouwd worden, maar de tuinen stopten voorlopig bij de tuinen van de diverse uitspanningen en sociëteit De Hereeniging. Bijna tegelijk met Cuypers diende makelaar/architect/projectontwikkelaar Nicolaas Redeker Bisdorp voor hetzelfde gebied een plan in en de stad bracht beide plannenmakers in contact met de opdracht het gebied samen te ontwikkelen. De dromer en de doener konden het, aan de leiband van Van Niftrik, redelijk goed met elkaar vinden en zo ontstond ingeklemd tussen de bebouwing aan de Overtoomseweg en die aan het Zandpad het plan voor de bebouwing van de Vondelstraat. Dat gold alleen tot de gemeentegrens van Nieuwer-Amstel. De verlenging van de Vondelstraat volgde pas in 1867 en in dat deel kwam Cuypers' diamant in de Vondelstraat, de Vondelkerk.

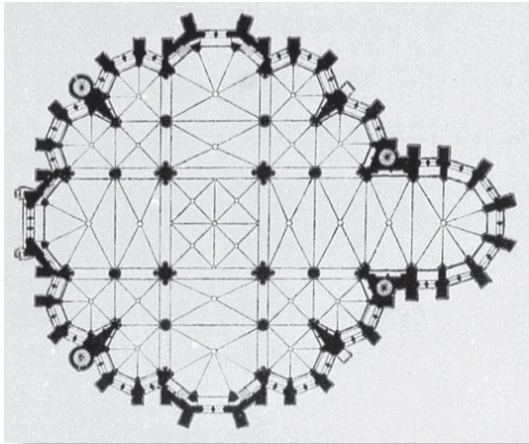
Pierre Cuypers

Boven: Leyerhoven, het eerste woonhuis van Cuypers in Amsterdam (NAI)

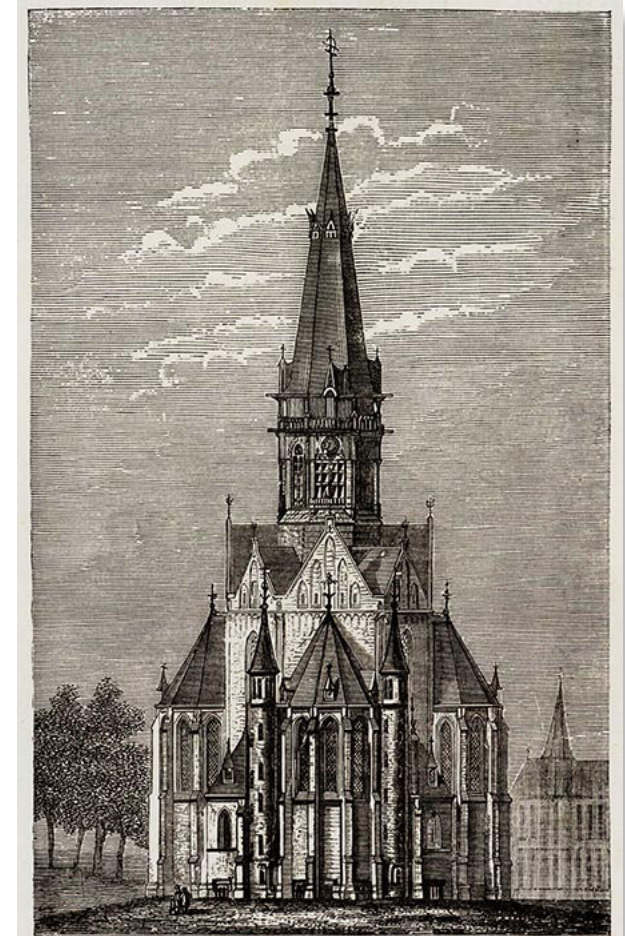
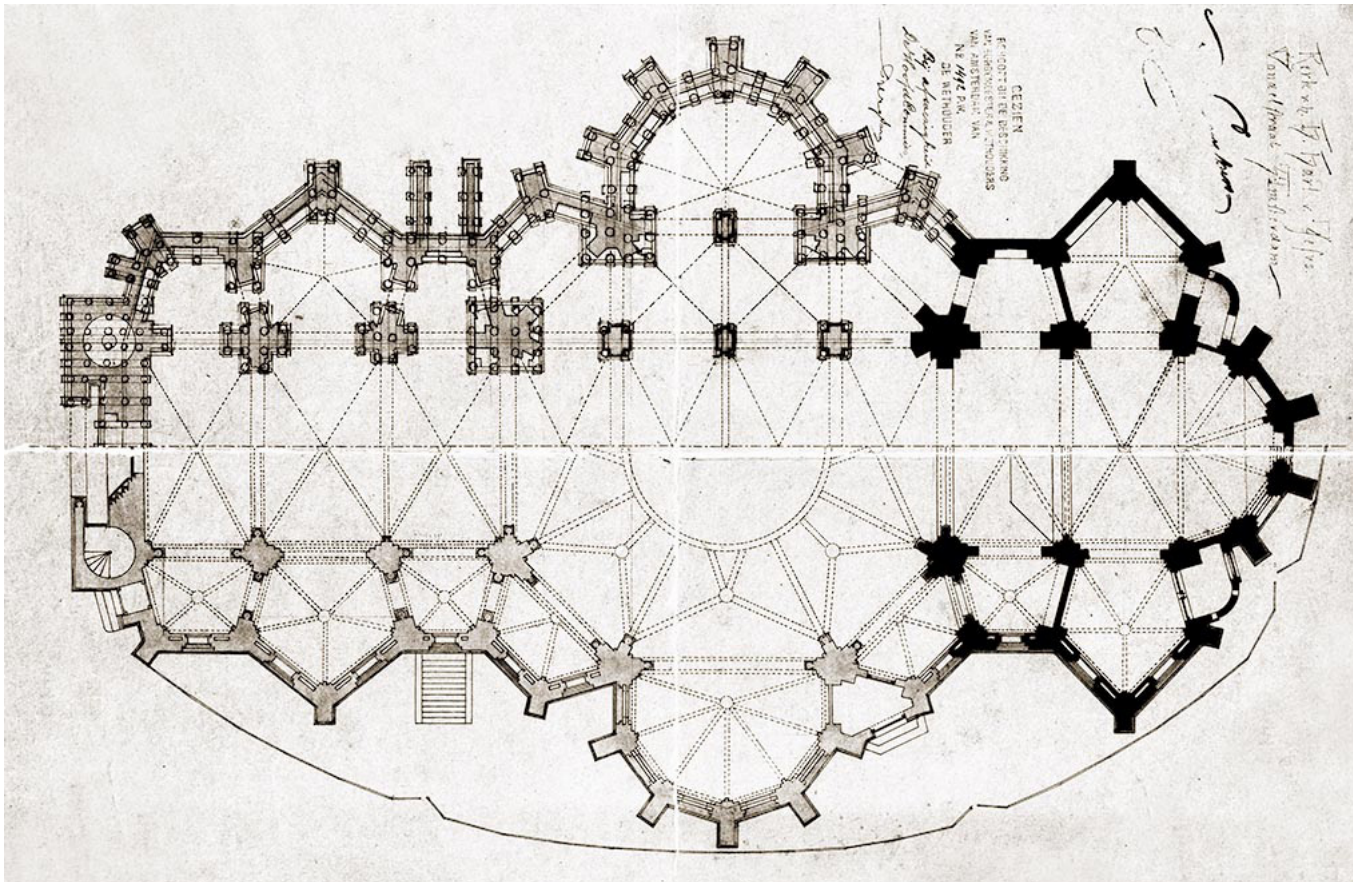
Onder: In 1876 verhuist Cuypers naar een huurhuis Vondelstraat 73-75, dicht bij de in aanbouw zijnde Vondelkerk (SAA)

Vondelkerk (1870-1880)

Samen met een plan voor de bebouwing van het tweede deel van de Vondelstraat legde Cuypers een grondstuk voor een nieuwe katholieke kerk “het Heilig Hart” voor de nieuwe woonwijk vast. En wel in de as van de straat op een ovaal grondstuk waar aan beide zijden de straat omheen zou buigen. Dat hij deze vrijheid kreeg mag als bijzonder gezien worden, normaal was Publieke Werken nogal rechtlijnig. Cuypers probeerde uit alle macht de omgeving van ‘zijn’ kerk te bepalen. Het moesten allemaal goede huizen

L'église du Sacré-Cœur, dans le Vondelstraat, à Amsterdam.

Boven: De Vondelkerk, de kristalijne diamant midden in Cuypers ‘eigen buurtje’

Links: Tijdens het ontwerpen van de Vondelkerk verandert Cuypers die van basilica naar een centraalbouw, geïnspireerd door zijn ontwerp van de Trierse Liebfraukirche, die hij in 1871 ontwierp (linksboven); de tekening is een combinatie van palenplan, fundering en opstand (SAA)

worden, ook die hij niet zelf zou ontwerpen. Als er een huis verrees dat hem niet zinde sprak hij onomwonden zijn banvloek uit. Deze kerk werd het mooiste kerkproject van zijn hele leven, zijn troetelkind. Het koor kreeg – al voortbordurend – geen straalkapellen, zoals in Trier, maar een oprijzend vlak koor dat zelfs tijdens het maken van de fundering nog gewijzigd werd. Het koor werd iets ondieper en het schip daardoor iets langer. De achthoekige viering kreeg meer iets van een koepel en de wanden van de zijbeuken werden niet glad maar golvend geaccidenteerd. De vieringtoren werd 50 meter hoog en stak triomfantelijk boven de bebouwing van de buurt uit. De hele uitmonstering van de kerk heeft iets dat meer bij een kathedraal past dan bij een eenvoudige parochiekerk. Alberdingk Thijm zorgde met een aantal loterijen voor de financiering van de kerk.

Op 8 november 1904 brandde de toren uit door onvoorzichtigheid van een loodgieter die in de toren werkzaam was. Door een bijzondere stalen ringconstructie waarmee de ronde toren op de achtkante vieringopbouw stond, bleef de brand beperkt tot de toren en bleef de kerk zelf gespaard op wat meubilair na. Cuypers' zoon Joseph bouwde aansluitend een nieuwe toren die echter gladder werd dan het origineel.

In 1978 sloot het bisdom Haarlem de kerk wegens bouwvalligheid. Na een aantal roerige jaren kocht de *Stichting Vondelkerk* het gebouw in 1984 en restaureerde het. Eind 1993 werd de kerk overgedragen aan het Amsterdams Monumentenfonds dat in 1999 fuseerde met Stadsherstel en dat nu dus de eigenaar is. De kerk heeft een multi-functionele bestemming gekregen.

Vondelstraat 77-79 (1877-1881)

De geestdrift waarmee Cuypers zich wijdde aan 'zijn' Vondelstraat maakte dat die in de stad een bijzondere uitstraling kreeg, die allengs meer gewaardeerd werd. In de beginjaren probeerde een opdrachtgever nog van de overeenkomst af te komen omdat hij door zijn kennissen en relaties om het on-Amsterdamse huis belachelijk gemaakt werd, later kwam architect Berlage zelfs in de Vondelstraat wonen.

Voor zichzelf tekende Cuypers een nieuw woonhuis, opnieuw vlak bij zijn Vondelkerk. Naast de nieuwe ingang van het Vondelpark werd op perceel 77-79 een grote dubbele villa ge-

Pierre Cuypers

Boven: In het eenvoudige trappenhuis duiden alleen de spijlen en het glas-in-lood op een ontwerp op hoog niveau (RCE)

Onder: De middenkamer is gerestaureerd in de originele kleurstelling (RCE)

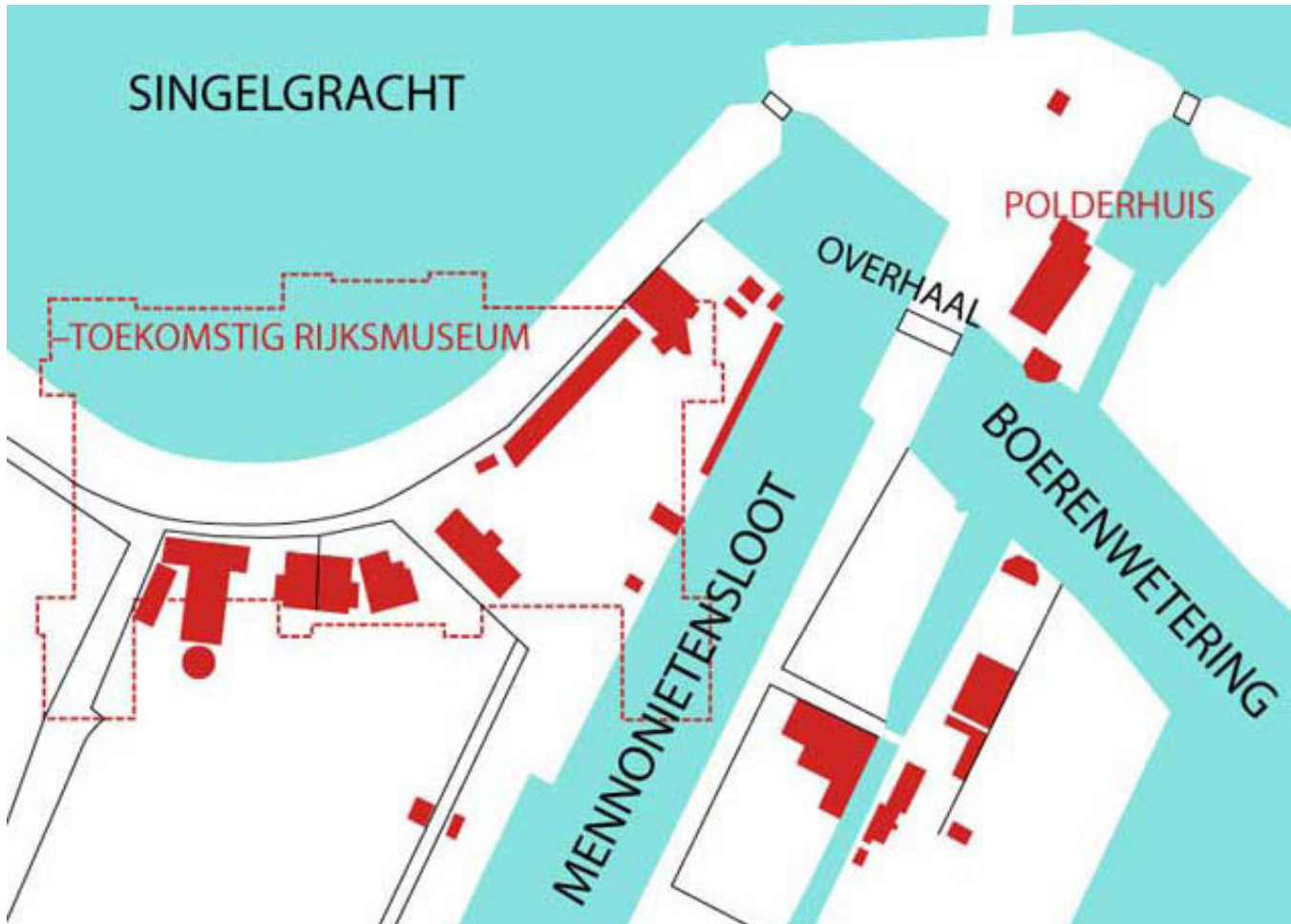
bouwd waarvan Cuypers het linker gedeelte ging bewonen. Ook dit ontwerp doorliep veel varianten om te eindigen als een groot huis van felrode baksteen met gele speklagen. Het is speelser dan wat gebruikelijk in de Vondelstraat verrees. Elke symmetrie is gecamoufleerd door verspringende daken en ook hier is de traptoren weer geënt op het werk van Viollet-le-Duc. De daken zijn opvallend flauw hellend. Opvallend is het tegelta-bleau dat George Sturm voor het pand maakte; het is een weerwoord op de kritiek die in de buurt klonk op de dwingende eisen die Cuypers aan de ontwerpen voor woonhuizen stelde. De tekst is van Alberdingk Thijm en luidt:

“Jan bedenckt ‘et, Piet volbrenght ‘et, Claesgen laeckt ‘et, Och wat maeckt ‘et”. In het interieur overheersen de tinten bruin, groen en rood, de trappen zijn van hout, de vloeren van terrazzo of parket en wanden en details met houtimitatie en geschilderde randen met bloemmotieven met bladgoud. Opvallend is ook dat Cuypers direct klimop liet planten om zo snel mogelijk grote delen van muren begroeid te krijgen alsof hij het huis in het nabije Vondelpark wilde laten opgaan. In 1881 verliet Cuypers zijn huis op nr. 75 waar hij maar vier jaar woonde en betrok zijn nieuwe onderkomen op nr. 77.

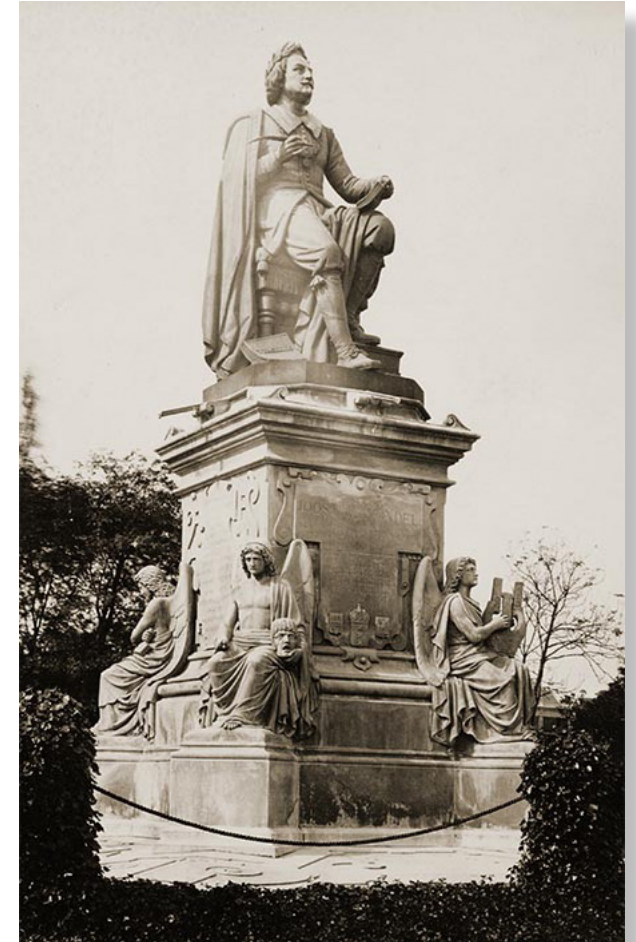

Rijksmuseum (1876-1885)

In 1876 werd Cuypers dan alsnog benoemd tot architect van het te bouwen Rijksmuseum. Als variant op de locatie die Cuypers eerder suggereerde komt het nu tegenover het voormalige bolwerk Amstelveen, tegen de Boerenwetering aan. De ommekeer kwam door opnieuw lobbyen van Alberdingk Thijm en Victor de Stuers. Cuypers was intussen tot rijksadviseur benoemd en zijn ontwerpen genoten in Den Haag al enig aanzien. De commissie was nieuw leven ingeblazen en kreeg het in 1874 voor elkaar dat vier architecten nieuwe ontwerpen voor een inmiddels veel groter museum mochten indienen: hofarchitect Ebersson, Cornelis Outhoorn, Hugo Vogel en Pierre Cuypers. Cuypers won begin 1876 met 15 van de 18 stemmen.

Pierre Cuypers

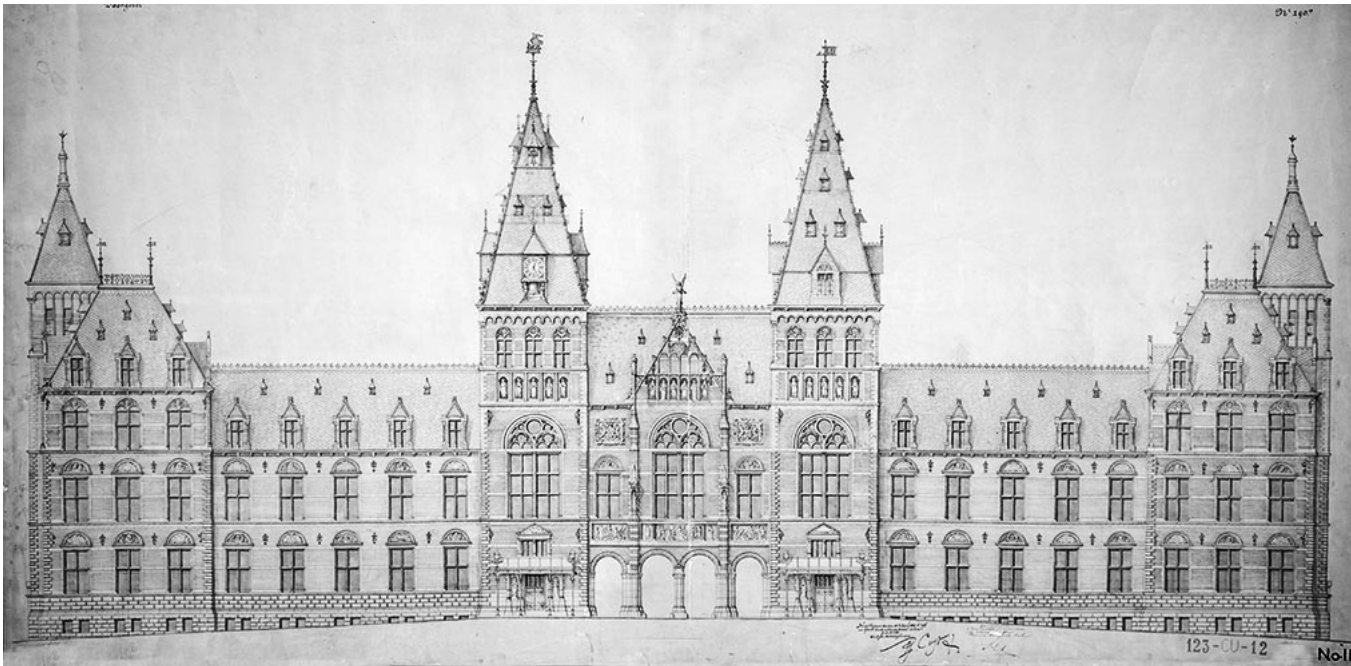

Boven: In het Rij- en Wandelpark werd t.g.v. de Vondelfeesten in 1867 een monument voor Vondel opgericht. Het beeld is van Louis Royer, de sokkel van Pierre Cuypers en de engelen rond de sokkel van Jean Hubert Lauweriks. De naam van het park wordt officieel Vondelpark, later Vondelpark.

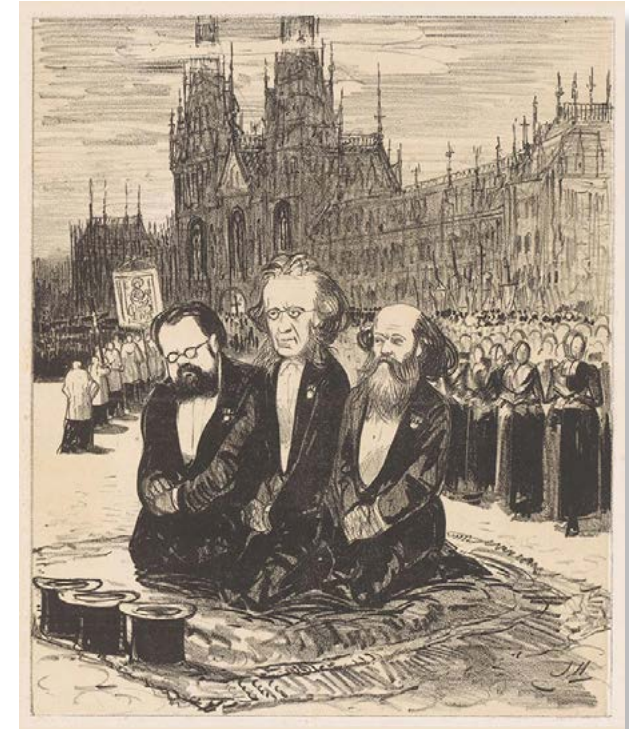
Links: Voor met de bouw begonnen kon worden moest er aan het voormalige poldergebied het nodige gesleuteld worden. De Singelgracht werd recht getrokken en de Menno-nietensloot gedempt.

Voor 't eerst verscheen een onderdoorgang in het museum, met aan weerszijden een binnenplaats. Bij nader inzien verhoogde Cuypers de onderbouw (souterrain) omdat de doorgang op de hoogte van de brug over de Singelgracht diende te komen. De symmetrie van de achtergevel werd onderbroken door de directeurswoning en de bibliotheek. Cuypers heeft tactisch getekend met niet meer detaillering dan noodzakelijk. Tijdens de bouw bleef hij doortekenen, wijzigen en aanvullen. Al doende werd het gebouw vooral binnen veel gotischer dan de buitenkant doet vermoeden. Hij kreeg daar achteraf ongelofelijk veel commentaar op. Zijn museum was een paleis geworden, om niet te zeggen een bisschoppelijk paleis. Koning Willem III, die al verolgen was dat zijn privé-architect Ebersson niet gewonnen had, vergeleek het museum met een klooster en verzekerde dat hij er nooit een voet in zou zetten. Inderdaad liet hij bij de officiële opening verstek gaan. Victor de Stuers bezwoer Cuypers zich buiten elke discussie te houden. Het heeft tot in de 21ste eeuw geduurd voordat er waardering kwam voor het gedachtegoed van Cuypers; tussentijds waren veel decoraties verborgen onder een laag witkalk.

Pierre Cuypers

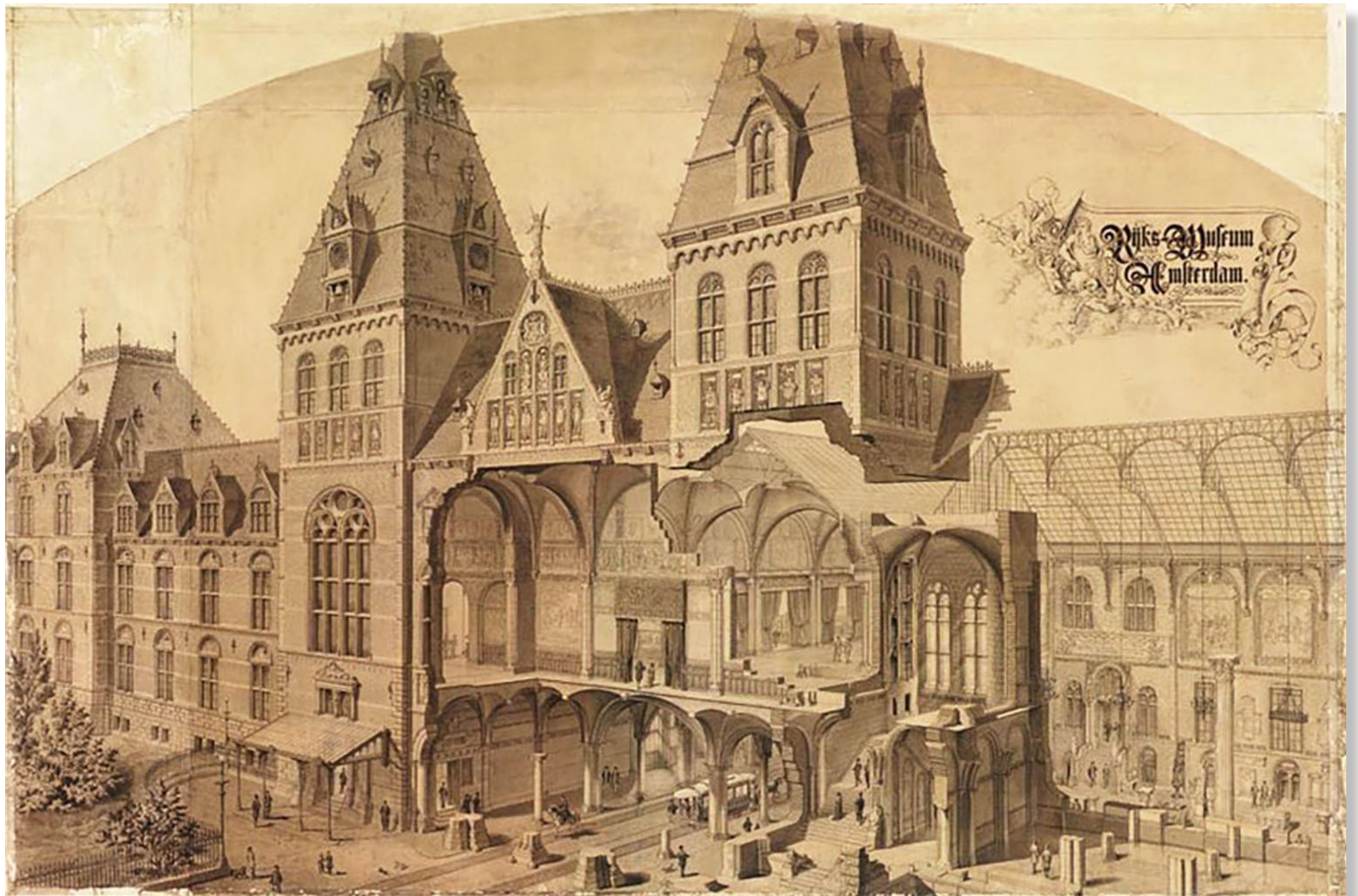

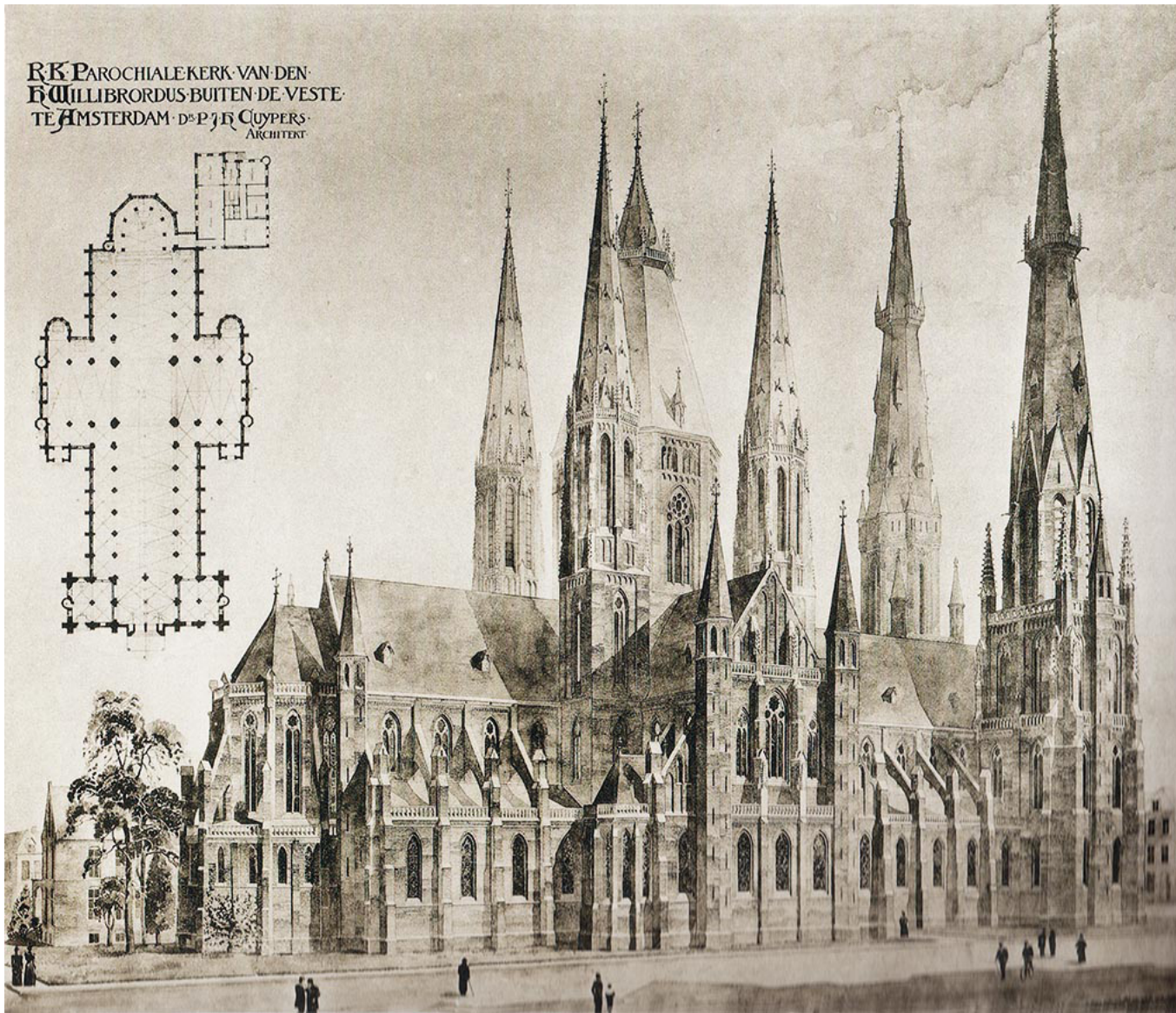
Boven: Jan Holswilder maakte in 1885 deze spotprent op het katholieke karakter van het zojuist geopende museum; de officiële opening zou meer weg hebben van een processie (Rijksmuseum)

Li.bov: Net als Middeleeuwse bouwmeesters vereeuwigde Cuypers zich ergens op de gevel

Links: Definitieve ontwerp voor het Rijksmuseum (1876) (Wikipedia). De doorgang moest een stadspoort vormen naar de toekomstige nieuwbouwwijken buiten de Singelgracht (NAI)

Pag.17: Opengewerkte tekening (NAI)

Willibrordus buiten de Veste (1871-1873, 1897 en 1924)

De ambitieuze bouwpastoor Wubbe en de niet minder ambitieuze architect Cuypers hadden elkaar in 1857 gevonden. Het resultaat was een serie ontwerpen voor een parochiekerk die de allure moest krijgen van een kathedraal. Heel katholiek Amsterdam hoopte dat de bisschops-

Pierre Cuypers

Boven: Deze ongelijke schuurkerk aan het Kuiperpad was de bakermat van de parochie Sint Willibrordus buiten de Veste; om de groeiende parochie te kunnen bedienen was een grotere kerk nodig

Boven: In 1873 werd het koor en een deel van het schip in gebruik genomen

Links: Dit was het definitieve ontwerp, een forse vieringtoren werd omringd door een krans van torens; de kerk zou nooit afkomen

Pierre Cuypers

zetel wel naar Amsterdam zou verhuizen als deze prachtkerk gereed zou zijn. In 1866 begon Cuypers te tekenen en Wubbe te collecteren. In 1871 durfden ze het aan de bouw te beginnen en in 1873 kon een klein deel van het schip in gebruik genomen worden. Het zou uiteindelijk een kerk worden met 1800 zitplaatsen, op een grondoppervlak van 24 bij 104 meter met de nok op 22 meter hoogte. Het afbouwen van de kerk liet Cuypers aan zijn zoon Joseph over die daar van 1890 tot 1897 aan werkte. In 1899 kwam bisschop Bottemanne uit Haarlem over om de kerk te wijden. De vieringtoren werd naar gewijzigd ontwerp van kleinzoon Pierre Cuypers jr. in 1923-'24 gebouwd. In 1971-'72 is de kerk afgebroken wegens onbeheersbare kosten.

Boven: In 1897 kwam de kerk gereed, zonder torens

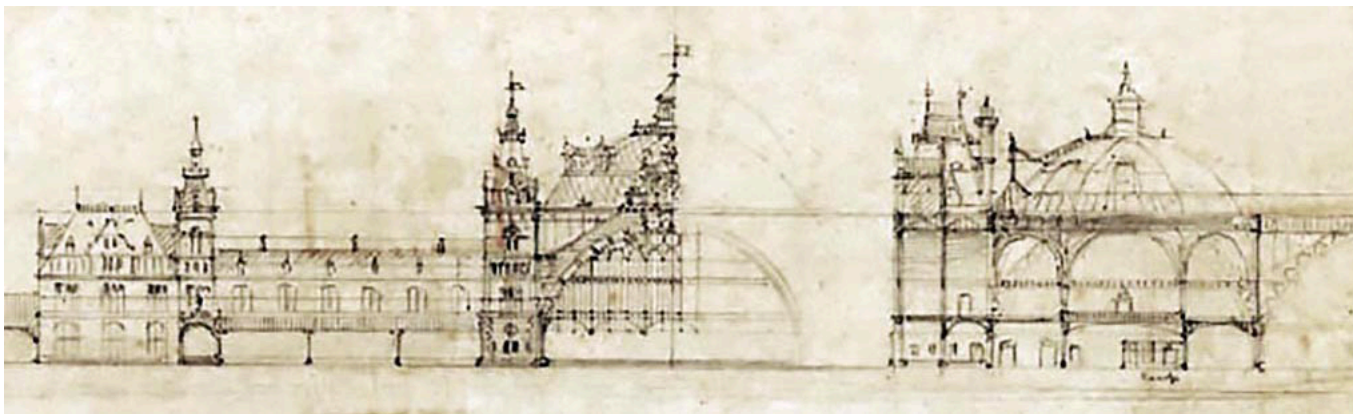
Links: Het interieur van de kerk, gezien naar het koor

Onder: In 1924 kwam eindelijk de vieringtoren gereed, maar de overige torens zijn er nooit gekomen door voortdurende geldnood

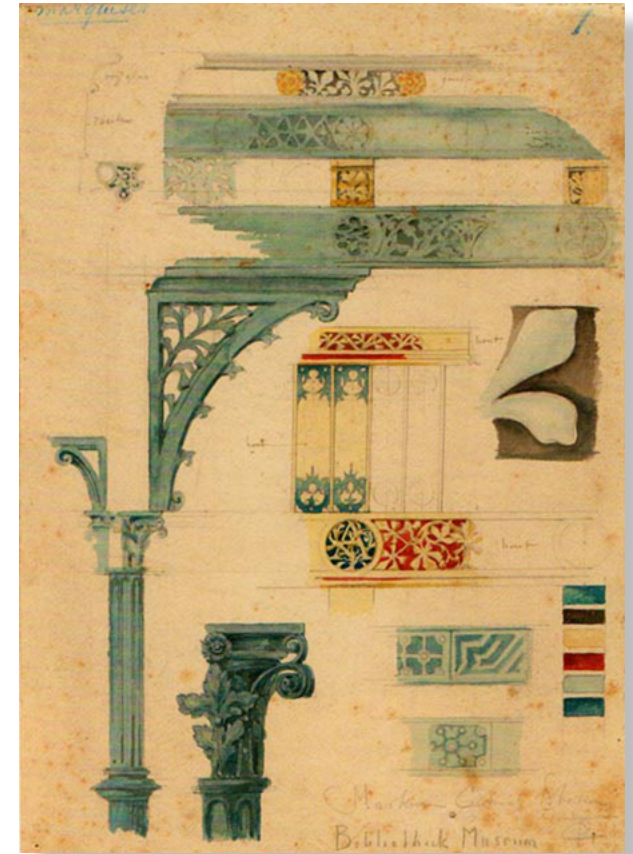

Centraal Station (1881-1889)

Dit station en het Rijksmuseum worden vaak in een adem genoemd maar de gang naar deze opdracht was een totaal verschillende. In 1864 sprak minister Thorbecke een machtswoord waarmee de voor Amsterdam favoriete plek aan de Stadhouderskade bij het Leidsebosje van de baan was. Men dacht met argumentatie daar nog iets aan te doen maar ving bot: het Open Havenfront werd de plek. Het werd 1869 voordat Amsterdam schoorvoetend toegaf maar als voorwaarde stelde dat het stationsgebouw bijzondere allure diende te hebben, om een vooraanstaand architect vroeg en geen stationnetje uit de stal van de Staatsspoorwegen kon zijn. Staat en Staatsspoorwegen gingen accoord en gaven de opdracht aan Cuypers, Die zou alleen het gebouw vormgeven en wel in Hollandse Renaissance. De techniek ging naar A.L. van Gendt en de perron-overkapping kwam voor rekening van een ingenieur van Staatsspoor. Dat hem allerlei techneuten opgedrongen werden scheen Cuypers niet te deren..., scheen. Later kwamen toch een aantal pijnpunten tevoorschijn. Op de rangschikking van de bouwvolumes kreeg Cuypers weinig invloed, die werd gedictreed door het Staatsspoor. Het werd dus een langstation met een perronoverkapping die door Leonard Eymmer getekend werd. Naast de centrale ontvangsthal en gescheiden wachtruimten voor de drie klassen verschenen lage vleugels. Het eigenlijke gebouw werd geflankeerd door twee paviljoens. Cuypers ontwerp bedekte niet de hele lengte van die overkapping. Hij suggereerde nog een overkapping in twee delen maar er werd gekozen voor één grote – en daardoor veel hogere – kap. Cuypers was furieus, want de kap zou op afstand gezien boven beide vleugels uitsteken. Daardoor zag hij zich gedwongen die vleugels hoger op te trekken dan oorspronkelijk zijn bedoeling was. Vergelijk onderstaand ontwerp maar met de foto op p.21.

Pierre Cuypers

Boven: Zodra de opdracht binnen was begon Cuypers met het ontwerpen van de decoraties en vormgeving van de gietijzeren onderdelen; anders dan bij het Rijksmuseum zal er meer gietijzer toegepast gaan worden, bijvoorbeeld in de overkapping voor rijtuigen (marquisen; tekening) - vooral de kleurstalen waren onlangs zeer welkom bij de restauratie van het Rijksmuseum (NAI)

Links: Een eerste schetsontwerp voor het CS laat een symmetrisch gebouw zien met boven de centrale hal een enorme koepel met als kern ijzeren spanten (NAI)

Kort voor de aanbesteding van het station leverde Cuypers zijn definitieve ontwerp in. De torens waren – voor zijn doen – tot minimale hoogte teruggebracht. De vleugels onderscheiden zich alleen maar doordat ze terugliggen, maar niet lager zijn dan de paviljoens. Die zijn ook verschillend; het oostelijke paviljoen werd het “koninklijke” en daar ging Cuypers helemaal op los. Door de prachtige detaillering is dat vandaag nog steeds een sieraad in het totale bouwwerk (p.22). De rest van het gebouw was gematigd gedecoreerd. De bouw van het stationsgebouw werd gegund aan de Duitse aannemer Holzmann uit Frankfurt voor f 1.275.000. De bouw van de overkapping – met bijna de helft van de bouwsom van het hoofdgebouw – kreeg de NSM van David Goedkoop. Door tegenvallers en duurdere decoraties werd de bouwsom met tonnen overschreden. Een flinke tegenvaller was het verzakken van de noord-westelijke fundering van de overkapping in 1886, later nog gevolgd door het verzakken van een landhoofd van de westelijke doorvaart.

Boven: Fragment van de panoramafoto van het Centraal Station en omgeving door Jacob Olie in 1890 (SAA)

Onder: De enorme perron-overkapping tijdens de bouw in 1887

Pag.22: Koninklijke wachtruimte en entree daarvan

(RCE)

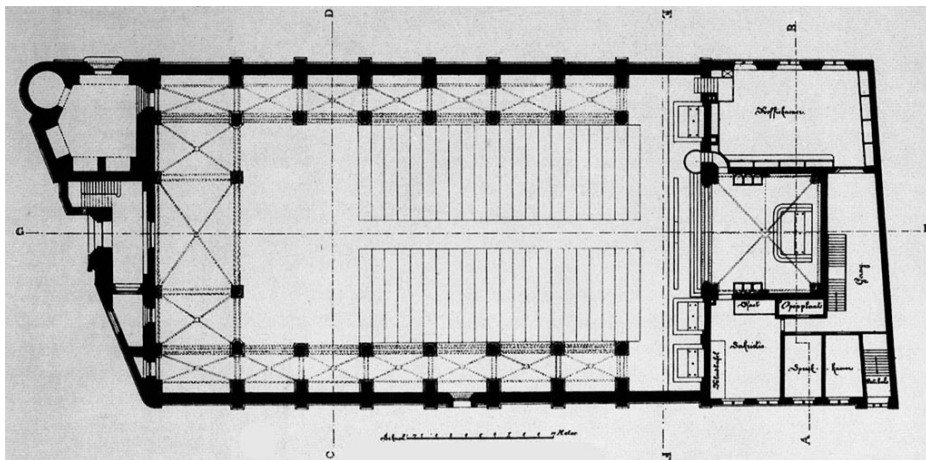

(RCE)

Dominicuskerk (1883-1893)

De Sint Dominicus werd geen parochiekerk, maar gebouwd voor de paters Dominicanen in Amsterdam. Het grondstuk tussen Teerketelsteeg en Spuistraat was dat van de voormalige schuilkerk Het Stadhuis van Hoorn plus een aantal belendende panden. Van orientatie kon geen sprake zijn. Er was een lang smal perceel aan de kort ervoor gedempte Nieuwezijds Achterburgwal. De paters wensten een hoge overzichtelijke kerk waar alle 1600 á 1700 zitplaatsen onbelemmerd zicht hadden op het hoogaltaar en de preekstoel. Cuypers gebruikte alle ruimte voor een schip van 22 meter breed met een smaller koor op het noord-oosten, waaromheen zich de pastorie vouwde. Doordat de Korte Korsjespoortsteeg schuin op de Spuistraat aansluit ontstond een driehoekige ruimte waar Cuypers de zeshoekige toren en de doopkapel projecteerde. Cuypers schrijft zelf in het Bouwkundig Weekblad: *“Ten einde de kosten van de overdekking van eene dusdanig breede ruimte zoo gering mogelijk te maken, is deze niet met steenen gewelven overkluisd maar met eene houten zoldering betimmerd”*. Cuypers heeft goed gekeken naar soortgelijke kerken in Florence (Santa Croce) en Sienna (San Domenico). Het werd een breed schip met smalle

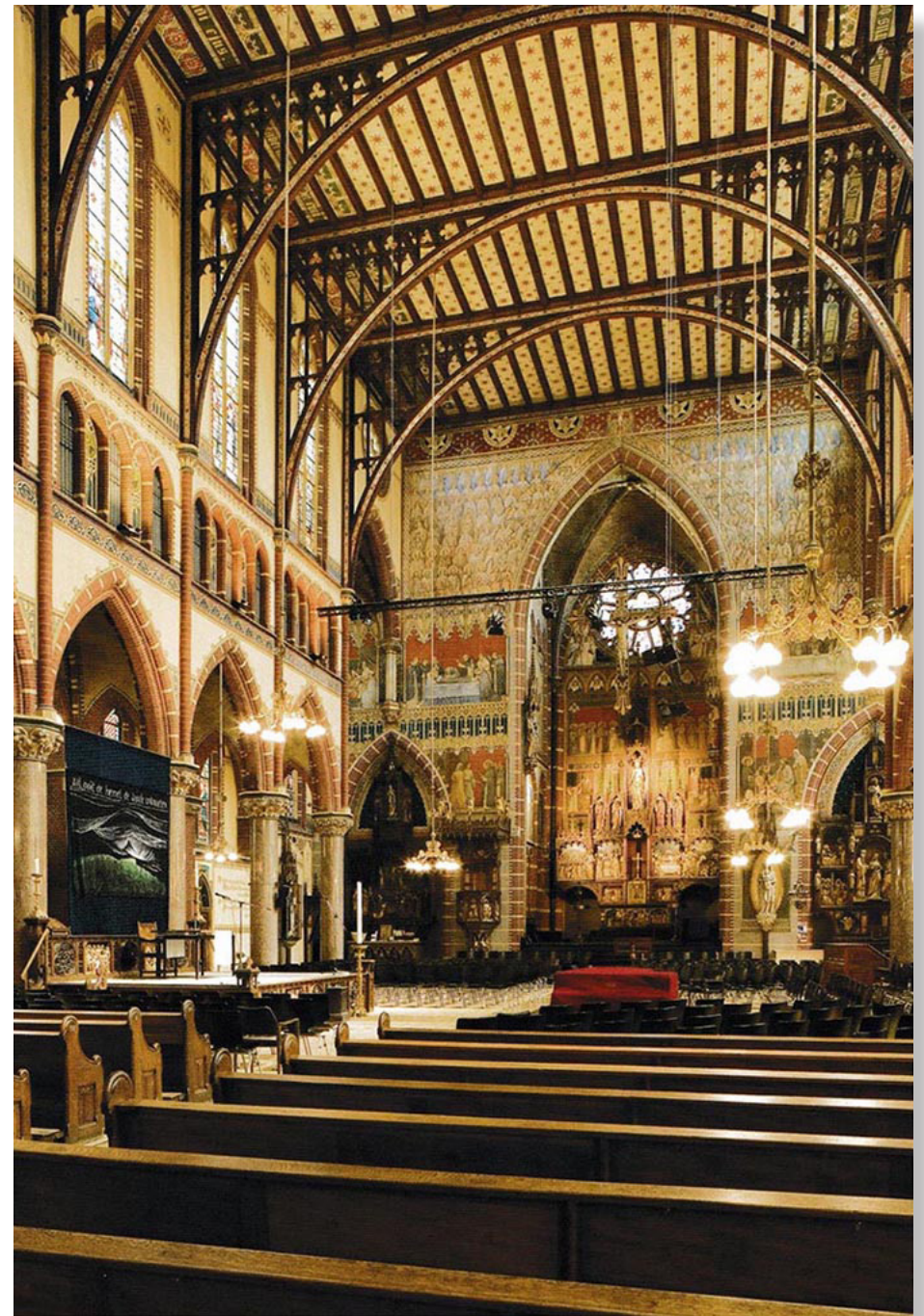
Pierre Cuypers

Pierre Cuypers

zijbeuken, die de hoge zijwanden moeten steunen. Het dak wordt gedragen door ijzeren boogvormige spanten die op minimale muurpijlers rusten. Zelfs het geplande tongewelf, dat deze constructie moest verbergen, werd wegbezuinigd. Over de geplande toren is Cuypers duidelijk: *“de toren moet hoog zijn, lage torens zijn ondingen”*. Het zou geen van beiden worden. De onderbouw werd tot dakhoogte opgetrokken maar nooit voltooid. Toch is de Dominicuskerk indrukwekkend door de grote ononderbroken ruimte van de kleurige kerkzaal.

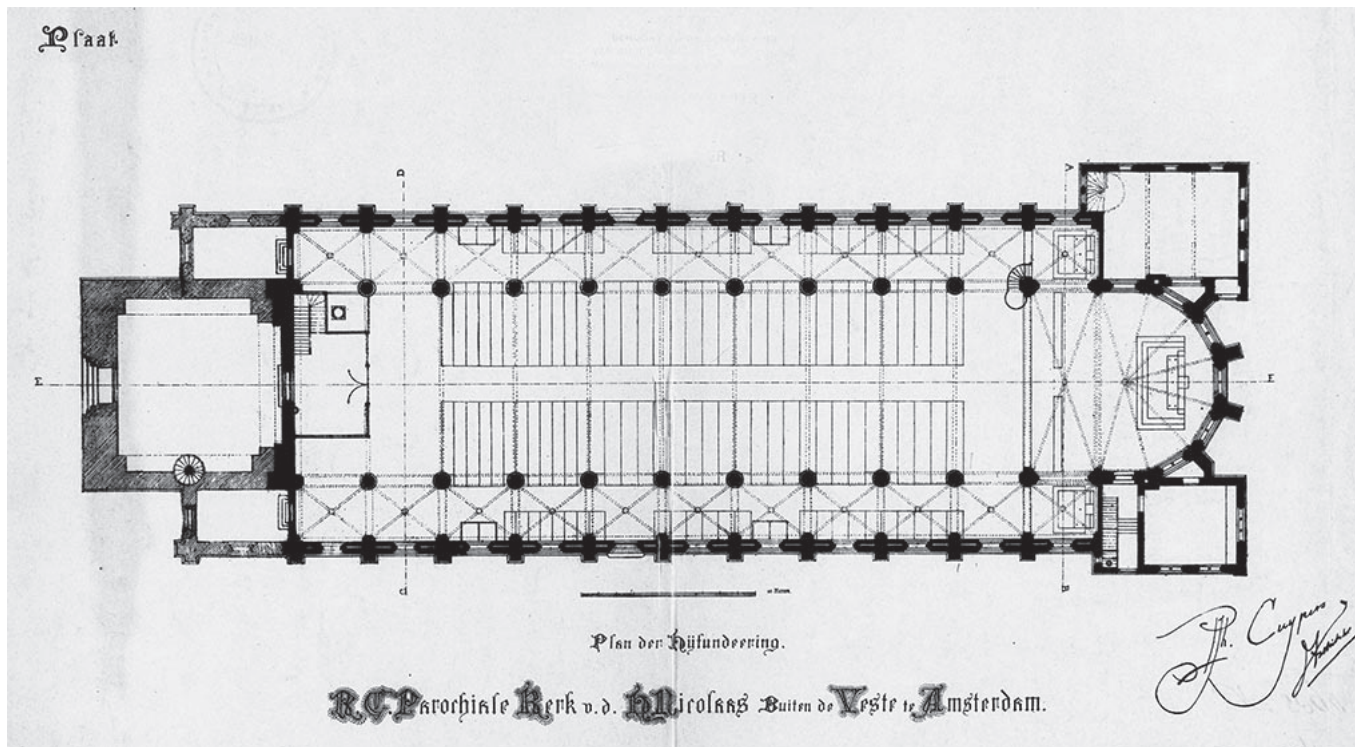
De Liefde (H.H. Nicolaas en Barbara) (1883-1885)

Ter vervanging van de voormalige schuilkerk Sint Nicolaas buiten de Veste, ook wel De Liefde genoemd, werd Cuypers gevraagd een nieuwe parochiekerk te ontwerpen aan de toekomstige Bilderdijkstraat, op een grondstuk dat doorliep tot aan de DaCostakade. De kerk kwam te staan in een eenvoudige buurt en moest dan ook een eenvoudig gebouw worden. Cuypers werd gevraagd omdat hij bewezen had met weinig middelen toch iets indrukwekkends te kunnen neerzetten. Het kerkbestuur vroeg aan het bisdom van Haarlem toestemming een lening af te sluiten van f150.000 maar kreeg maar toestemming voor f100.000. Het gevolg was dat de pastorie geschrapt werd en het transept weggelaten moest worden. Wat overbleef was een wel heel eenvoudige kerk in baksteen met speklagen in gele klinkers en zonder imposante toren. Aan het interieur werd iets meer zorg besteed en veel daarvan werd door Cuypers zelf ontworpen, waaronder de vier gebrandschilderde ramen die echter pas in 1894 geplaatst werden. Aan de wanden van de zijbeuken werden 14 staties aangebracht in de vorm van tegeltableaus naar ontwerp van Cuypers, geschilderd door plateelschilder Joseph Witte en gebakken door plateelbakker Jan van Hulst uit Harlingen. Het totaal oppervlak van de 4258 tegels besloeg $\pm 60\text{m}^2$.

Rechts: De Nicolaas buiten de Veste vanaf de Bilderdijkstraat gezien

Onder: Een der staties die als tegeltableaus waren uitgevoerd

Boven: Het schip met de preekstoel van de Nicolaas buiten de Veste (SAA)

Links: Plattegrond van de Nicolaas

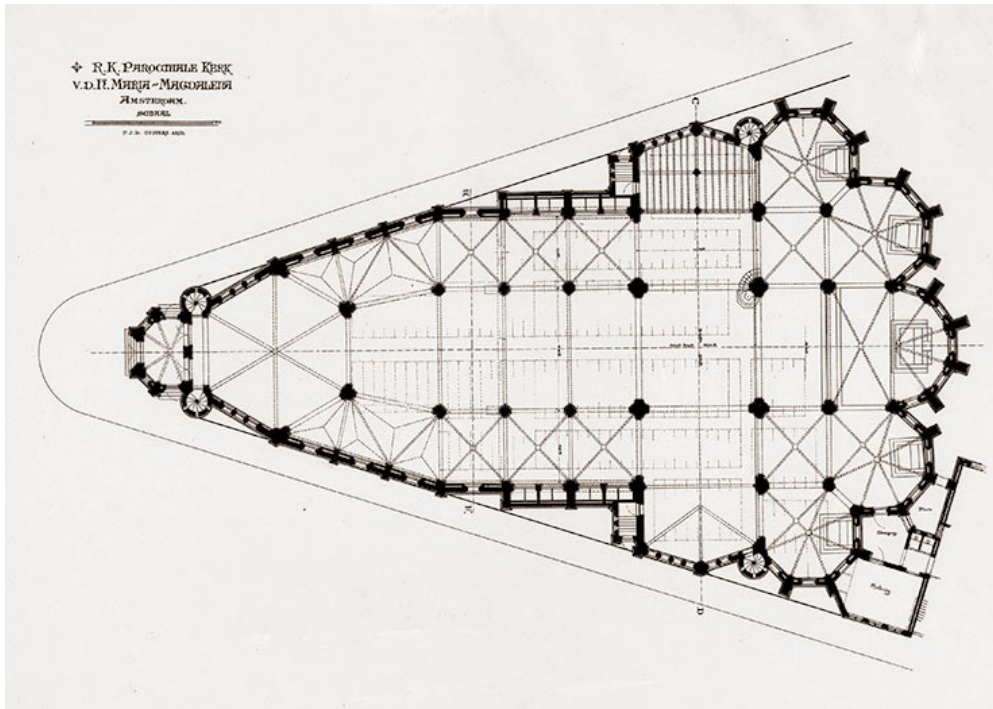
Onder: In 1895 fotografeerde Jacob Olie de kerk vanaf de Nassaukade gezien over een nog onbebouwde Da Costakade (SAA)

Begin 20ste eeuw werden de wegbezuinigde onderdelen van deze parochiekerk alsnog gebouwd, meestal door architect A.C. Bleijs, een leerling van Cuypers. Het ging om de pastorie, een zusterhuis en een schoolgebouw waar van bewaarschool tot en met voortgezet onderwijs gegeven werd door Franciscanessen. In 1926 werd als laatste een Adema-orgel geplaatst. In 1990 werd de laatste mis opgedragen en nog datzelfde jaar werden de kerkgebouwen gesloopt. Deze keer was het niet bouwvalligheid die tot sloop dwong, maar ontkerkeling en leegloop van de buurt die tot een fusie leidde van de Nicolaas, de Vincentiuskerk en de Vondelkerk. In 1992 kwam op de plek van de Nicolaas een flatgebouw waarin een kleine kapel was opgenomen. Het bisdom heeft inmiddels ook die kapel afgestoten.

H. Maria Magdalena (1889-1891)

De Vondelkerk mag dan Cuypers' favoriete project zijn, de meeste waardering kreeg hij voor zijn kunststukje op een driehoekig perceel tussen de voormalige Spaarndammerdijk en de spoorlijn naar Zaandam en Haarlem. Het leek eerst wel mee te vallen met het perceel maar op het laatste moment besloot de Gemeente de Zaanstraat aan te leggen, parallel aan de spoordijk. De bouwpastoor was in alle staten omdat hij meende dat op het resterende grondstuk geen behoorlijke kerk te bouwen was. Cuypers echter zette zich aan het tekenen en kwam met onderstaande ingenieuze plattegrond. Hij zag zelfs kans om een vijftal straalkapellen op te nemen. Hier kwam de Liebfraukirche van Trier weer om de hoek kijken, dit keer aangevuld met een kort schip dat eindigde in een zeshoekige voorhal. Het zou een volwassen kruiskerk worden waarbij het uitdijende deel zijn best deed de perceelcontouren te volgen. De kerk werd gebouwd

Pierre Cuypers

*Links: Schip en zijbeuken van de Maria Magdale-
nakerk; prentbriefkaart uit de collectie van
Ad Tiggeler*

van donkerrode baksteen met speklagen van gele steen. Het resultaat was een fraaie wisselwerking tussen uitstulpingen en insnoeringen die een gevarieerd beel gaven. Door het steeds breder worden van de ruimte was een kolossale vieringtoren mogelijk met opengewerkte spits. Ook de zijbeuken profiteren daarvan door zeer breed te eindigen. Zeker nadat in 1927 een viaduct gemaakt was in de spoordijk bleek het silhouet van deze kerk een visitekaartje van de erachter liggende Spaarndammerbuurt.

Ook die buurt was een eenvoudige arbeidersbuurt maar blijkbaar was hier iets meer geld ter beschikking zodat deze forse kerk met een klein klooster en een school gebouwd kon worden. De buurt zou zich ook nog eens tot in de 20-er jaren uitbreiden.

Het liep slecht af met de Maria Magdalena, opnieuw door bouwvalligheid en gebrek aan geld voor het benodigde onderhoud. In 1967-'68 werd de kerk gesloopt; alleen de fundamenten bleven staan.

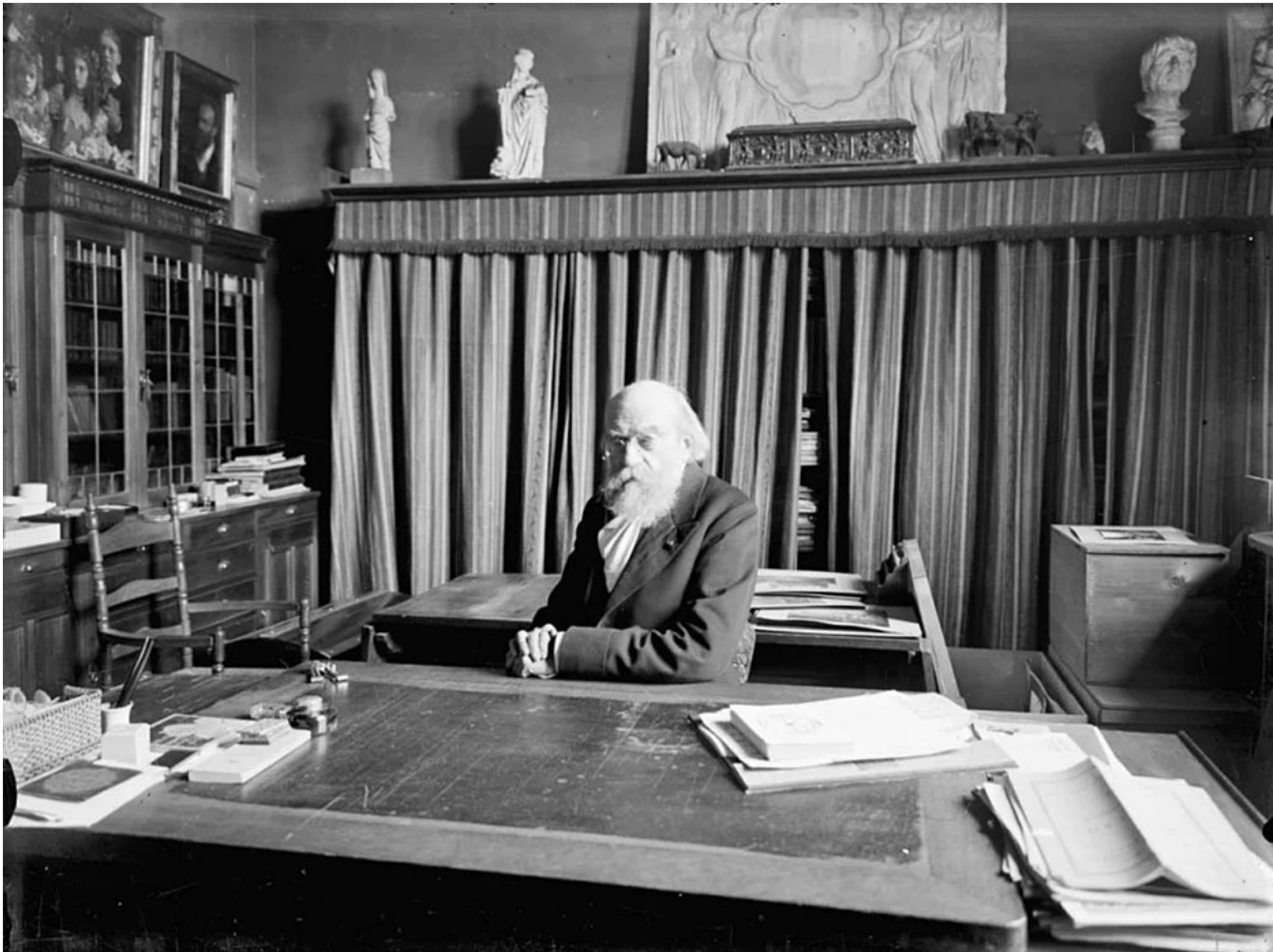
Pierre Cuypers

Onder: Plenty ruimte rond de viering (SAA)

Pierre Cuypers in Amsterdam (1865-1893)

Hoe verging het Cuypers in het verre Amsterdam? Zijn routine werd er niet veel anders door; hij reisde door heel West-Europa voor zijn bemoeienis met bouwwerken, voordrachten, rijksadviseurschap, jurywerk of lid van commissies. Zijn lijst van bouwwerken en restauraties toont slechts een handjevol in Amsterdam en honderden erbuiten. Door hier alleen zijn Amsterdamse werken te bespreken doen we Cuypers als architect zeker niet voldoende eer aan. Gewend als hij was als autoriteit gewaardeerd te worden moest hij in de Randstad steeds slikken dat er voortdurens kritiek werd geuit op zijn werk en denken. Zonder de con-

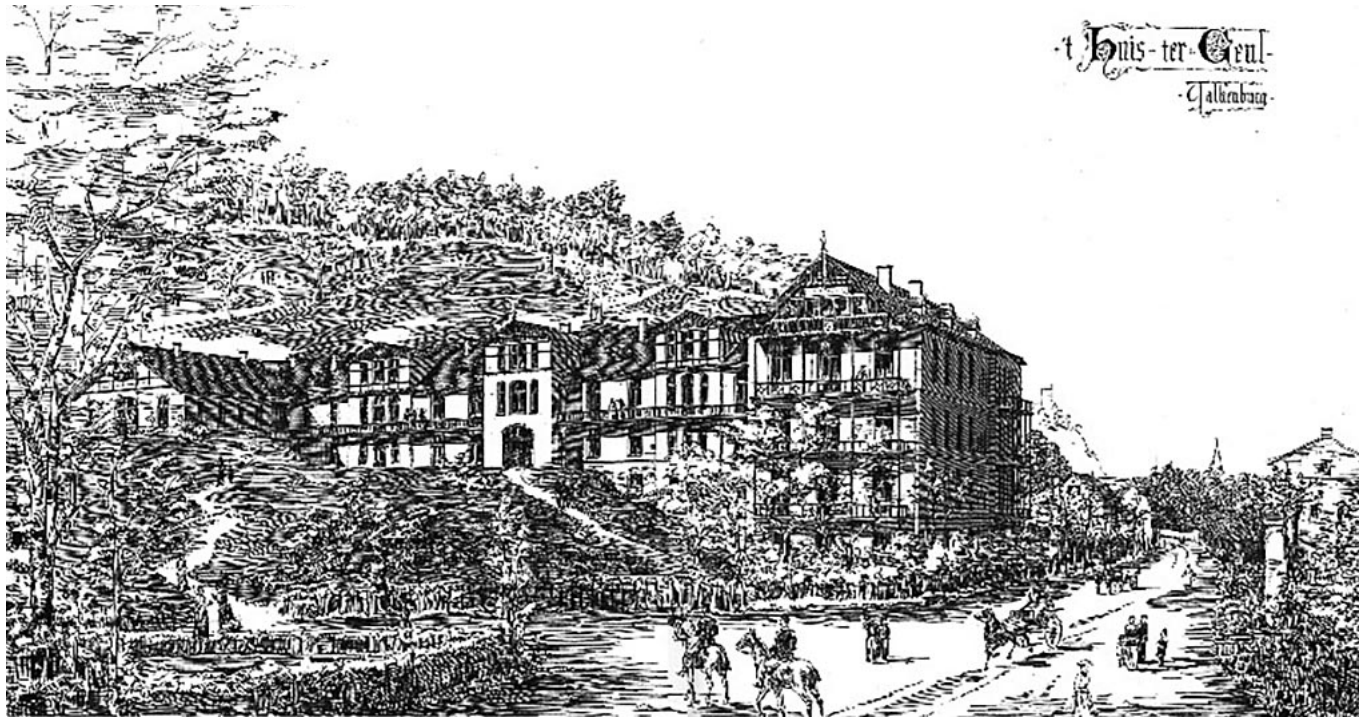

Pierre Cuypers

Boven: Cuypers en Victor de Stuers, de meester wijst zijn discipel de juiste weg; als beide heren samen op de foto gingen moest Cuypers altijd zitten zodat niet meteen duidelijk werd dat hij een kop groter was

Links: Op aanraden van Alberdingk Thijm legde Cuypers een bibliotheek aan waar hij ±500 boeken en tijdschriften bijeen bracht en rekken vol mappen met voorbeelden naar thema gesorteerd; op de foto links een boekenkast en achter het gordijn honderden mappen

stante support van Alberdingk Thijm en De Stuers zou hij de Randstad allang verlaten hebben, zo hij er al naartoe verhuisd zou zijn. In 1888 al verschaftte hij zich een pied-de-terre in Limburg om af en toe te kunnen vluchten. Bitter was dat hij, na een ruzie met de stedelijke overheid van Roermond, niet naar zijn geboortestad terug kon maar naar Valkenburg ging. Daar zette hij bijzondere projecten op die niets met architectuur te maken hadden. Dat was een kuuroord waarvoor hij Huis ter Geul bouwde en een champignonkwekerij. Het kuuroord ging in 1894 failliet en werd een hotel. Over champignons horen we dat Cuypers de eerste zou zijn geweest die in Nederland champignons teelde, iets dat hij bij Viollet-le-Duc zag en overnam. Vanuit zijn woonhuis in Valkenburg had hij een directe toegang tot de Fluweelengrot waar de kwekerij was ingericht.

In 1879 was hij medeoprichter van de Quelliniusschool voor kunstnijverheid en werd daar ook leraar. De school werd voorlopig gevestigd in het voormalige woonhuis annex werkplaats van Cuypers op Vondelstraat 9.

*Boven: Huis ter Geul, i.o.v. zijn eigen N.V. Maatschappij tot exploitatie van een rust- en herstellingsoord - Cuypers
Rechts: Portret van Cuypers in de Fluweelengrot te Valkenburg waar hij champignons kweekte - Jan van Aken 2008*

Pierre Cuypers

**KUNST-NIJVERHEID TEEKENSCHOOL,
QUELLINUS**

Deze School, opgericht onder medewerking van het Departement Amsterdam der Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid, heeft ten doel de beoefening der Teekenkunst te bevorderen in hare praktische toepassing op de Nijverheid in haren geheel omvang.

Het Bestuur bericht aan H.H. Donateurs en verdere belangstellenden, dat aan deze Inrichting, thans gevestigd in de Vondelstraat N°. 9, de gelegenheid is tot **INSCHRIJVING VAN LEERLINGEN.**

Men melde zich daartoe aan des Morgens tusschen 8 en 10 uur, bij den Heer E. C. E. COLINET, Directeur der School.

HERMAN J. VAN LENNEP,
Voorzitter.
E. W. B. VAN ERVEN DORENS,
Secretaris.

AMSTERDAM,
6 Mei 1879.
(17442)

Boven: Annonce voor de in 1879 opgerichte kunstnijverheidsschool Quellinius waar Cuypers leraar werd

In 1888 mislukt zijn poging om voor de Anti-Revolutionaren in de Tweede Kamer verkozen te worden. In 1891 werd Cuypers wel gekozen in de Amsterdamse Gemeenteraad, voorgedragen door de katholieke kiesvereniging Amsterdam (later RKSP) en de antirevolutionaire kiesvereniging Nederland en Oranje. Hoopte hij zo meer invloed te kunnen uitoefenen op de inrichting van de omgeving van zijn Rijksmuseum? Dat lukte hem tot dan niet zo best. Inderdaad diende hij in 1891 een plan in voor de inrichting dat zowaar in 1902 gedeeltelijk werd uitgevoerd. Wat hij niet meer kon tegenhouden was het dempen van de Paulus Potterkade en de Hobbemakade, twee grachten die het vijfhoekige perceel van het Rijksmuseum omsloten, die uit zijn plan van 1876 kwamen. Publieke Werken had zich meester gemaakt van de inrichting van het Museumplein en had een aangepast plan laten maken door de Duitse architect Eugen Gugel, eerste hoogleraar bouwkunde aan de Polytechnische School in Delft. De in 1892-'93 gedempte grachten moesten dan maar brede boulevards worden. In de tijd als raadslid was hij tevens lid van de commissie van bijstand in het beheer der publieke werken. Hij maakte zich ook sterk voor de toekenning van een opdracht voor een nieuw beursgebouw aan Berlage, ooit medewerker aan zijn architectenbureau.

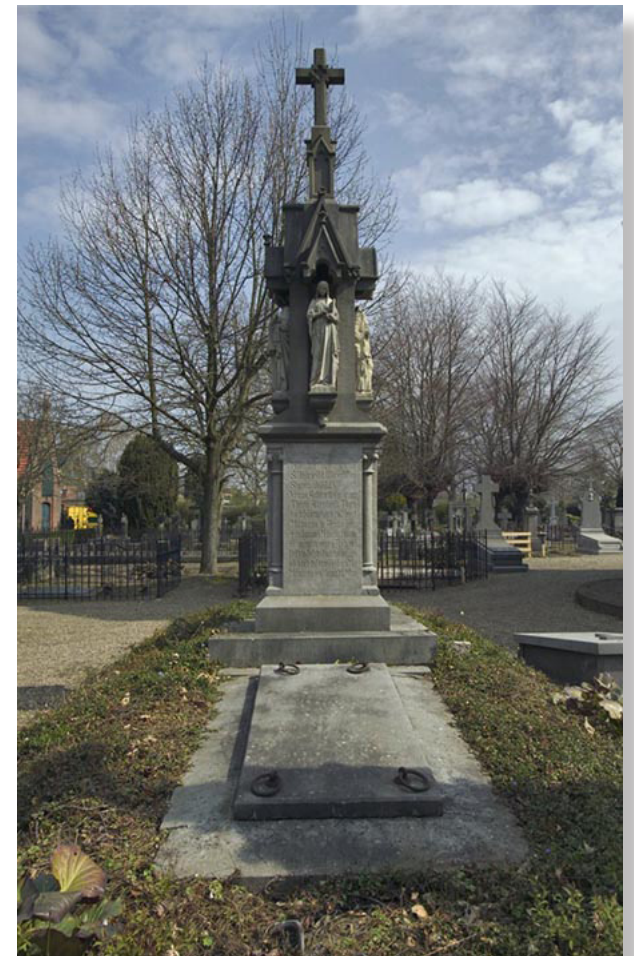
Koning Willem III had openlijk geageerd tegen de uitvoering van het Rijksmuseum maar kon schijnbaar niet verhinderen dat Cuypers uit zijn naam in 1885 tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw werd benoemd, juist vanwege zijn verdienste bij het tot stand komen van dat museum. In 1892, na de dood van de koning, werd hij uitgenodigd aan het hof, waar hij eindelijk weer welkom was. Hij zou ook kroonprinses Wilhelmina rondleiden in 'zijn' Rijksmuseum waar haar vader bij de officiële opening verstek had laten gaan.

In 1897 vierde Roermond een groot Cuypersfeest en werd hij weer omarmd. Cuypers verhuisde weer naar zijn geboortestad. Naar Amsterdam kwam hij alleen nog zoals hij andere steden bezocht, voor een feestelijke aangelegenheid, een consult, een benoeming of lezing dan wel een uitreiking van iets eervols.

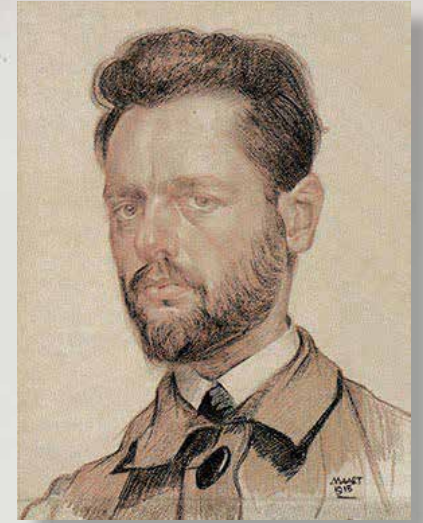
In Roermond overleed Nenny op 7 januari 1898. Cuypers was weer eens onderweg en kon geen afscheid nemen van zijn geliefde. Opnieuw stortte hij zich op zijn werk om niet in een depressie weg te zakken. Het werk op het architectenbureau liet hij verder helemaal aan zijn zoon Joseph over. In 1917 werd zijn 90ste verjaardag nationaal gevierd met o.a. een luxe plaatwerk met een overzicht van zijn werken.

In 1921 ontwierp hij zijn eigen doodskist en ondanks dat hij nog voldoende energie had om door te werken overleed hij op 3 maart van dat jaar.

Onder: Het grafmonument van de familie Cuypers in Roermond, waar naast Nenny ook zijn eerste echtgenote Rosalie lag. Uiteraard was het ontwerp van Cuypers zelf; in 2006 is het monument gerestaureerd en zijn alle beelden opnieuw gehakt.

*uit de serie
Belangrijke Amsterdamse Architecten*

Michel de Klerk
(1884-1923)

Van deze architect weten we meer over wat hij gemaakt heeft dan van de man zelf. Dat gaat nu veranderen.

Michel de Klerk werd op 24 november 1884 geboren op de Zwanenburgwal als zoon van Joseph Leman de Klerk en Rebecca Roeper. Van een vorig huwelijk had zijn vader al 21 kinderen, waarvan de oudste ouder was dan Michels moeder. Zijn vader overleed al in 1886 en zijn moeder hield het gezin in stand door als wasvrouw op te treden tot zij in 1902 overleed, net 53 jaar oud. Michel was op school beter in tekenen dan in rekenen. De leraar hing zijn tekeningen regelmatig op en door meer dan een toeval kreeg de architect Ed. Cuypers die te zien. Direct na zijn schooltijd nam Cuypers de jongen in dienst als tekenaar op het architectenbureau. Daar deed hij als joodse jongen zijn bijnaam 'Sam' op en ook ontmoette hij hier zijn latere echtgenote Lea Jessurun en zijn collega's Guillaume la Croix, Piet Kramer en Jo van der Meij. Dit bureau, Jan Luykenstraat 2, was de broedmachine voor de Amsterdamse School. Cuypers liet de jonge honden veel ruimte en stelde zijn persoonlijke bibliotheek over moderne architectuur ter beschikking. De eclectische werken van het bureau hadden echter niets uitstaande met die nieuwe architectuur. Welke rol De Klerk in deze bouwsels heeft vervuld is niet bekend.

Rond 1900 begon De Klerk met de avondcursus bouwkundig tekenaar aan de Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkende Stand. In 1906 verlieten Kramer, Van der Meij en De Klerk het bureau van Cuypers. Michel ging naar Londen om daar werk te vinden. Kramer voelde zich bij het commerciële werken van Cuypers niet meer thuis en Van der Meij had de Prix de Rome gewonnen en reisde daarna vier jaar door Europa. De Klerk had in Londen geen succes en keerde met hangende pootjes terug naar Cuypers waar hij tot 1911 bleef. Hij werd in 1909 lid van Architectura et Amicitia, waar Berlage, Kromhout, De Bazel en Lauweriks domineerden. Om zijn kunstzinnige tekentalent te ontwikkelen volgde De Klerk in 1908-1910 lessen aan de Haarlemse academie 'Kunst zij ons Doel'. In zijn laatste periode bij Cuypers ging De Klerk zoveel als hij kon op studiereizen door Engeland, Duitsland en Scandinavië. Engeland trok met name door de cultuur van bijzondere landhuizen en villa's. In 1910 trouwden Michel en Lea en vertrokken op huwelijksreis naar Scandinavië, wat uiteraard weer op een studiereis uitdraaide. Toen ze februari 1911 terugkeerden naar Amsterdam ging De Klerk niet terug naar Cuypers.

Michel de Klerk

Boven: Michel de Klerk (1884-1923)

Onder: Jan Luykenstraat 2, woning en kantoor van architect Ed. Cuypers

Het is niet goed bekend waarmee De Klerk de kost verdiende nadat hij bij Ed. Cuijpers weggegaan was. Er is een enkel armzalig verbouwinkje op Vlooienburg bekend waar hij geen eer mee in kon leggen en verder vooral ontwerpen voor nooit uitgevoerde projecten of competities. Daarin zie je de latere De Klerk wel terug, maar niet in wat hij betaald verrichtte.

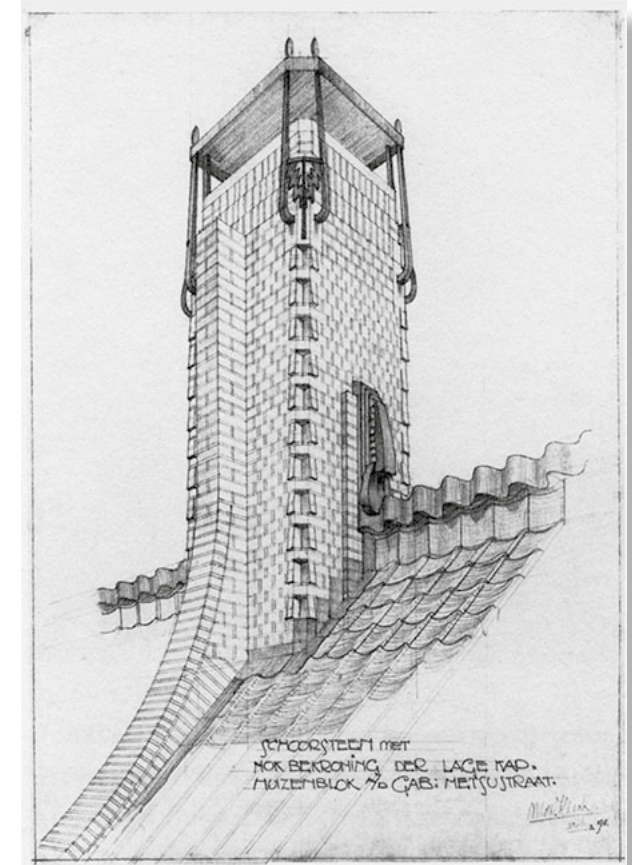
Wat er van zijn creaties uitgevoerd werd leek na alle aanpassingen i.o.v. de opdrachtgever niet meer op zijn oorspronkelijke ontwerp in Uithoorn (volgende pagina).

In 1911 maakte De Klerk kennis met de projectontwikkelaars Hille en Kamphuis die veel in de Museumbuurt werkten. Door toedoen van H.A.J. Baanders op dat bureau kreeg De Klerk tekenwerk toegeschoven en werkte zo mee aan de totstandkoming van appartementsgebouwen in de Nicolaas Maesstraat, Johannes Verhulststraat en Gabriël Metsustraat.

Het Hillehuis draagt nog de meeste kenmerken van de invloed die De Klerk kon uitoefenen.

Michel de Klerk

Boven: Een ontwerp van De Klerk voor de schoorstenen op het appartementsgebouw Gabriel Metsustraat/Nic. Maesstraat dat het niet haalde

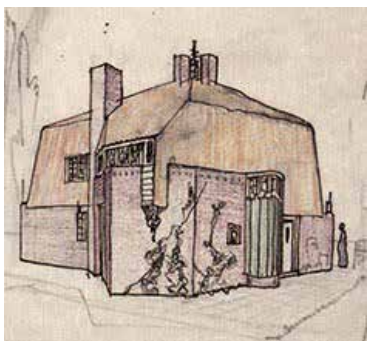
Links: Het Hillehuis Gabriel Metsustraat/Johannes Vermeerplein, hoek Nicolaas Maesstraat

De relatie met Klaas Hille dwong De Klerk tot commerciëler ontwerpen, hoezeer dat ook tegen zijn natuur was. Maar Hille ontwikkelde zich tevens tot de mecenas die De Klerk nodig had om uit te groeien tot een architect die nog veel bijzonders zou gaan presteren.

In 1912 kreeg De Klerk het zowaar een beetje druk. Naast het werk voor Hille werd hij ook nog 'ingehuurd' door Johan van der Meij, die in 1912 de opdracht voor de bouw van het Scheepvaarthuis had gekregen. Hij kreeg deze opdracht voor de buitenkant van het gebouw, want de techniek en de constructie waren in handen van de gebroeders Van Gendt. Van der Meij trok zijn voormalige collega's Piet Kramer en Michel de Klerk aan om hem te assisteren. Voor de vele soorten decoraties werden kunstenaars aangetrokken die later in de Amsterdamse School naam zouden maken: Hildo Krop, Willem Bogtman, Theo Nieuwenhuis en vele anderen. Er zijn boeken vol geschreven over dit gebouw, zodat hier veel woorden achterwege kunnen blijven. De inbreng van De Klerk beperkte zich tot de inrichting en meubilering van het pand. De oplevering van het eerste deel van het gebouw was in 1916, De Klerk en Kramer waren voor die tijd al weer ontslagen.

De geheime liefde van Michel de Klerk was de bijzondere villa. In Hilversum bouwde hij in 1914 de villa 'Bileken' in de Van Lenneplan voor de weduwe Veerhoff-Kothe.

Hille was nog niet buiten beeld. In het najaar van 1913 kreeg De Klerk de opdracht voor het ontwerpen van een blok huizen in de Spaarndammerbuurt, een uitgesproken arbeidersbuurt. Dat vroeg dus om goedkope woningen maar De Klerk mocht proberen daar iets fraais van te maken. Als we zijn ontwerp vergelijken met het uitgevoerde huizenblok moeten we opnieuw vaststellen dat er diverse ingrepen plaatsvonden ten nadele van het ontwerp. De oplevering was in mei 1914. Eveneens in 1914 kwam de opdracht van Hille voor een tweede blok huizen

Michel de Klerk

aan het Spaarndammerplantsoen in Amsterdam. Omdat aannemingsbedrijven het door de schaarste aan bouwmaterialen moeilijk kregen hun opdrachten uit te voeren zou dit project tijdens de voorbereidingen overgenomen worden door woningbouwvereniging Eigen Haard. Deze bouwvereniging zou de doorbraak worden voor De Klerk, daarbij stevig ondersteund door wethouder Wibaut en Arie Keppler, directeur van de Amsterdamse Woningdienst.

Boven: Een recente foto van het Scheepvaarthuis door Matthijs v.d. Hoek ©

Onder: Het Veerhoff-Kothehuis in Hilversum zoals het er na enkele verbouwingen bijstaat; links het ontwerp van De Klerk

Eerste blok Spaarndammerplantsoen

De Klerk's werk aan het Hillehuis had aannemer Hille vertrouwen gegeven in zijn werkwijze en in 1913 verzocht hij De Klerk mee te werken aan de ontwikkeling van een groot huizenblok in de Spaarndammerbuurt, een echte arbeidersbuurt. Dat limiteerde de architect natuurlijk wel in de mate van kostbare detaillering, maar het neemt niet weg dat dit een bijzonder blok is geworden. Dat dankt het met name aan het kleurgebruik dat afwijkt van het gebruikelijke schema van bruine baksteen en rode dakpan. Het is een wonder dat Hille en Kamphuis zoveel ruimte aan De Klerk gunden, in een tijd dat aannemers meestal nog zelf hun huizen in elkaar knutselden, laat staan een architect in de arm namen.

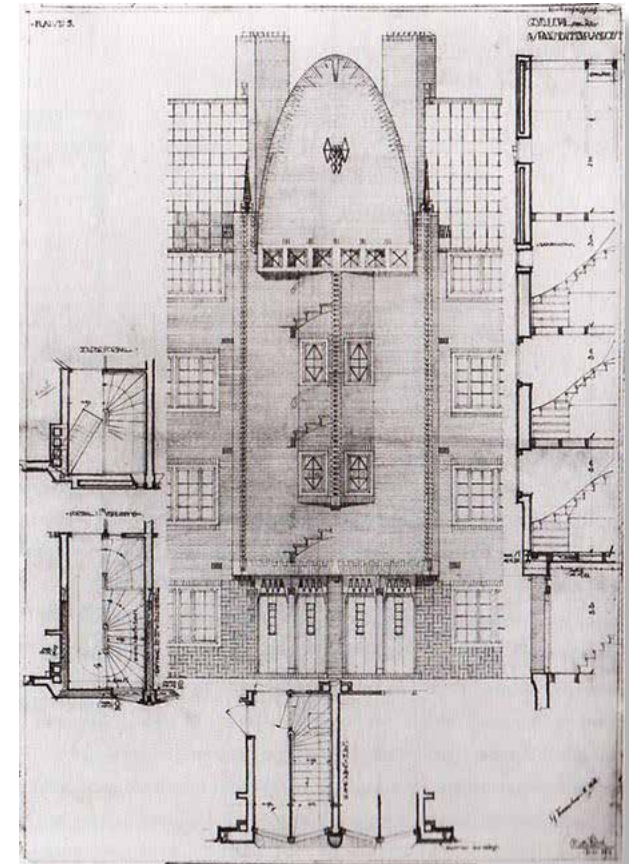
De Klerk koos als baksteen een 'paarse' variant; donker magenta of purper zou ook passen. De zolderverdieping kreeg een slechts licht hellende pannenwand van fel terrakleurige dakpannen. Na meer dan een eeuw zijn deze kleuren wat fletser geworden maar bovenstaande tekening geeft een indruk van wat De Klerk bedoelde. Wij zullen direct bij de andere blokken rond het plantsoen zien dat ze allemaal een eigen kleurstelling kregen. Bij een renovatie in 1975-'76 werd het ramenplan gewijzigd als gevolg van herindeling van de binnenruimte.

Michel de Klerk

Links: Presentatietekening van het eerste blok aan het Spaarndammerplantsoen, gedateerd november 1913. Het is overigens een versie die niet is uitgevoerd; daarvoor kijkt u nog even naar de foto op de omslag.

In tegenstelling tot de huidige waardering kreeg De Klerk in 1914 stevige kritiek van vakgenoten op zijn ontwerp. Zonder de ondersteuning van Wibaut, Keppler en de Schoonheidscommissie had de carrière van De Klerk er heel anders uitgezien.

Onder: Uitwerking van het middelste trappenhuis; tussenfase, niet zo uitgevoerd

Het neutrale Nederland kreeg tijdens de Eerste Wereldoorlog te maken met ernstige tekorten aan allerlei soorten levensmiddelen, grondstoffen en ook bouwmaterialen. Daardoor werd de bouw van het tweede blok huizen voorlopig uitgesteld. Toen de bouwvergunning dreigde te verlopen besloot Hille die in 1916 over te doen aan woningbouwvereniging Eigen Haard, een vereniging op socialistische grondslag.

Links: Het tweede blok aan het Spaarndammerplantsoen begin 20-er jaren, met ingericht en beplant plantsoen

Onder: De scherpe hoek met de Zaanstraat dwong tot een bijzondere oplossing en gebruik van de ruimte. Onderin kwam een winkel.

Begin maart 1914, toen de bouw van het eerste blok net begonnen was, kreeg De Klerk van Hille en Kamphuis opdracht het tweede blok voor te bereiden. Dat lag tegenover het eerste blok met daartussen het plantsoen. Tijdens deze voorbereidingsperiode deed Hille en Kamphuis de bouwvergunning en vergevorderde bouwplannen over aan woningbouwvereniging Eigen Haard. Het is moeilijk te bepalen welke invloed Eigen Haard in het verdere verloop van de voorbereiding nog uitoefende. Feit is dat De Klerk bleef wijzigen tot het laatste moment. De hoekoplossing van $<70^\circ$ leverde hoekappartementen en een winkel op met een wel heel afwijkende plattegrond. Op de volgende pagina een schets van de achtergevel ter plekke. Ze doet aan de buitenkant al denken aan wat De Klerk en Piet Kramer later voor Woningbouwvereniging De Dageraad zouden ontwerpen (zie pag.??).

De kleuren zijn bij dit blok bepaald door gele en donkerbruine baksteen met een enkel rood pannenelement nabij de scherpe hoek. Alleen op de hoeken werd de donkerbruine baksteen toegepast, voor de rest vormen ze alleen een plint.

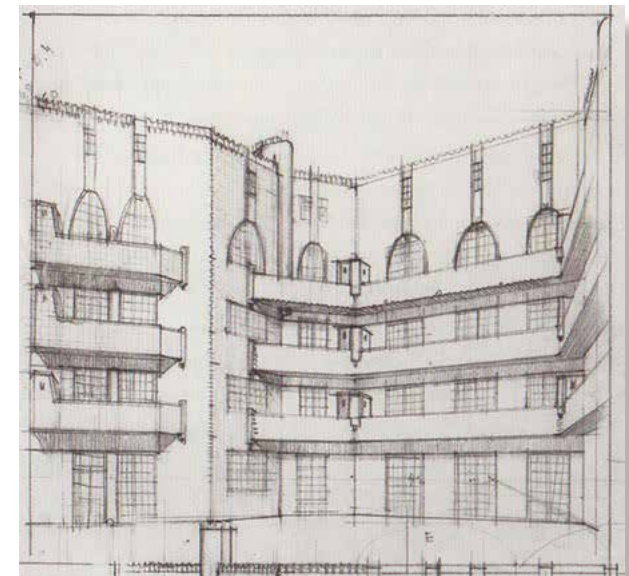

Uit bewaarde schetsen blijkt dat het de bedoeling van Hille en Kamphuis was ook de derde zijde van het plantsoen te bebouwen. Die zijde wordt onderbroken door de Knollendamstraat. Dat blijkt o.a. uit de presentatietekening voor dit tweede blok op de vorige pagina. Dit plan nam Eigen Haard niet van Hille en Kamphuis over en werd later naar een eigen ontwerp van de architecten Gulden en Geldmaker verwezenlijkt. Zij heten dan wel te ontwerpen in de stijl van wat later de Amsterdamse School ging heten, die blokken waren wel heel prozaïsch vergeleken met die van Michel de Klerk. In feite was het ook zo dat Gulden en Geldmaker buitenkanten lieten tekenen door architecten uit de Amsterdamse School en zich alleen met de binnenkant en constructie bezig hielden.

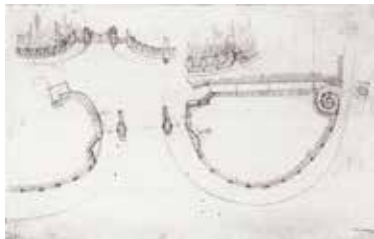

Boven: Met de zon op de zijgevel aan de Zaanstraat komt het kleurenschema van dit tweede blok goed tot zijn recht.

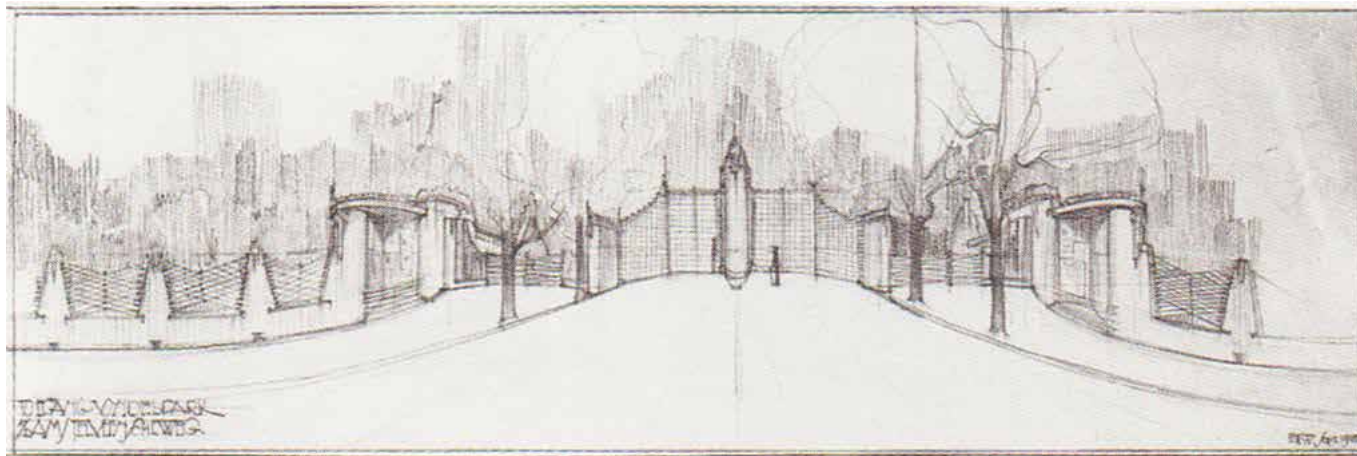
Onder: De achtergevel van de scherpe hoek laat zien hoe moeilijk het was de hoekappartementen ook van daglicht te voorzien.

Intussen wist De Klerk zijn gezinnetje niet te onderhouden als volledig zelfstandig architect en nam hij regelmatig opdrachten aan van Publieke Werken. De rest van zijn tijd vulde De Klerk met het ontwerpen van meubels die door o.a. 't Woonhuys in productie genomen werden.

Boven: Enkele meubelen die in de collectie van 't Woonhuys opgenomen werden
 Links en Voor Publieke Werken tekende De Klerk in 1915 een nieuwe ingang van
 onder: het Vondelpark aan de Amstelveenseweg. De geschiedenis herhaalde
 zich; de tekening laat al een sterk vereenvoudigde versie van zijn oorspronkelijke ontwerp zien en wanneer u dit controleert op wat werkelijk uitgevoerd is, kunt u vaststellen dat dit nóg eenvoudiger is, met name het smeedijzeren hekwerk

Michel de Klerk

Lea Jessurun was een dochter van de Portugees-Joodse Joseph Jessurun en Benvenida Brandon.

Tot haar huwelijk was Lea werkzaam als secretaresse bij de architect Eduard Cuypers. Op 31 maart 1910 trouwde ze met de later beroemd geworden architect en kunstenaar Michel de Klerk. Een jaar na zijn overlijden werd Lea in 1924 secretaresse bij de Maatschappij Arti et Amicitiae, een kunstenaarsvereniging in Amsterdam. Lea Jessurun en Michel de Klerk kregen twee kinderen waarvan één de oorlog overleefde.

Hieronder het exlibris dat Michel voor zijn Lea tekende...

Derde blok aan het Spaarndammerplantsoen

Eind 1916 kreeg De Klerk van Eigen Haard opdracht voor een derde blok woningen die nu eens wat duurder mochten uitvallen, voor meer gegoede leden van de vereniging uit de middenklasse. Behalve dat dit een waardering voor het werk van De Klerk tot nog toe was, kon hij nu eindelijk eens uitpakken. Alhoewel er meer woningbouwverenigingen aasden op het grondstuk bedisselde Arie Keppler dat Eigen Haard hier zou bouwen en dat het ontwerp van De Klerk zou komen. Op een onmogelijk driehoekig grondstuk tussen Zaanstraat, Hembrugstraat, Oostzaanstraat en een miniem stukje Spaarndammerplantsoen tekende hij zijn meesterwerk dat hem beroemd zou maken: *het Schip*. Het was echt een onmogelijke opdracht door de aanwezigheid van een kleuterschool die eerder door Publieke Werken aan de Oostzaanstraat was gebouwd en die De Klerk op een of andere manier moest opnemen in zijn ontwerp. Wij zullen in de rest van de beschrijving zien hoe meesterlijk hij daarin slaagde.

Michel de Klerk

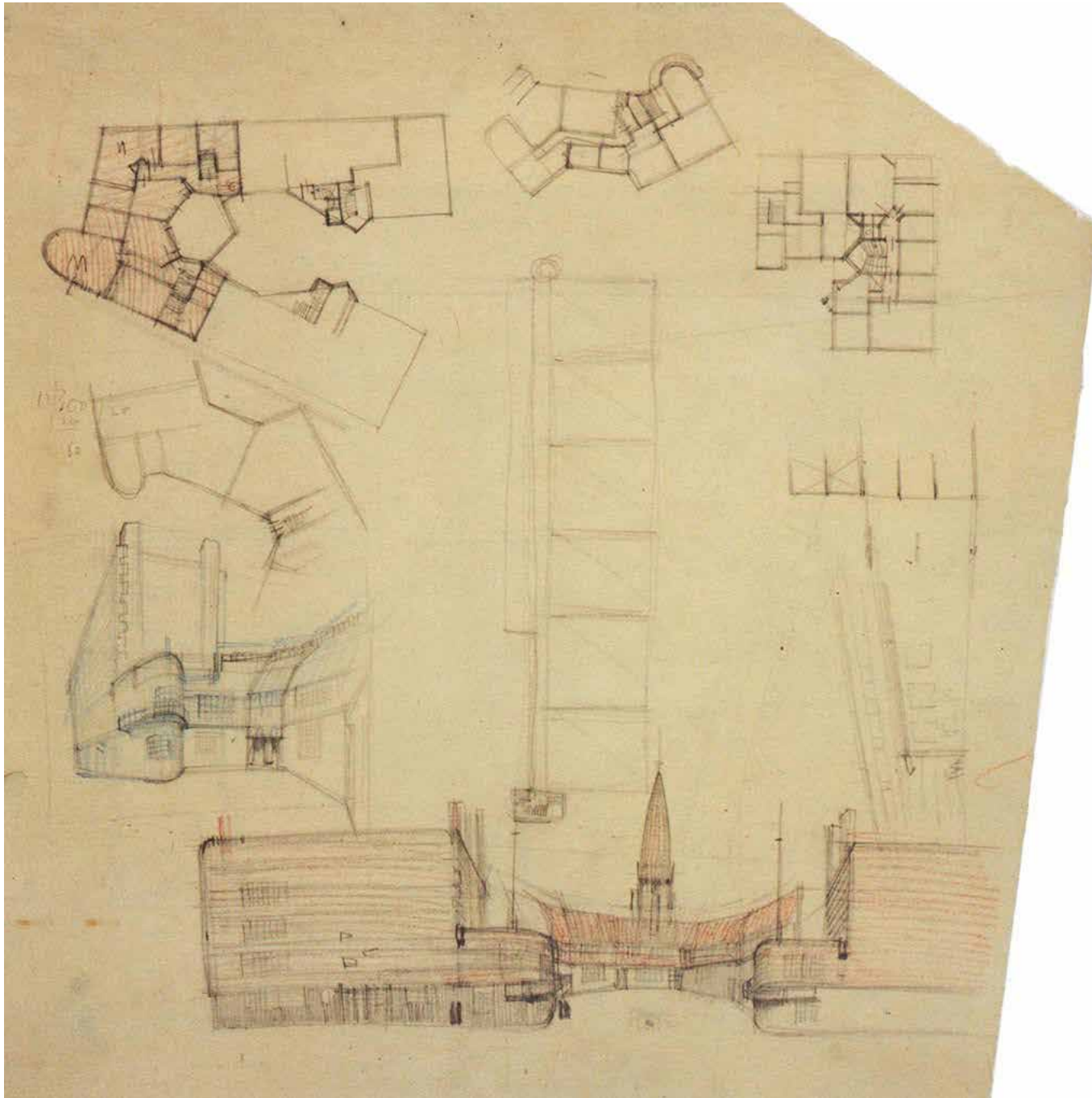

Boven: De 'boeg' van het Schip wordt gevormd door het postkantoor in laagbouw

Links: De presentatietekening van de zijde Hembrugstraat, dit keer van de hand van illustrator L.J.H. Zonneveldt

Onder: De hoek Zaanstraat-Hembrugstraat met de bijzondere erkers en de lange zijde aan de Zaanstraat met de sterk horizontale geleidingen

Voor het driehoekige grondstuk hadden Hille en De Klerk al eerder plannen ontwikkeld en op de presentatietekening van het eerste blok komen we al een aanzet tegen (pag.5).

Dit volkswoningbouwproject van Eigen Haard kon in oorlogstijd alleen tot stand komen dankzij een extra subsidie van het Rijk, een 'crisis-fonds'. Daar had ongetwijfeld Wibaut de hand in.

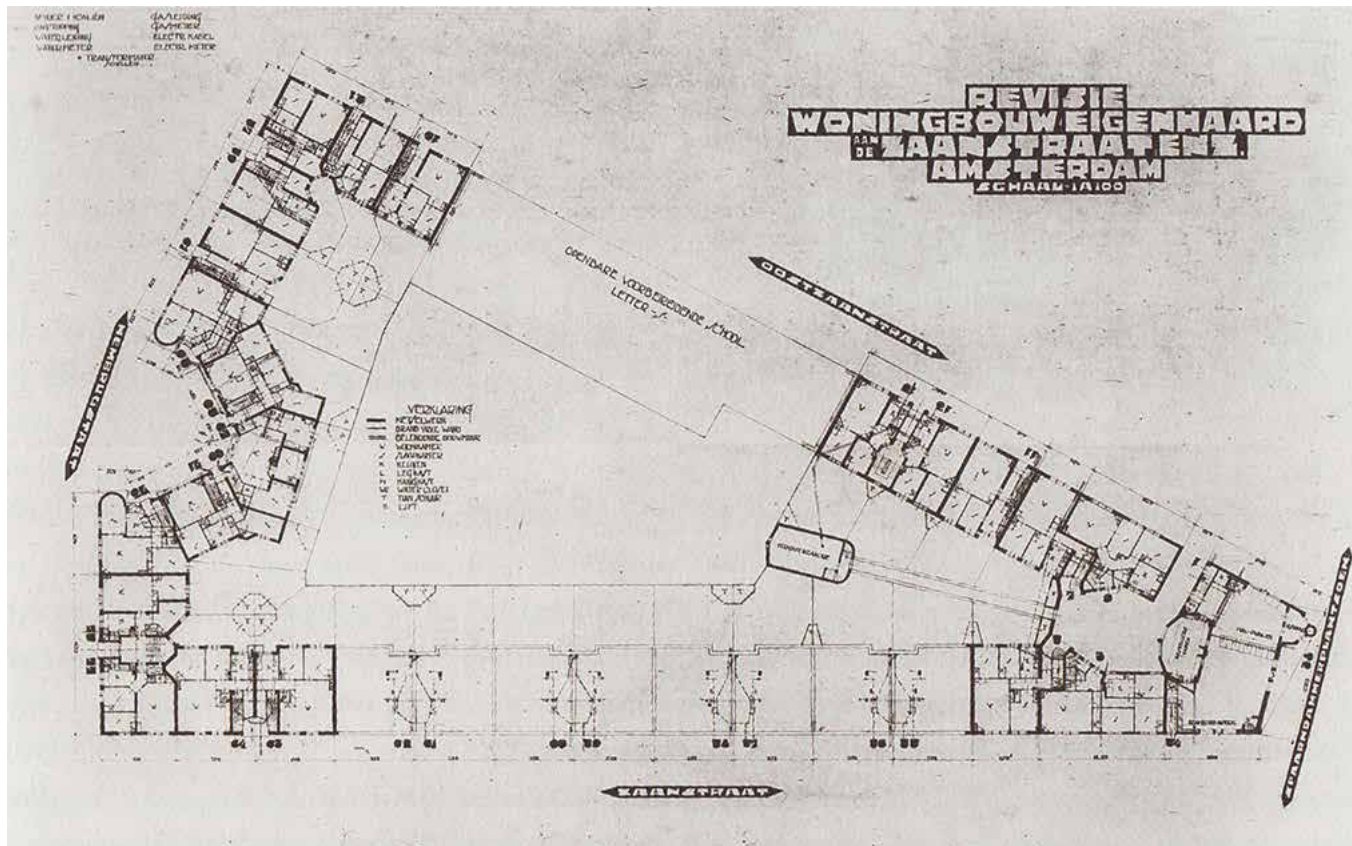
De eerste schetsen voor het project geven een inkijkje in de manier van werken van De Klerk. Waar een ander hardop denkt en op respons reageert, had De Klerk een potlood in zijn hand en schetste het ene na het andere detail en kwam al doende tot een resultaat.

We nemen aan dat hij dit soort schetsen maakte om derden te laten zien wat hij in gedachten had. We zien ook dat hij zich al verdiept in de mogelijke woningen in het onregelmatig oppervlak. Met de scherpe hoek in het tweede blok had hij al enige ervaring opgedaan.

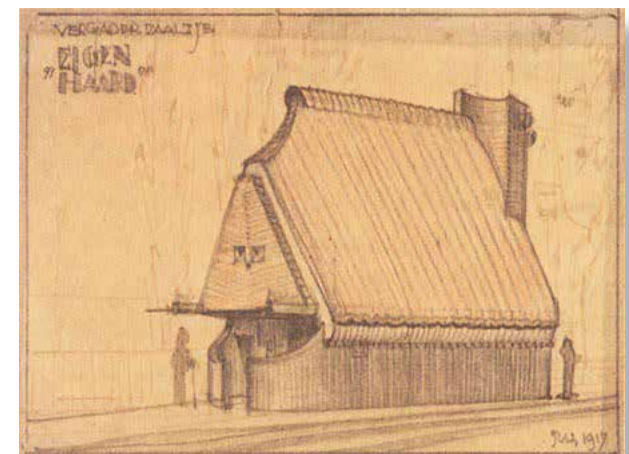
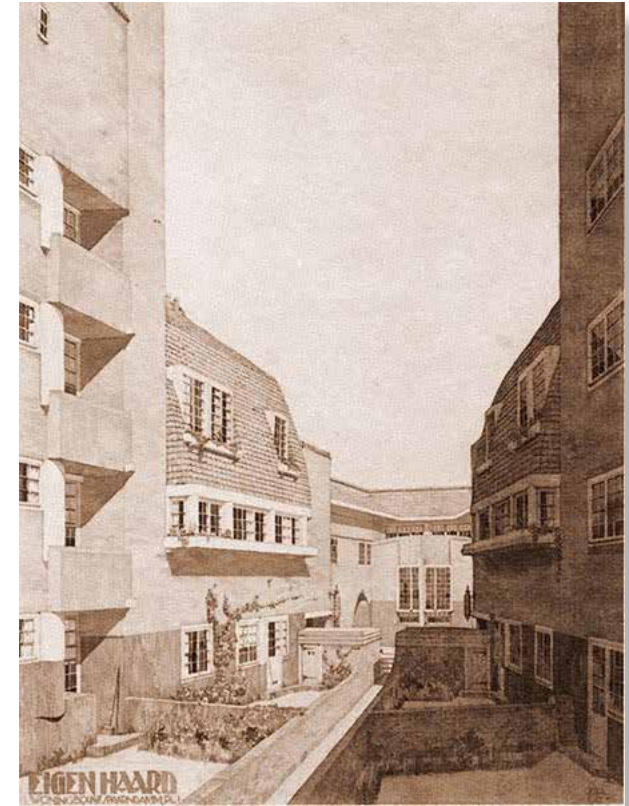
Ook valt op hoeveel versies van het torentje in de Hembrugstraat-gevel er bestaan. Op de schets hiernaast is het nog een miniatuur-toren die van een renaissance-gebouw geleend lijkt. Uiteindelijk wordt het een gerekte ui-vorm met nog maar weinig nuancering, een met dakpannen bekleed houtskelet.

De wereldwijd gebruikte bijnaam voor het langgerekte complex, het Schip, was het gevolg van het beschikbare perceel. Wanneer De Klerk rondom evenveel woonlagen had ondergebracht, was de binnenruimte een donker spelonk geworden. Hij zag de noodzaak om daglicht toe te laten tot de speelplaats van de kleuterschool en de tuinen van de bewoners. Daarom – en alleen daarom – is de ‘punt’ aan de zuidzijde in laagbouw uitgevoerd en daarom is daar het postkantoor gesitueerd.

Hij moest zich buigen over bruikbare plattegronden voor acht onregelmatig gevormde appartementen, de rest was eenvoudig en daar stak hij in de ontwerpfase ook niet veel tijd in. Op de binnenplaats, tegen het speelveld van de school, liet Eigen Haard een vergaderzaaltje bouwen, uiteraard naar ontwerp van De Klerk. Om dat zaaltje voor iedereen bereikbaar te maken was naast het postkantoor een doorgang vanuit de Oostzaanstraat gelaten.

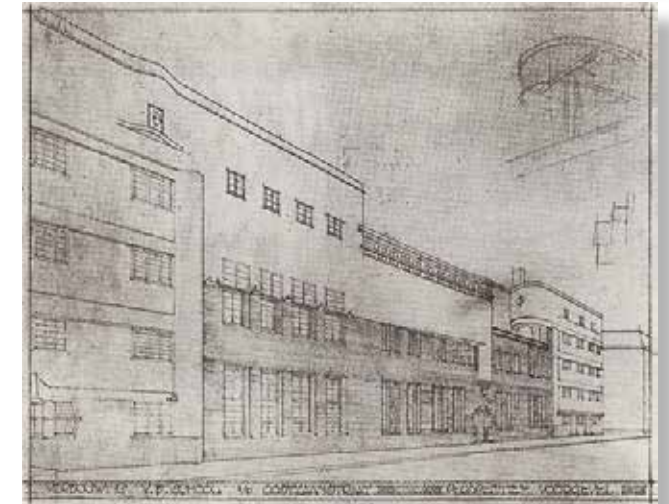
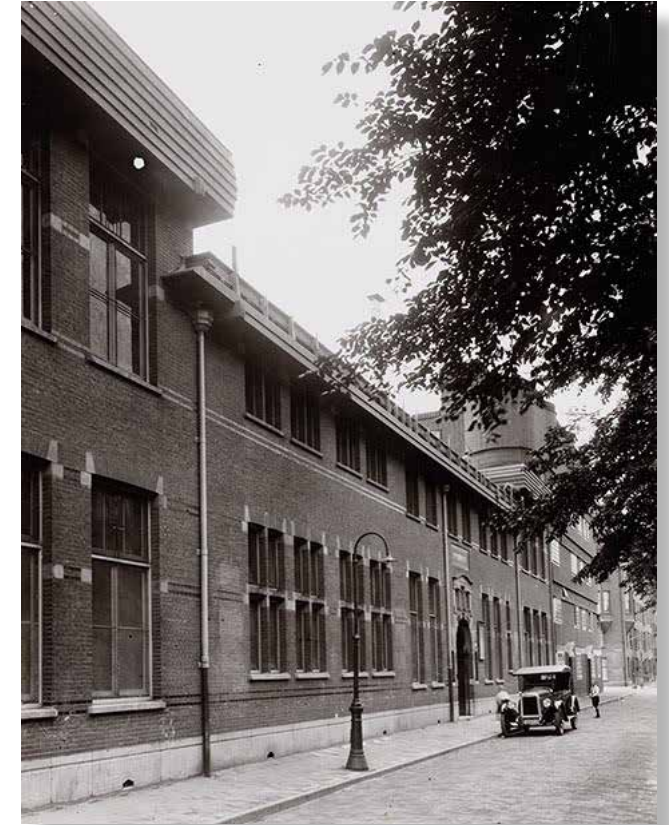
Michel de Klerk

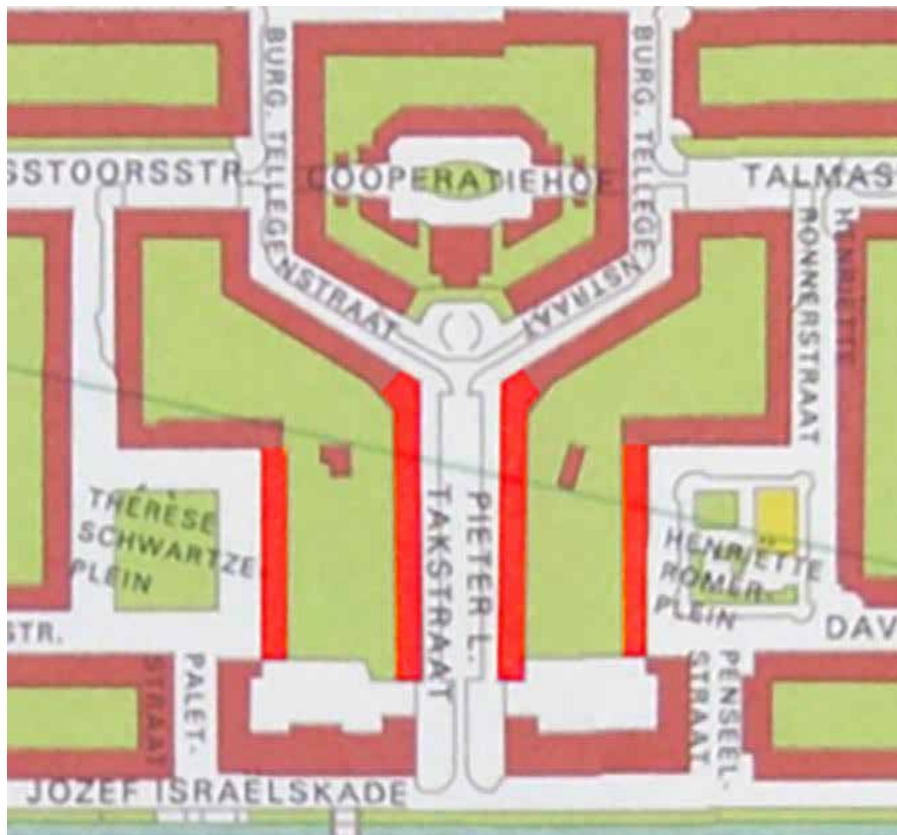
En dan de kleuterschool... De Klerk had onmiddellijk schetsen gemaakt hoe de school in laagbouw ingepast kon worden. Eigen Haard had er waarschijnlijk geen geld voor over omdat er geen centimeter woonoppervlak door gewonnen zou worden. Op de foto rechts zien we dat de bouw van het Schip al gereed is en de school nog steeds zijn oude vorm heeft. Het zal De Klerk een doorn in het oog geweest zijn. Toen hij overleden was heeft Publieke Werken in 1924-'25 alsnog een op-

bouw gerealiseerd in de stijl van de rest van het complex. Daarbij werd de ingang van de school gewijzigd. Het beeldhouwwerk erboven is van Hildo Krop.

Complex arbeiderswoningen in het Plan-Zuid van Berlage

Het was 1918 toen De Klerk de opdracht kreeg. Hij gaf direct aan dat hij voor dit project de hulp van een collega-architect wilde inroepen en stelde Piet Kramer voor. De linkse sympathieën van beide architecten zullen niet vreemd geweest zijn aan de keuze voor hen. Het werd zomer 1918 voor De Klerk en Kramer aan het tekenen sloegen en dat deden ze tot juli 1920. Het complex omvatte ook een groot aantal blokken: Henriëtte Ronnerplein 46-110, Thérèse Schwarzeplein 15-33 en P.L.Takstraat 1-31. Dat zijn de felrood gekleurde blokken op onderstaand kaartje. Gebouwd werd er van april 1920 tot november 1923.

Michel de Klerk

De Dageraad

In 1900 werd de Algemeene Arbeiders Coöperatie De Dageraad opgericht door journalist Pieter Tak, politicus Floor Wibaut, vakbondsman Henri Polak en dichter Herman Gorter. Grondbeginsel was een inkoopcombinatie voor arbeiders zonder winstbejag. Er kwam een eigen bakkerij en melkfabriek om behalve de prijzen laag te houden ook de hoogste kwaliteit te kunnen bieden. Daarnaast kwam er nog een kledingwinkel en een spaarbank. Deze coöperatie heeft tot 1963 bestaan.

De stap naar een eigen woningbouwvereniging was snel gemaakt en die werd in 1917 opgericht: Stichting De Dageraad. Zij wist beslag te leggen op een grondstuk waar eigenlijk een ziekenhuis gedacht was maar nu alsnog voor woningbouw vrijgegeven was.

Zomer 1917 ging het bestuur op zoek naar geschikte architecten en uit een bescheiden aantal werd Michel de Klerk voorgedragen omdat hij de man van de nieuwe stijl was. Men wist ook dat De Klerk nogal kostbare woonblokken in de Spaarndammerbuurt had ontworpen en alsnog viel de keus op Gulden en Geldmaker. Na een heftig debat binnenskamers kwam men daarop terug en ging de opdracht toch naar Michel de Klerk.

Links: Oneven zijde P.L.Takstraat met hierboven een schets voor de dakrand

Onder: De hoek P.L.Takstraat en Burg.Tellegenstraat; hoekoplossing door Piet Kramer

Vooral voor het blok aan de P.L.Takstraat heeft De Klerk diverse vormen uitgewerkt. Er zijn zeker vijf schetsmatige ontwerpen bekend en geen ervan is uitgevoerd. De bijzondere beweging in de dakrand heeft een heel andere oorsprong, dan is uitgevoerd. Dat blijkt uit de schets rechtsboven waarop te zien is dat er balkons gecreëerd zouden worden.

Het is moeilijk achteraf te bepalen welke de inbreng van beide architecten in het eindresultaat is geweest. We weten alleen dat het markante verenigingsgebouw op de hoek het werk is van Piet Kramer. We moeten tevreden zijn met het idee dat ze elkaar animeerden te experimenteren en dat is ook gebeurd. Het lijkt er op dat De Klerk tegen elke prijs wilde vermijden dat de blokken gelijkvormig werden en als een lint van woningen door de buurt zouden slingeren.

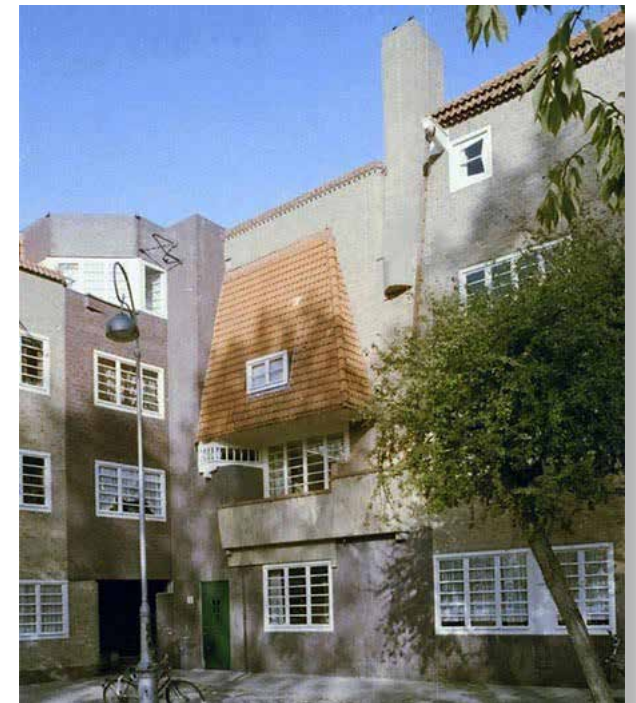
De tuinen achter de huizen aan straat en beide pleinen grensden aan elkaar. De achtergevels zijn – anders dan men gewend is – uitgewerkt en gedetailleerd als ware het een voorgevel. De tuinen achter de appartementen op de begane grond grensden aan een groot binnenterrein dat doorliep naar beide blokken aan het Thérèse Scharzplein en Henriëtte Ronnerplein.

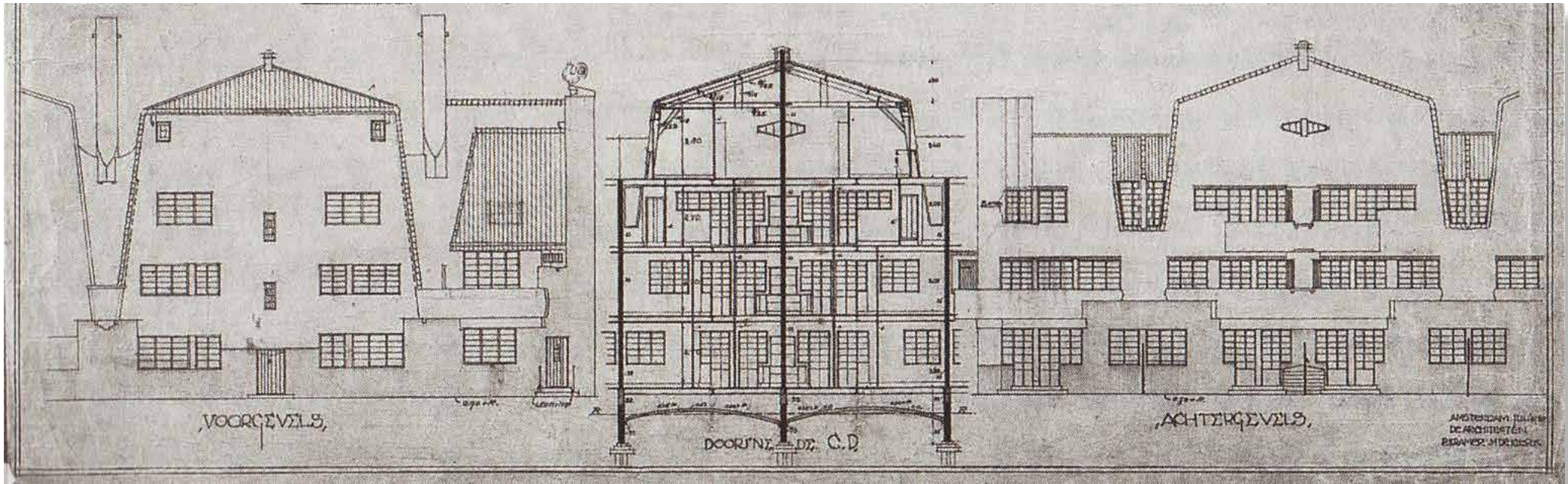

Beide blokken aan de pleinen achter de blokken aan de P.L.Takstraat lijken eenvormig maar verschilden iets in uitvoering. Elk blok bestaat uit vier eenheden waarin zes won in gen ondergebracht zijn en twee halve eenheden die moesten aansluiten op nog te ontwerpen haaks er op staande blokken die De klerk echter nooit meer realiseerde. Die aansluitingen zijn dus mislukt, vooral omdat de uitvoering ervan veel eenvoudiger was dan De Klerks blokken. Hij kreeg zowaar een keer lof toegezwaaid van vakbroeders voor zijn gedurfde oplossing. De bouw ervan werd een ramp door een serie stakingen die jaren vertraging opleverden. Toen de blokken helemaal klaar waren was het november 1923, drieënhalf jaar na bouwbegin. Wet-houder De Miranda had dat moment niet afgewacht en de blokken juli 1922 officieel geopend.

Michel de Klerk

De nachtmerrie rond de bouw van deze blokken was nog niet teneinde. De constructie van sommige onderdelen, vooral de kozijnen, waren een bron van lekkages, zo erg dat Piet Kramer enkele jaren later de meeste ramen wijzigde in meer traditioneel geconstrueerde en ze daarbij meteen groter maakte omdat sommige woningen donkere hollen waren waar het daglicht nauwelijks kans kreeg. Dat heeft tot gevolg gehad dat we nog maar gedeeltelijk een indruk hebben van wat De Klerk met de blokken voorhad en dat hoofdzakelijk aan de straatzijde. De achtergevels werden flink verbouwd en dat werd bij de renovatie van 1983 nog eens dunnetjes overgedaan. Daarbij werd ook de hele plattegrond overboord gegooid en opnieuw ingedeeld.

Michel de Klerk had nu een aantal opdrachten achter elkaar gekregen maar nog steeds kon hij daar moeilijk van rondkomen. Hij kreeg echter van meerdere kanten ondersteuning en klusjes toegeschoven. Door het werk aan het Hillehuis had hij architect een projectontwikkelaar Herman (Jr) Baanders leren kennen die hem zijn verdere leven bleef protegeren. Baanders, telg uit een geslacht van architecten) was de architect van o.a. het Amsterdams Lyceum en ging ook werken in de stijl van de Amsterdamse School. De Klerk kon vrijelijk gebruik maken van een werkkamer en de technische outillage van Baanders' bureau.

Michel de Klerk

Boven: Deel definitieve architectentekening van Dageraad-blokkenaan de pleinen; voor- en achtergevel, doorsnede en aansluitingen

Onder: De uiteindelijke bebouwing op de rest van het plein

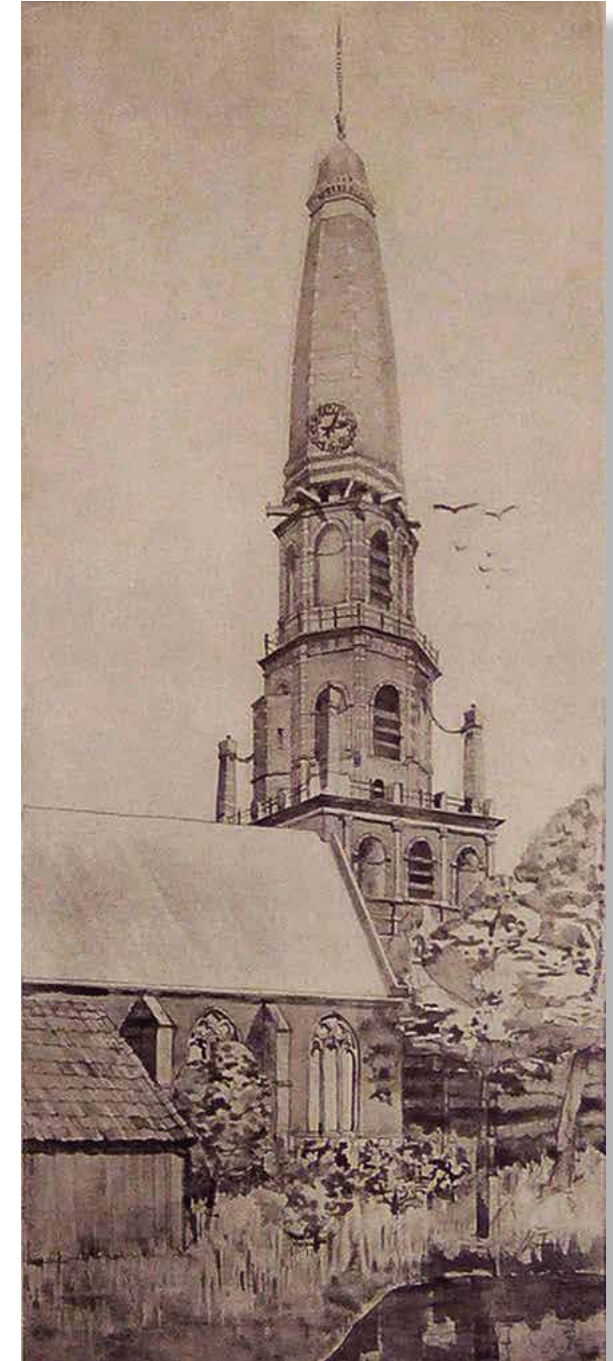

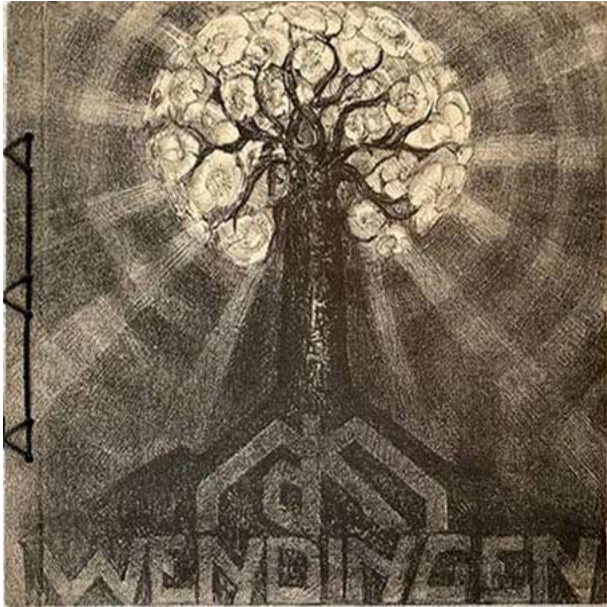

Michel de Klerk was nogal teleurgesteld in het werken voor woningbouwverenigingen en projectontwikkelaars. De elementen waar hij zijn ziel en zaligheid in legde werden wegbezuinigd of zodanig gewijzigd dat ze goedkoper te verwezenlijken waren maar niets meer met het oorspronkelijke ontwerp te maken hadden.

De crisis in de bouwwereld deed de rest; de voortdurende oorlog tussen bouwbedrijven en personeel woedde juist bij de grotere projecten en De Klerk leed er – als communist – onder. Na zijn werk voor De Dageraad keerde hij dit soort werk de rug toe. Zijn carrière als architect van grote woningbouwprojecten had nog geen tien jaar geduurd. Hij probeerde voortaan particuliere opdrachten te krijgen, maar ook bij particulieren speelde geld altijd een beslissende rol. Een volgende teleurstelling werd het ontwerp voor een grote villa met bootshuis in Wassenaar (hierboven). Alle tekeningen waren gereed toen de bouw op het laatste moment afgeblazen werd. In plaats van architectenwerk stortte hij zich op restauraties zoals de toren van de Hervormde kerk in IJsselstein. Maar de geschiedenis herhaalde zich en de gigantische nieuwe opbouw werd gereduceerd tot een simpele bekroning. De bewoners rekenen zich vandaag rijk met een ontwerp van de wereldberoemde architect van de Amsterdamse School maar het resultaat was voor De Klerk de zoveelste teleurstelling.

Michel de Klerk

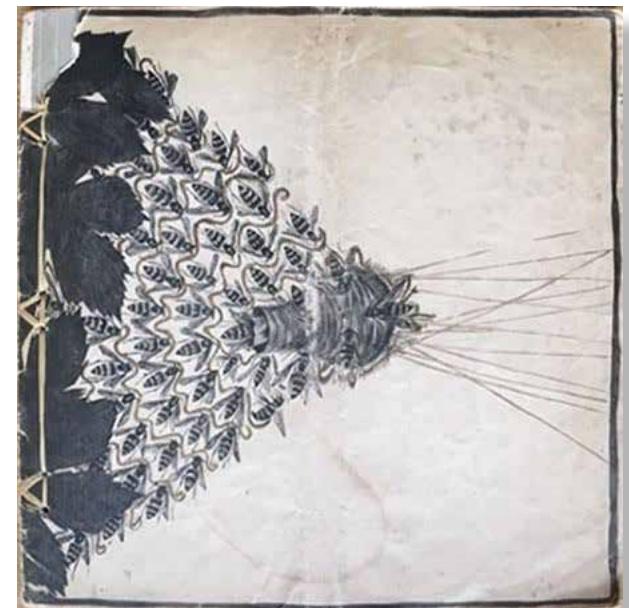

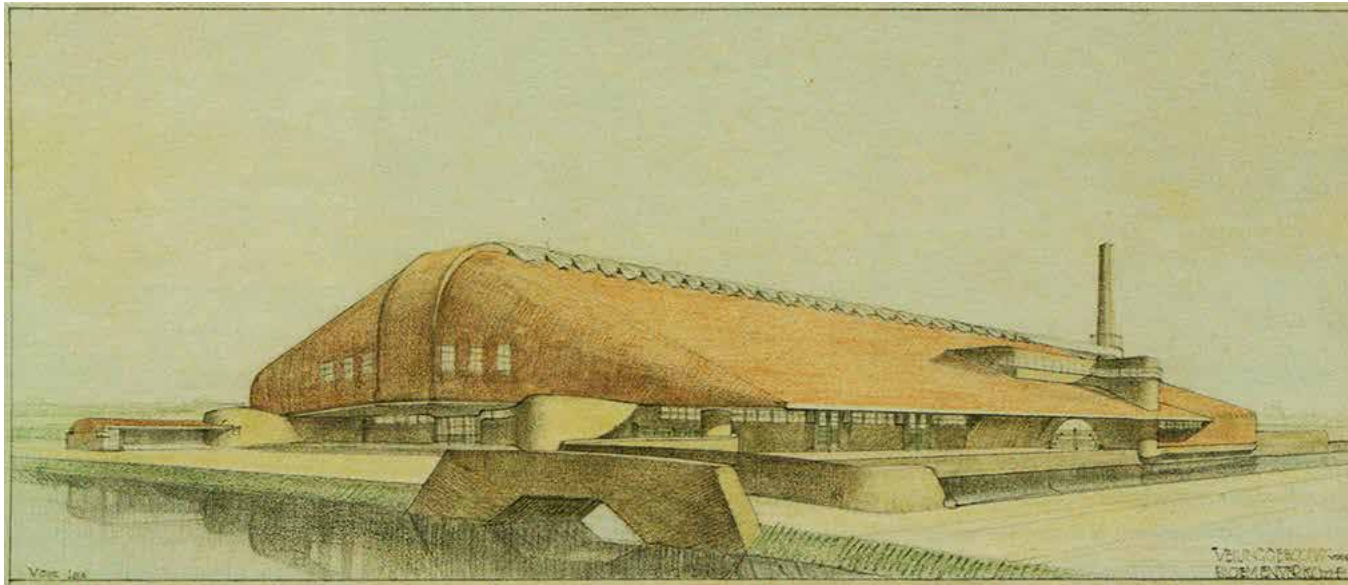
Wendingen

Wendingen was een tijdschrift dat verscheen van 1918 tot 1932 als orgaan van het Genootschap Architectura et Amicitia. De architect H.Th.Wijdeveld was als hoofdredacteur en vormgever de drijvende kracht achter dit 'maandblad voor sieren en bouwen', dat opzien baarde door de vernieuwende typografie. Behalve dat was er het buitenissige formaat van 33 x 33 cm en de Japanse bindwijze, waarbij de vellen aan één zijde werden bedrukt en in de rug gebonden met raffia. Er kwamen in totaal 119 edities uit. In de eerste drie jaargangen kwam een technisch gedeelte voor met bouwkundige informatie.

Voor ieder nummer werd een architect of kunstenaar gevraagd het omslag te ontwerpen. Michel de Klerk werd een aantal keren gevraagd die taak op zich te nemen, wat hij met zichtbaar plezier deed. Op deze pagina ziet u een aantal voorbeelden van zijn omslagen. Toen Wijdeveld hem vroeg om vast redacteur te worden bedankte De Klerk echter voor de eer.

Ter gelegenheid van de dood van De Klerk bracht Wijdeveld vijf nummers uit die elk een ander aspect van het kunstenaarschap van De Klerk belichtten.

Links: Eerste ontwerp van het veilinggebouw Bloemenlust in Aalsmeer

Onder: Tweede ontwerp waarin De Klerk zoveel mogelijk van het bijzondere dak verwerkte maar ook dat mocht niet doorgaan. Daaronder het interieur van de veilinghal en de armzalige gevel die er uiteindelijk aan de straat kwam.

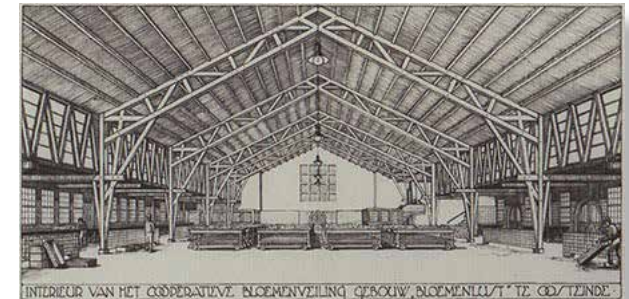
Coöperatieve Bloemenveiling Bloemenlust Aalsmeer

Het ontwerp voor de blokken op het Henriëtte Ronnerplein en Thérèse Schwartzplein leverden Michel de Klerk twee opdrachten in Aalsmeer op. Op voordracht van de voorzitter van de veiling werd De Klerk uitgenodigd om een ontwerp te maken voor een nieuwe veilinghal aan de Oosteinderweg. Hij tekende een grote hal met overkragend dak van enorme afmeting dat de gevels eronder volledig ondergeschikt maakte. Over het dak was een brede band getrokken die doorgetrokken werd naar de ingangspartij. In de nok waren talloze bovenlichten opgenomen die voor verlichting van de binnenruimte konden zorgen.

De beperkte financiële mogelijkheden van de veiling lieten De Klerk's vondsten de een na de ander verdwijnen. Steeds werden verdere vereenvoudigingen opgedragen tot er een ordinaire fabriekshal overbleef. Barendsen heeft De Klerk niet kunnen behoeden voor de zuinigheid van het bestuur.

Dat dit gebouw tot rijksmonument werd verheven heeft ongetwijfeld meer met de faam van de ontwerper te maken dan met een monumentaal uiterlijk.

In de loop der jaren zijn aan dit veilinggebouw grote oppervlakken aangebouwd met zo mogelijk nog triester uiterlijk. Vandaag wordt de hal gebruikt door indoor-beachvolleyballers.

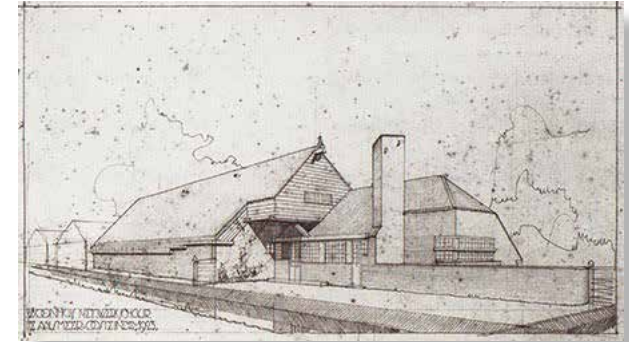

Woonhuis Barendsen Aalsmeer

Het veilinggebouw Bloemenlust werd dus geen groot succes maar het woonhuis van Albert Barendsen, de voorzitter van veiling Bloemenlust, pakte beter uit. Barendsen was onder de indruk geraakt van beide blokken voor De Dageraad.

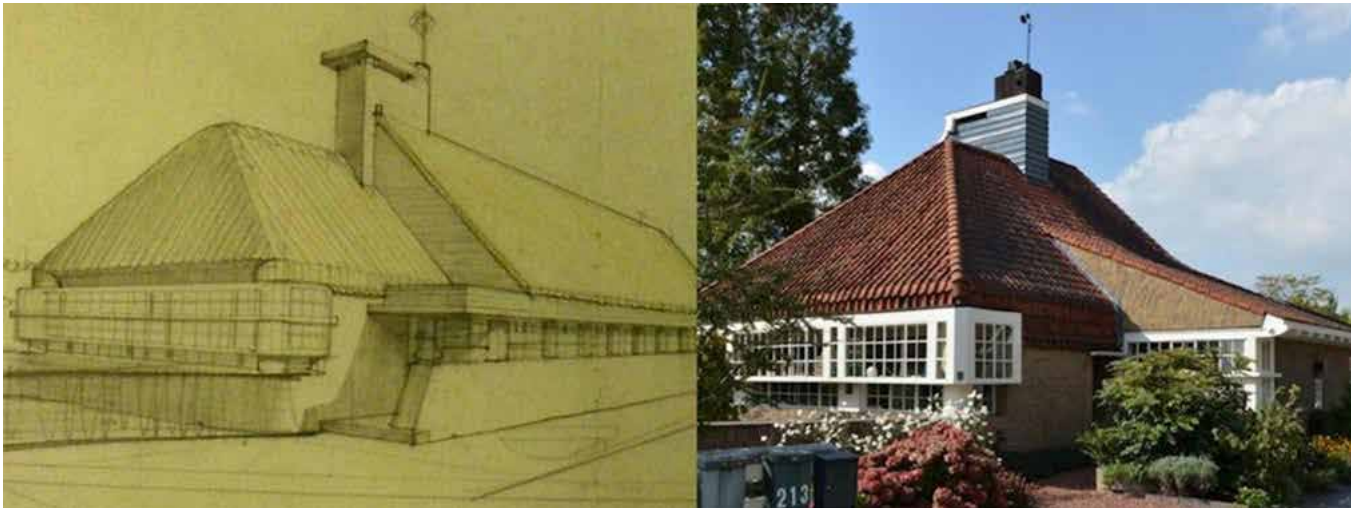
In maart 1923 tekende De Klerk voor hem woonhuis en tijdens de bouw vanaf augustus 1923 kreeg De Klerk heel wat positievere input van Barendsen dan voor de veilinghal. De Klerk zocht samenwerking met Jan Frederik Staal voor dit project en kreeg die van Staal's echtgenote Margaret Staal-Kropholler die zich vooral met het interieur bezighield. Het woonhuis was gekoppeld aan een grote bloemenschuur. Dat geeft het woonhuis hoogte die niet ingevuld werd; op de verdieping is alleen een extra slaapkamer ondergebracht, voor de rest is het in feite een bungalow.

Dit moet voor Michel de Klerk een heerlijke opdracht geweest zijn. Hij kreeg ongekend veel vrijheid in de verwezenlijking van dit project, dankzij de gulheid van zijn opdrachtgever. Het resultaat is dat het woonhuis er vandaag nog steeds staat en een voorbeeld van een huis in de stijl van de Amsterdamse School. Het is inmiddels rijksmonument en staat er nauwelijks gewijzigd nog steeds te stralen. De Klerk kreeg het gedaan dat de schuur vanaf de straat nauwelijks invloed uitoefent op het beeld van het woonhuis.

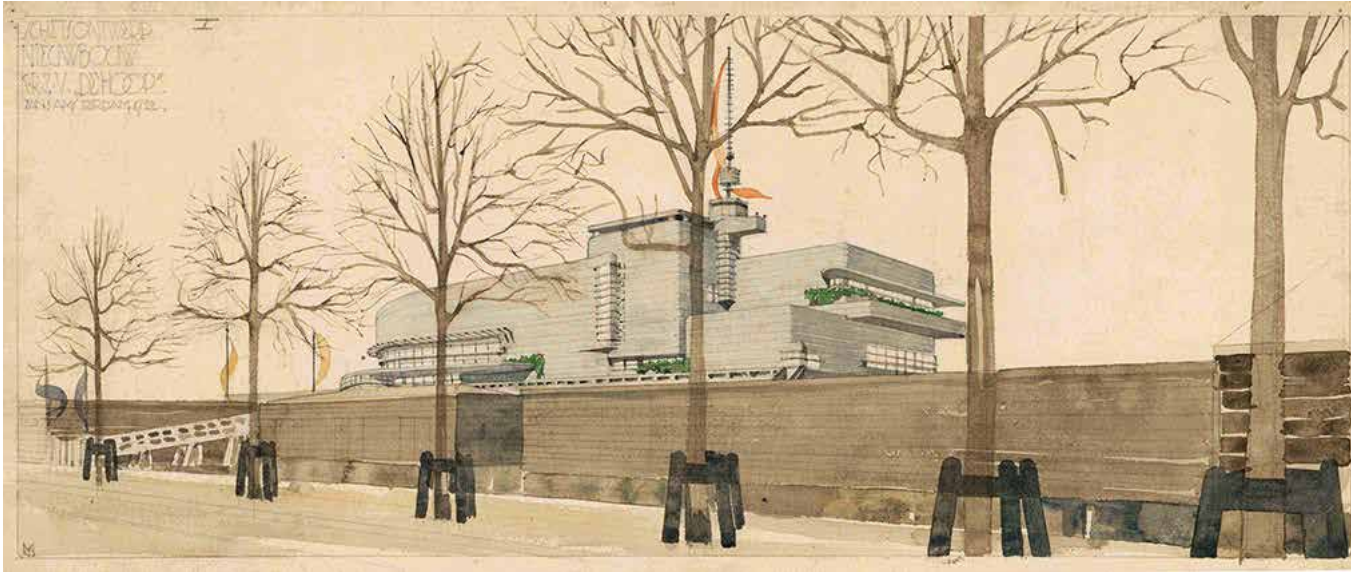
Boven: Eerste schetsontwerp van de bloemenschuur achter het huis.

*Onder: Interieurfoto van het 'Gesamtkunstwerk'
Links: Schets en eindresultaat (foto J.F. Berghoef)*

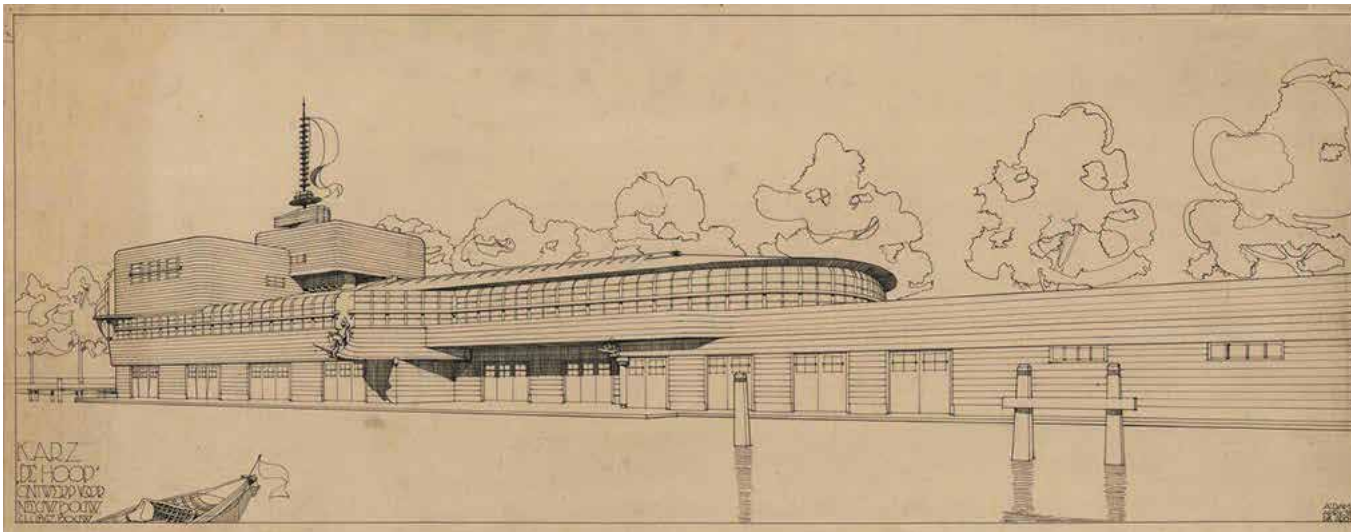
Michel de Klerk

Clubhuis Koninklijke Amsterdamse Roei- en Zeilvereniging De Hoop

De Klerk groepeerde een aantal verschillende volumes rond een zogenaamd binnenplein onder de vlaggenmast. Kenmerkend zijn de rond de hoeken doorlopen ramen. Ook in de rest van het gebouw speelt De Klerk met 'linten' van ramen die speels verdeeld zijn over de houten wanden (zie ook foto volgende pagina). Het ontwerp beoogt een vrije blik van de ene naar

Michel de Klerk

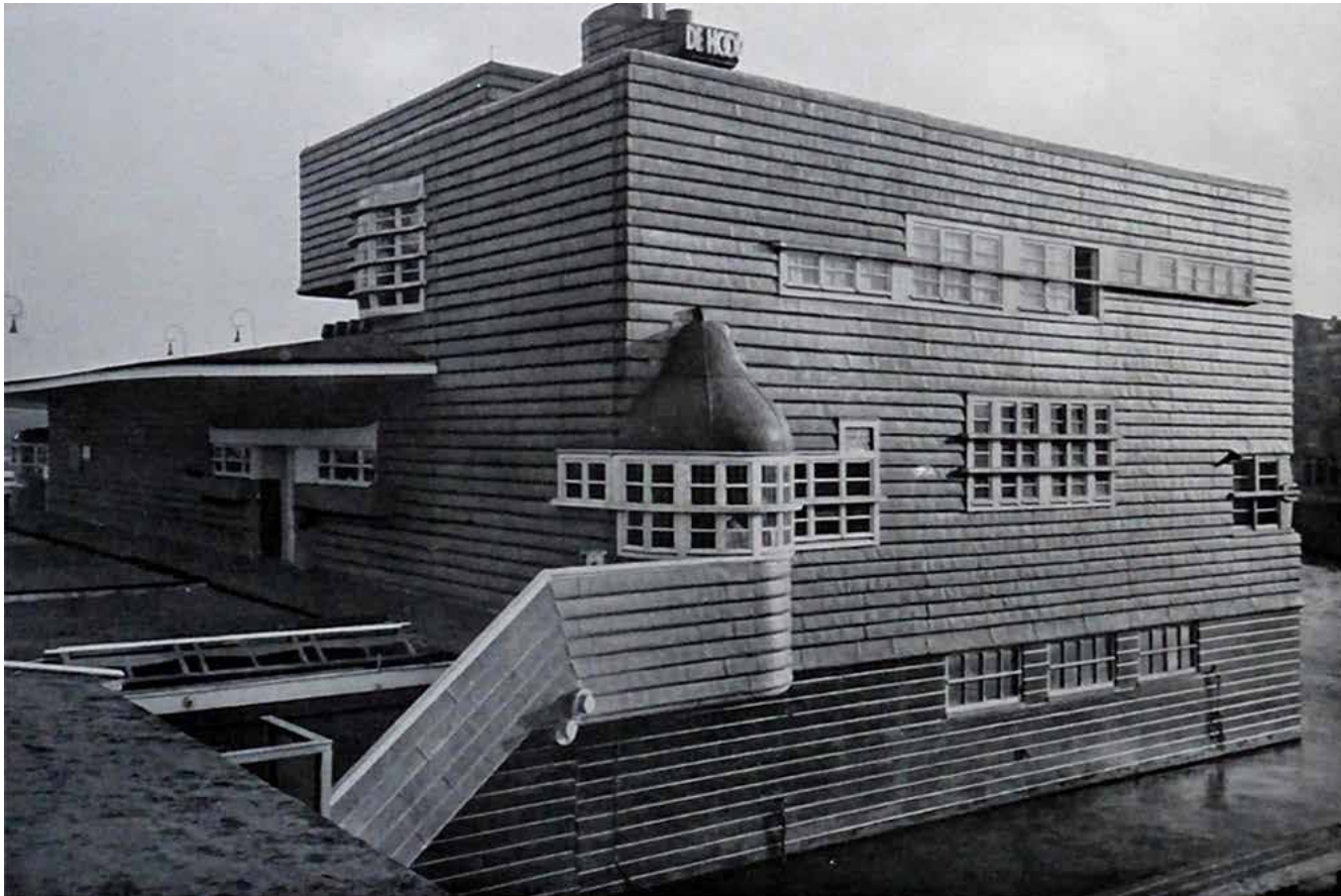
Behalve door Michel de Klerk zijn voor dit clubhuis vanaf 1897 diverse ontwerpen gemaakt en ook uitverkoren om dan toch niet uitgevoerd te worden. Architecten die ontwerpen instuurden waren J. Ingenohl, H. Th. Wijdeveld, W. Kromhout en J.M. van der Meij. Steeds was geldnood bij De Hoop de reden dat de bouw niet doorging. In 1921 lukte het De Klerk de opdracht te verzilveren en hij bouwde in 1922-'23 een nieuw clubhuis aan de Weesperzijde ter hoogte van de IJsbreker.

Links: Twee ontwerpschetsen van het clubgebouw. De Klerk laat linksonder in het midden hoe het gefundeerd zal worden; het komt te staan op een vlonder boven het water. Linksboven een vroege schets gezien vanaf de Weesperzijde. Daarop is wél duidelijk gemaakt dat het gebouw in het water staat en via een brug betreden wordt.

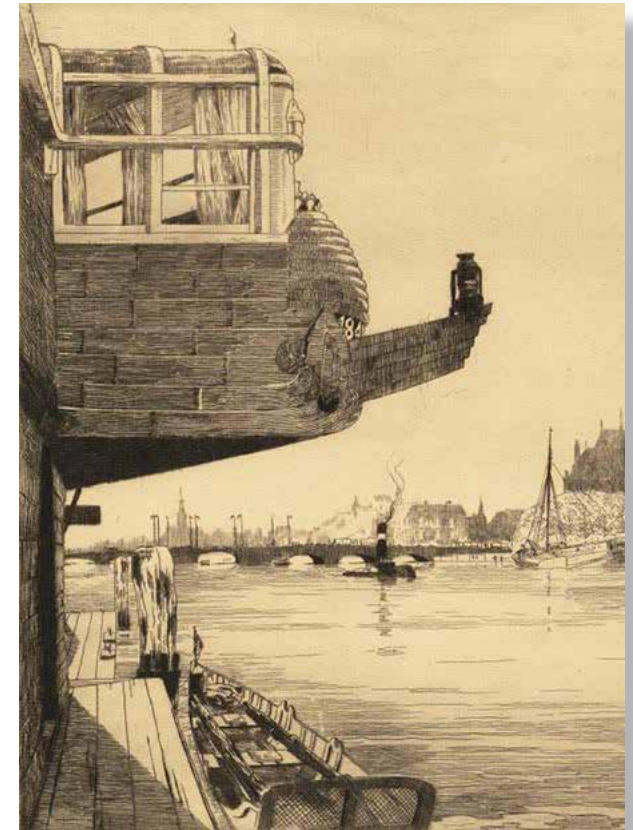
Onder: Het clubgebouw tijdens een roeiwedstrijd

de andere ruimte. Tegelijk wordt wel duidelijk gemaakt dat een andere ruimte betreedt wordt waar andere activiteiten plaatsvinden. De Klerk had de indruk gekregen dat hij een zekere vrijheid zou hebben om tijdens de bouw details verder uit te werken. De aannemer Staal & Haalmeyer beklagde zich bij het bestuur van de vereniging dat De Klerk bezig was zeer kostbare wijzigingen aan te brengen, waarop deze een aantal keren tot de orde geroepen werd. Bij de opening op 9 mei 1923 noemde de Duitse collega-architect Erich Mendelsohn De Hoop een meesterwerk. Het hele gebouw werd in hout opgetrokken en dat bezuurde De Hoop. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het gebouw door houtroof zodanig vernield dat het in 1952 opnieuw opgebouwd moest worden naar ontwerp van Auke Komter. Ook dat gebouw staat er niet meer ongeschonden bij; in 2009-'10 vond een verbouwing en uitbreiding plaats.

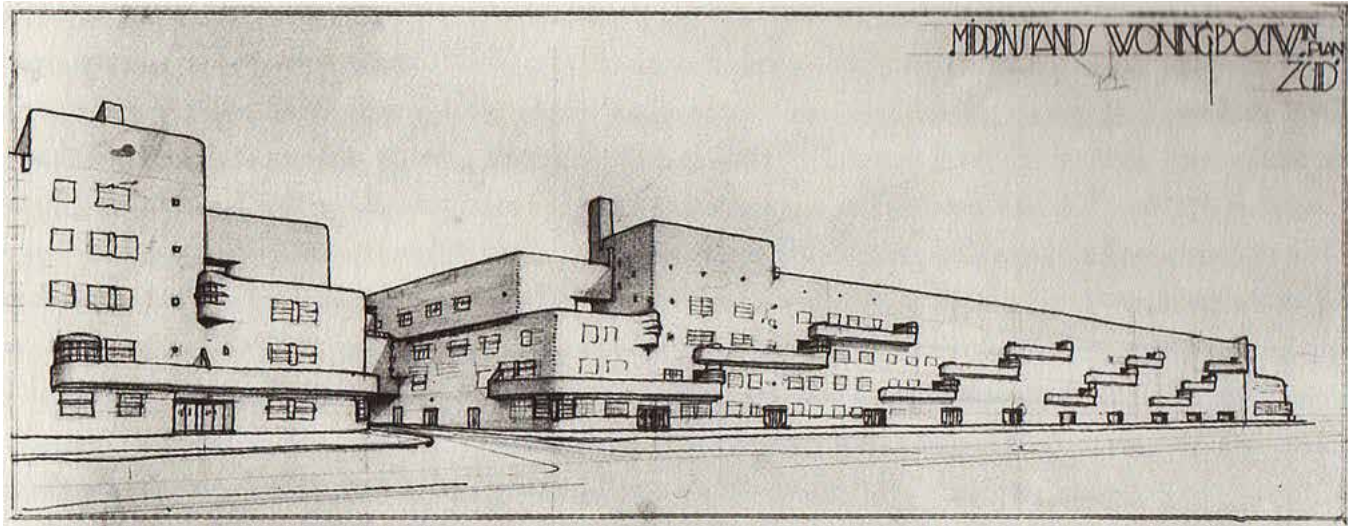
Michel de Klerk

Boven: De Punt, de uitkijkpost op de finish, was een onderdeel van het ontwerp van De Klerk. Ook na de sloop werd dit onderdeel op het nieuwe clubhuis geïnstalleerd.

Klik deze afbeelding om een 3D model te bekijken

Links: Voortvarend tekende De Klerk voor de Amstellaan meteen twee blokken terwijl hij er maar één toegewezen kreeg

Onder: De zijgevels van bovenstaande blokken stonden in de Kromme Mijdrechtstraat die De Klerk tot aan het Meerhuizenplein invulde, inclusief de winkels op de hoeken.

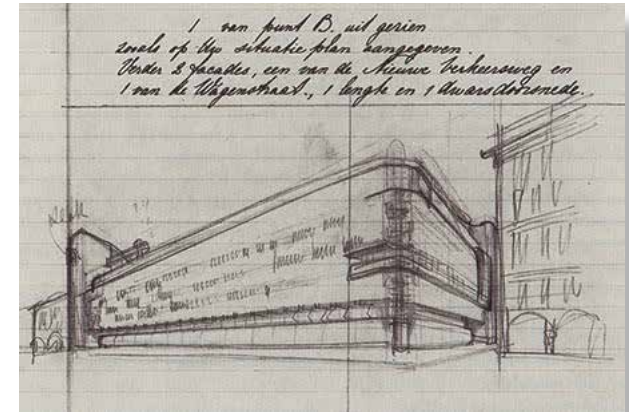
Daaronder een foto van de façade in de Amstellaan

Façade woonblokken Amstellaan (Vrijheidslaan) en omgeving

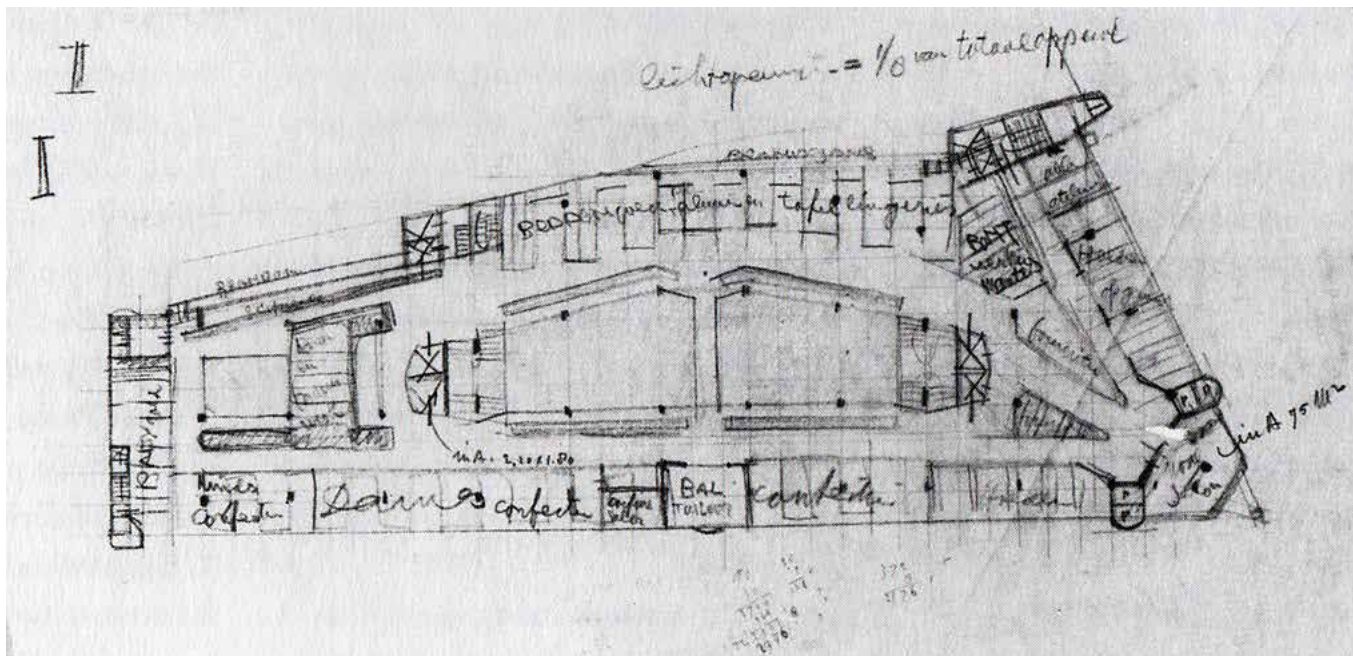
De schaarste aan bouwmaterialen en daardoor de hoge kosten ervan hadden de particuliere bouw vanaf 1915 nagenoeg stilgelegd. In 1920 begon die activiteit ook in Amsterdam weer op gang te komen. In het Plan-Zuid van Berlage waren nog grote delen onbebouwd. Begin 1920 zette Amstel's Bouwvereniging een groot plan in werking voor woonblokken aan de Amstellaan, Kromme Mijdrechtstraat en Meerhuizenplein. De werkelijke bouw zou door zo'n 70 aannemers verricht worden onder een gezamenlijke architectuur. Een viermanschap zette de grote lijnen uit; dat waren A.R.Hulshoff voor Publieke Werken en de architecten Gratama, De Meyer en Staal. Een groot aantal architecten werd uitgenodigd de gevels vorm te geven en Michel de Klerk was er één van. Hij kwam een aantal oude kennissen tegen waar hij eerder mee samenwerkte, zoals Kramer, Wijdeveld en Kropholler. Dit was de geboorte van de 'schortjesarchitectuur'. De architecten hadden niets te maken met plattegronden, trappenhuisen of zelfs de achtergevels. Dat was voorbehouden aan de diverse aannemers die soms hun eigen architect meebrachten. Dit leidde wel tot hilarische toestanden met ramen in trappenhuisen die op voethoogte daglicht moesten toelaten. De bouw nam vanaf voorjaar 1922 een kleine anderhalf jaar in beslag en De Klerk had bij zijn gevels met drie verschillende aannemers te maken.

Het noodlot wilde dat alle projecten, die De Klerk nog onderhanden had, nooit afgemaakt zouden worden. Het belangrijkste werk was het ontwerp voor een vestiging van De Bijenkorf in Den Haag. In de zomer van 1923 werd bekend dat de Bijenkorf daar een vestiging wilde openen en werd gelijk bedolven onder aanbiedingen van architecten die deze attractieve opdracht wilden binnenslepen. De directie trok haar eigen plan en nodigde architecten naar eigen keuze om deel te nemen aan een prijsvraag. Dat waren Staal, Kramer, Otten, Luthmann en het bureau van A.D.N. van Gendt. Frits Staal schreef een lange brief aan de directie waarin hij een lans brak voor Michel de Klerk en die werd zowaar eveneens uitgenodigd. Alle architecten kregen van een eigen ingenieur van het concern een plattegrond van het beschikbare terrein met een pilarenplan. De Klerk leverde een schetsplan in waaruit bleek dat hij als enige der architecten twee grote lichtschachten had gepland waardoor alle verdiepingen van daglicht werden voorzien. Hij gebruikte daar niet meer dan 1/8 deel van het vloeroppervlak voor. Hij stortte zich om te beginnen op de indeling van de verkoopruimte en maakte voor zover bekend alleen een schetsje van de gevel aan de Grote Marktstraat. Verder zou hij nooit komen door zijn plotseling overlijden.

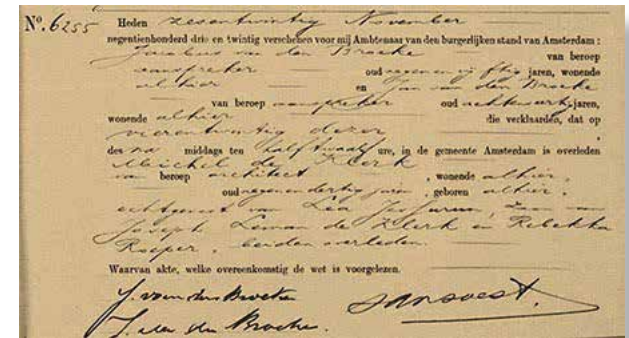
De Bijenkorf Den Haag werd uiteindelijk ontworpen door Piet Kramer die hiermee definitief zijn faam vestigde. Kramer had diverse ideeën van De Klerk in zijn ontwerp opgenomen. Ook hij verwerkte een lichtschacht (atrium) in het vloeroppervlak en ook nam hij de uitrooiende etalages over. Hij trok voor decoratie en inrichting een aantal kunstenaars aan. De glas-in-loodramen zijn van Pieter Hofman en Henri van der Stok. Het tapijt (3200m²) werd ontworpen door Kramers echtgenote Johanna van der Weijde en de beeldhouwwerken zijn van Johan Polet, Louise Beijerman en Hendrik van den Eijnde. In 1962 werd het gebouw gerenoveerd en in 1997 nog eens waarbij het merendeel van de wijzigingen teruggebracht werden naar het oorspronkelijke ontwerp.

Op de avond van zijn negenendertigste verjaardag, 24 november 1923, overleed Michel de Klerk aan de gevolgen van een longontsteking. Zijn plotselinge dood bracht onder zijn vrienden en kennissen een schok teweeg en ook de pers besteedde veel aandacht aan zijn verscheiden. Van het tijdschrift *Wendingen* verschenen vijf speciale nummers om zijn werken in verschillende disciplines te belichten. Voor korte tijd ontaalde dit in een heldenstatus met kreten als “alleen navolgers zijn denkbaar, geen opvolgers” en “een ramp voor de bouwwereld”. Feit was dat die bouwwereld inmiddels te maken kreeg met veel technische gebreken aan scheppingen van de Amsterdamse School die handenvol geld kostten om in orde te brengen. Het ‘Nieuwe Bouwen’ brak door en een paar jaar na zijn overlijden was men De Klerk nagenoeg vergeten. Het was pas ruim ná de Tweede Wereldoorlog dat de stijl weer waardering kreeg en inmiddels trekt de voorman van deze stijl vanuit alle uithoeken van de wereld grote drommen naar zijn scheppingen. Wonderlijk genoeg ontstond die waardering niet in Nederland maar in de Verenigde Staten. Michel de Klerk zal meer als kunstenaar in herinnering blijven dan als architect. Het was een lijdensweg voor hem dat een architect als kunstenaar altijd afhankelijk is van de bereidheid van een cliënt om te investeren in het kunstwerk.

Het onderhanden werk werd door het bureau van Baanders overgenomen. Het gaat daarbij hoofdzakelijk om de kerktoren in IJsselstein. De voorbereidingen voor de bouw van de villa in Wassenaar werden stilgelegd en de dood van De Klerk werd aangegrepen om de bouw af te blazen. Vermeld moet nog worden dat zijn vriend Karel de Bazel op 28 november 1923 op weg naar de begrafenis van De Klerk in de trein vanuit zijn woonplaats Bussum plotseling overleed aan de gevolgen van een longaandoening.

Al die tijd – en zeker in deze kolommen – is het stil geweest rond De Klerk’s echtgenote en hun kinderen. Lea de Klerk-Jessurun (1881-1942) bleef achter met twee kinderen, Edo (1918-1943) en een kind dat nog onder privacy-embargo rust. Of dat nog leeft en van welk geslacht is onduidelijk. Om niet in armoede te vervallen kreeg Lea bij *Architectura et Amicitæ* een baan als administrateur. Zij woonde het laatst in de Volkerakstraat 45 in de Rivierenbuurt. De Tweede Wereldoorlog betekende voor dit Joodse gezin het einde via deportatie naar vernietigingskampen in Duitsland. Lea werd op 19 november 1942 vermoord in Auschwitz. Zij werd 61 jaar oud. Edo stierf op 2 april 1943 in Sobibor. Hij mocht maar 24 jaar oud worden.

Boven: Overlijdensakte Michel de Klerk

Tekst en opmaak

Theo Bakker - mei 2021

Verantwoording

De afbeeldingen komen uit het Stadsarchief Amsterdam en diverse sites op het internet
De tekst van dit stuk is gebaseerd op biografieën en beschouwingen zoals:

- *Frans van Burkom voor het Biografisch Woordenboek van Nederland*
- *Biografische schets in Het Nieuwe Instituut*
- *Het boek Michel de Klerk, architect and artist of the Amsterdamse School, door Manfred Bock e.a., uitgegeven door NAI Rotterdam 1997*
- *Groepsstudie Kunsthistorisch Instituut van de UvA, De Amsterdamse School in Ons Amsterdam jg.1973, online via : www.theobakker.net/Amsterdamseschool*
- *Wendingen, Platform voor de Amsterdamse School*
- *Wikipedia*

De redactie heeft moeite gedaan de rechthebbenden te vermelden maar vooral met internet-publicaties is dat soms moeilijk. Meent u rechthebbende te zijn, zo verzoeken wij u zich bekend te maken: webmaster@theobakker.net

De topografische bijzonderheden van Amsterdams ontwikkeling

Middeleeuws Amsterdam

- De cope-ontginning van Amstelland
- Poerte ende Vrihede van Amstelredamme
- De eerste 300 jaar in het bestaan van Amsterdam
- Stadspoorten op de Nieuwendijk
- Is de Nieuwezijds wel gegraven?
- De kop van de Nieuwendijk, een 14^e-eeuwse stadsuitbreiding
- De Boerenwetering en zijn loop door Amsterdam
- Hoe oud is het Damrak als kade langs de Amstel?
- Middeleeuwse kloosters van Amsterdam
- Het Sint Anthonius gasthuis (Leprozenhuis)
- * Het Leprozenhuis te Amsterdam, I. H. van Eeghen 1955
- Het Kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven
- In den Uutersten Nesse bider Amstel; Kloosters en Binnengasthuis
- De metamorfose van die Plaetse tot de Dam
- Amsterdam, van Heren, van bisschoppen en van graven
- Amsterdam, van Hoeken en Kabeljauwen
- Pacificatie, Satisfactie & Alteratie
- Schuilkerken in Amsterdam, Anneke Huijser
- Het Papeneiland

Amsterdams nijverheid, handel en transport

- Markten van Amsterdam (locaties door de eeuwen gevolgd)
- * Botermarkt en Kaasplein, Dr. A. Halberstadt 1910
- Beurtvaarders, trekschuiten en overzetveren
- Middeleeuwse bierbrouwerijen in Amsterdam
- Vroege industriegebieden: Stadsrietlanden, Zaagmolensloot, Mennonietensloot, Overtoomsevaart, Kwakerspoel en Zaagmolenbuurt
- * Molens in Stadsrietlanden, Mr. J. H. van den Hoek Ostende
- * Het einde van de korenmolens op de bolwerken aan de Singelgracht, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1972
- * Precario en Windgeld, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1969
- Geschiedenis van Rederij J.H. Bergmann
- Geschiedenis van Rederij Boekel

○ = elders in de lijst ook al genoemd * = ondersteunend artikel van andere auteur

- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- De geschiedenis van de Haarlemse tram (NZH)
- De geschiedenis van de Waterlandse tram (NHTM)
- Straattypen en standwerkers
- Straathandel
- Stadschroniqueurs in de 17^e en 18^e eeuw
- Topografische tekenaars in Amsterdam
- Topografische fotografen in Amsterdam
- Amsterdamse architecten
- Wereldtentoonstelling van 1883
- Samuel Sarphati, visionair en entrepreneur
- Casino, Muis Sacrum en Huize Bob
- Van Liesveldsche Bijbel tot Beursplein 5: Bible Hotel
- Brouwerij De Hooiberg & Die Port van Cleve
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij
- Pleisterbeeldengieter Carel Sartori, Anneke Huijser

Amsterdam havenstad

- Zeehaven in beweging, alle locaties tot WOII
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- * Opkomst der Amsterdamse haven, W. H. M. de Fremery
- * Geschiedenis Amsterdamse scheepsbouw, Dr. L. van Nierop
- * Scheepsbouw te Amsterdam in vroeger eeuwen, F.G.M. Douwes
- Van Petroleumhaven tot grootste benzinehaven ter wereld

Stadsuitleg 1578-1596

- Stadsuitleg en de omringende waterschappen en gemeenten
- De Eerste en Tweede Uitleg 1578-1596
- Rembrandtplein, metamorfose van een onbedoeld plein
- Vlooienburg & Zwanenburg
- De Haarlemmerbuurt, verdeeld over 2e en 3e Uitleg
- De eerste Joodse gemeenten en hun synagogen

Stadsuitleg 1609-1700

- De Derde en Vierde Uitleg 1609-1700
- Masterplan of toeval? Over de Derde en Vierde Uitleg

- Die Verheelinghe; geschiedenis van de Leidsegracht
- De Amsterdamse schans en bolwerken
- De Trapjesschans, een nijver stukje Schans
- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- De vijf grote wagenpleinen
- Het ontstaan van de Jordaan
- Gangen en hoven van de Jordaan
- De vertraagde bebouwing van de Driehoekstraat
- De Plantage, een geslaagde mislukking
- Amstelkerk, noodgebouw met eeuwigheidswaarde

Stadsuitleg 1877-1921

- Annexaties 1877-1921
- Huisnummering in Amsterdam (1796-1876)
- Stadsontwikkeling en de politiek
- Spaarndammerbuurt en Zeeheldenbuurt
- Van Smalle Pad tot Planciusstraat
- Het Museumkwartier en de Waskaarsenfabriek
- Stads- en Godshuispolder, een stukje Amsterdam in de polder
- De Da Costabuurt en de Réveilbeweging, Ria Scharn
- * Westerplantsoen in de Zeeheldenbuurt, A. Huyser
- * De wet kent geen steden, Drs. J. P. Janse, 1992 (annexatie Nieuwer-Amstel)
- * Dorpse straten in de stad, Ph. Spangenberg 1995-1996
- Het IJ en de IJpolder

Amsterdam-Noord

- Volewijkenlanden en Buiksloterham, de ruggegraat van Noord
- De geschiedenis van de Waterlandse tram
- Industrie Buiksloterham door Wim Huissen
- ENTOS door Wim Huissen
- ELTA door Wim Huisen
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij door Ruud van der Sluis

Verkeersdoorbraken

- Damstraat-Paleisstraat 1865-1914
- Raadhuisstraat 1894-1897
- Vijzelstraat 1917-1935
- Weesperstraat 1959-1969; de Wibaut-as

Amsterdam en het water

- Amsterdams Waterstaat
- Raadselachtige waterwerken
- Sluizen, keringen en duikers in Amsterdam
- Donkeresluis
- 't IJ, van getijderekreek via waterwolf tot droogmakerij
- Van open havenfront tot Open Havenfront
- De geschiedenis van de Kostverlorenwetering en de overtoom
- Aanloop tot het Noordzeekanaal, Amsterdam op z'n smalst

Diversen

- Hoe komt de Mirakelbrug aan z'n naam?
- Remonstrantenkerk, de Rode Hoed
- Metamorfozes, wat stond hier vroeger ook alweer? Ria Scharn
- Sint Pietershal in de Nes
- Pakhuis Oostenburg, Fons Baede
- Nieuwe Doelenstraat, Robert Raat
- Regeringsjubileum Willem III in 1874, Paul Graalman
- * Ons Gouden Vondelpark, gedenkboek t.g.v. 50-jarig bestaan in 1914

Jaarboeken, enzovoort

- Index quizpagina's 2014 en later, met kleinere onderwerpen
- Jaarboek 2015, 50 opstellen over Amsterdamse items
- Jaarboek 2016, 11 opstellen, idem
- Jaarboek 2017, 6 opstellen, idem
- Jaarboek 2018, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2019, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2020, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2021, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2022, 8 opstellen, idem (komt herfst 2023)